

**NÉVTANI
ÉRTESÍTŐ**

20

BUDAPEST

1998

**NÉVTANI
ÉRTESÍTŐ**

20

BUDAPEST

1998

NÉVTANI ÉRTESÍTŐ

Az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató
Munkaközösségének időszakos kiadványa

Szerkesztő bizottság:
Gerstner Károly, Hajdú Mihály, Hegedűs Attila,
Juhász Dezső, Laczkó Krisztina

Budapest V. Pesti Barnabás u. 1.
Postacím: 1364 Budapest Pf.107. Telefon: 267-0966/5214, 5462 Fax: 266-5699

20. szám

Megjelent az Eötvös Loránd Tudományegyetem, a Pázmány Péter
Katolikus Egyetem, a Magyar Nyelvtudományi Társaság és
Schütz Ödön támogatásával.

ISSN 0139-2190

Nyomás és kötés az
 KIADÓ ÉS NYOMDA
munkája

Felelős vezető: Fonyódi Ottó

TARTALOM

TANULMÁNYOK, CIKKEK, ADATOK

<i>Hajdú Mihály</i> : A tulajdonnév „meghatározása”	5
<i>Fülöp László</i> : Több keresztnév adása (Kaposvár 1731–1900)	12
<i>Barkóczy László</i> : A Barkóczy család névadási szokásai	29
<i>Bíró Ferenc</i> : Adalékok Tiszaszőlős történeti helyneveihez	39
<i>Bíró Ferenc</i> : Tiszaszőlős XVIII–XIX. századi ragadványnevei	43
<i>Vörös Ferenc</i> : Adalékok Mikszáth <i>A jó palócok</i> című elbeszéléskötetének személynévhasználatához	55
<i>Tóth László</i> : Középiskolai tanárok említőnevei 1996-ban	64
<i>Borbély László</i> : Sportegyesületeink szocialista nevei	73
<i>Kecskés Judit</i> : Alakváltozatok vizsgálata a történelmi családnevek körében	78
<i>Labádi-Bertényi Gizella</i> : Cholnoky László névadásáról	82
<i>Szabó Katalin Viola</i> : A reformkori irodalmi lapok címadási szokásairól	94
<i>Zsigmond Győző</i> : A <i>gomba</i> helyneveinkben	100
<i>Zánthó Edina</i> : Két fejezet a növénynévi helynevek vizsgálatából	104

MŰHELY

<i>Fábián Zsuzsanna</i> : Az olasz névtani kutatások új fórumai: a Rivista Italiana di Onomastica (RION) és az Associazione di Onomastica e Letteratura (O & L)	122
<i>Vincze László</i> : NAMENKUNDLICHE INFORMATIONEN 70. szám 1996. október Szerkesztők: Ernst Eichler, Karlheinz Hengst és Dietlind Krüger. Leipziger Universitätsverlag.	124

SZEMLE

<i>Hegedűs Attila</i> : Szavak – nevek – szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára. Szerk. Kiss Gábor és Zaicz Gábor. MTA Nyelvtudományi Intézete. Bp., 1997. 502 l.	126
<i>Hegedűs Attila</i> : Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból. 1. Abaúj– Csongrád vármegye. Közzéteszi: Hoffmann István, Rácz Anita, Tóth Valéria. Debrecen, 1997. 156 l.	130
<i>Tóth László</i> : Bács-Kiskun megye földrajzi nevei. I. Kiskunfélegyháza és környéke. Közzétette: Fekete János. Szerkesztette: Balogh Lajos és Ördög Ferenc. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. 210. sz. 118 l.	132

- Hajdú Mihály*: Fercsik Erzsébet – Raácz Judit: Hogy hívnak? Könyv a keresztnevekről Korona Kiadó. Bp., 1997. 134
- Gerstner Károly*: Dénes Wildner: Ortslexikon der ehemaligen Gebiete des historischen Ungarns. Band I. Das Namenmaterial der Komitate im 20. Jahrhundert/A történelmi Magyarország egykori területeinek helynévtára. I. kötet. A vármegyék névanyaga a 20. században. Mit 31 Karten/31 térképpel. Bearbeitet von/Sajtó alá rendezte Ralf Thomas Göllner. Verlag Ungarisches Institut München 1996. – Studia Hungarica 44. Schriften des Ungarischen Instituts München. 139
- Vincze László*: ÚJ KIADVÁNYOK 143
- Vincze László*: Seibicke, Wilfried: Historisches deutsches Vornamenbuch. Bd.1: A - E. Berlin, New York: Walter de Gruyter 1996. XCVII + 712 S. 143
- Vincze László*: Николоай Ковачев: Честотно-етимологичен речник на личните имена в съвременната българска антропонимия. Велико Търново, 1995. 7–620. 144

EMLÉK

- Schütz Ödön*: Ellenállás névmagyarosítással 145

A tulajdonnév „meghatározása”

1. Az utóbbi időben (végre) a magyar névtudományban (némi) érdeklődés nyilvánul meg a névtan általános kérdései, elsősorban a tulajdonnév meghatározása iránt. Míg a több mint húsz évvel ezelőtti „Van-e a magyarban tulajdonnév?” című tanulmánynak (BARABÁS ANDRÁS – KÁLMÁN C. GYÖRGY – NÁDASDY ÁDÁM, NyK. 79 [1977], 135–55) semmi visszhangja nem volt, az V. Magyar Névtani Konferencián elhangzott előadásom (A tulajdonnév mint szófaji kategória. MNyTK. 209. sz. 471–7) továbbgondolásra és vitára készítette HEGEDÚS ATTILÁT (Mí a tulajdonnév? NévtÉrt. 19. sz. 5–8). Az 1998. évi, XIII. Anyanyelv-oktatási Napok keretében „A tulajdonnevek az oktatásban” címmel megtartott, sok általános kérdést tartalmazó előadásomra a helyszínen igen sokan reagáltak, s elsősorban a tulajdonnevek szófaji besorolásáról (annak lehetőségéről vagy inkább lehetlenségéről) vitáztunk élénken. Az egyetértéseket természetesen, (s talán nehéz elhinni,) de az ellentmondásokat is örömmel olvastam/hallottam, s valamennyit igyekszem hasznosítani (elfogadva vagy megcáfolva) ebben s majdani munkáimban. Mindezek előtt még írtam egy cikket Fekete Péter 70. születésnapjára készült emlékkönyvbe, de jöllehet ennek egy példánya elkészült és átadásra került 1998 júliusában, az egri anyanyelv-oktatási napok keretében, még e sorok írásakor (1998 októbere) nem jelent meg, vagy legalábbis nem jutott el hozzám, így arra hivatkozni sem Hegedűs Attila nem tudott, sem én most nem tudok.

2. A nemzetközi és a magyar szakirodalomban egyaránt sokan foglalkoztak a tulajdonnevek és a köznevek különbségének, vagyis a tulajdonnevek meghatározásának kérdésével. Ennek ellenére ez a legvitatottabb, elfogadhatóan máig sem egyértelműen definiált sarokköve a névtudománynak. A megközelítések eddig a filozófiától a helyesírásig, a logikától a jelentéstanig meg a nyelvtudomány nagyon sok részterületéig terjedtek, de szinte mindegyiknek az a közös tulajdonsága, hogy a közszavakból indul indul ki, s azt a kritériumot keresi, amely elkülöníti a tulajdonnevet a közszótól. Ez történik általában ma is mindannak ellenére, hogy BLOOMFIELD már a harmincas évek elején kijelentette: „a grammatical distinction between »noun« and »name« is not legitimate” (Language. 1933.). S tőle függetlenül BÁRCZI GÉZA is megfogalmazta ugyanezt 1958-ban: „...egyáltalán nincs megvonva a pontos határ a tulajdonnév és a közfőnév között” (NévtVizsg. 5–6). Mindketten azonban csak azt állapították meg, hogy n i n c s (még, egyelőre) elfogadható meghatározása a tulajdonneveknek, s ennek következtében keresték, keressük máig is a biztos alapon nyugvó különbségtételt.

3. Mindenképp egyet kell értenünk azokkal, akik eddig a tulajdonnevekkel foglalkoztak, s megállapították, hogy a tulajdonnév n y e l v i j e l, hiszen az bár-

milyen alakú, nagyságú/terjedelmű, szerkezetű stb., mindenképpen azonos az emberi beszédképesség (langue) hangos, képszerű (írásbeli) vagy gondolati megformálásával. A kérdés először is az, hogy valamennyi nyelvi jel beilleszthető-e a nyelvi rendszerbe, s e tekintetben vitatkozni kell HEGEDŰS ATTILÁVAL, aki ugyanis ezt írja: „A tulajdonnév a nyelvi jel általánosító jellegétől tér el, emiatt aztán nem is lehet a nyelvi rendszer eleme” (NévtÉrt. 19. sz. 8). Erre az „általánosító jellegre” már BALÁZS JÁNOS több munkájában is fölhívta a figyelmet (ÁltNyTan. I, 41–52; NytudÉrt. 70. sz. 295–301), s magam is BERRÁRra hivatkozva ezt láttam a közszó és tulajdonnév közötti legföltűnőbb különbségnek (MNyTK. 209. sz. 471–7). Ma már másként gondolom. Ez ugyanis a kérdés megközelítésének fordított oldala, mivel ameddig nem tudom egy szóról, hogy az tulajdonnév vagy közszó, addig nem állapíthatom meg róla, hogy egyedít vagy általánosít. Ha a szabályt meg lehetne fogalmazni úgy, hogy előre vennénk az adott szót, s megállapítanánk róla, hogy általánosít, akkor kimondhatnánk, hogy közszó. Ezt azonban semmiképp sem tehetjük meg, ha csak szótári alakban, szöveggörnyezet és szituáció nélkül áll előttünk (pontosabban: ha halljuk, mert ha látjuk, akkor a kezdőbetű tájékoztat).

Jómagam még az V. Magyar Nyelvtudományi Konferencián tartott előadásomban azt mondtam, hogy „a tulajdonnév mondatalkotó elem, mondatelem” (NytudÉrt. 209 sz. 476). Ezt a véleményem főntartom, de részletesebben foglalkoznom kell itt is vele, hiszen a tulajdonnév önmaga is lehet mondat, mint például a következő álnevek: *Ne félj, Mátyás!* (Horger Antal használta egyik Nyelvörbeli cikke aláírásakor), *Netudtki* (nem Rejtő közismert regényéből való, hanem Jeszenák Ráfael múlt századi újságíró álneve volt a múlt században), vagy gondoljunk az általam többször emlegetett regénycímekre: *Te csak pipáld, Ladányi!*, *Mikor az öregek fiatalok voltak, Házasságok az égben kötöttek, Miért nem ment hozzá nagymama nagypapához?*, *Matyika színésznő szeretne lenni, Ha a vadász ír, az író meg vadászik, Linának szerencséje akadt* stb. (Csathó Kálmán jellemző cím-adásai). Akkor viszont, ha a tulajdonnév önmaga teljes mondat, hogyan lehet alkotó eleme is egy mondatnak? Úgy, hogy akár hang, szó, szókapcsolat vagy mondat, mindenképp szóértékű, s egyetlen névszói elemként (általában főnévként) épül be a mondatba, s csak az utolsó elemét toldalékoljuk. Ilyenformán tagadhatatlan az, hogy a tulajdonnév a nyelvi rendszer eleme. Azt viszont elismerem, hogy a meghatározásához semmi köze a „mondatelem” terminus technicusnak, hiszen csak úgy mondatelem, mint ahogyan az a főnév, akár közszó, akár anyagnév, gyűjtőnév stb. A tulajdonnév tehát szóértékű alakulat, vagy Deme László tanácsolta „rögzület”. (Szíves szóbeli segítségéért itt is köszönetet mondok.)

A nyelvi rendszerbe való beillesztéséhez föltétlenül szükséges a „szóérték” tulajdonság. Ha meggondoljuk, hogy más nyelvi elemnek is van szóértéke, akkor közelebb jutunk e részkérdés tisztázásához (de nem a meghatározáshoz). Szóértékű nyelvi elemek a panelek, szólások, közmondások stb. *Majd ha fagy! Ha zöld hó esik!* 'soha'; *Akár a tojást a kőhöz, akár a követ a tojáshoz.* 'mindegy'; *Othatta, mint Szent Pál az olájokat.* 'váratlanul'; *Sír a föld, ahova lép.* 'lomha' stb. Mindedig ezeket és a hozzájuk hasonlókat nem rekesztettük ki a nyelvi rendszerből, de nem is osztottuk be egyik szófaji kategóriába sem, így a tulajdonnevekkel sem tehetjük meg. Pontosabban fogalmazva a nyelvi rendszer különös elemének tekint-

jük, de nem osztjuk be őket a főnevek közé, leginkább pedig nem azok egyik alkategóriájának tekintjük.

Tehát kétségtelenül jól közelíti meg HEGEDŰS ATTILA a tulajdonnév meghatározását, amikor a frazémákhoz hasonlítja, de nem értek egyet befejező szavaival: „...kötött használatban alkalmazható nyelvi tény” (i.m. 8). Mi az a „kötött használat”? A név alakja nem módosítható? Még a „kötött” szókapcsolatok is módosulnak vidékenként, csoportonként, vagy akár egyéni használatban: *Sír a föld alatta; A föld is sír alatta; Reng a föld alatta, Sír a föld, amerre megy* stb. ugyanazon frazéma variánsai. Vannak azonban közöttük egészen eltérő alakúak, jelentésükben mégis azonosak: *Suba subához, guba gubához; Cseréptál, fakanál* 'összeillenek'. Ugyanígy a tulajdonnevek variánsai írásban: *Kovács, Kováts, Kovách*; szóban: *Erzsi, Örzsi, Örzse, Bözsi, Böske* stb., azonos jelentésűek: *Bécs, Wien, Vienna; Gyakfalva, Nevetlenfalu; Radákovits József, Vas Gereben* stb. A tulajdonnév tehát hang, szó vagy szókapcsolat, de nem „kötött”, a frazémákhoz sok tekintetben hasonló, mégis mutat néhány különbséget. Vagy talán a „kötött használat” a szituációra vonatkozik? Ebben kétségtelenül több az igazság, hiszen nem szólíthatok bárkit bármelyik becenevvel, még ha az alapnevük azonos is. A *Józsi, Jozsó, Jóska, Józsika, Joci, Jocó* stb. általában József nevű ismerőseim közül egyre vonatkozik, de vannak e becenevek között is fölcserélhetőek. Falun még ma is több neve használatos a község hivatali épületének: *Községháza, Tanácsháza, Polgármesteri Hivatal, Önkormányzat* stb. Valóban van olyan eset is, amikor „kötött” a névhasználat (hivatalos irat, levélcímzés stb.), de általában kötetlen a helyi lakosok körében. Kétségtelen, hogy magyar környezetben a *Bécs*, németben a *Wien* használatos, sajnos ez már nem jellemző erdélyi és fölvidéki helységneveink esetében: a Keleti Pályaudvar hangos tájékoztatója (megafonja?) szerint *Humennére* megy a vonat, nem *Homonnára*, s kevesen mondanak *Nándorfehérvárt Belgrád* helyett, mivel az elsőbbi történelmi „kötöttségű” elnevezés. Mindezek ellenére sem állíthatjuk, hogy a tulajdonnevek kötöttek lennének, csupán bizonyos szituációkban nem cserélhetőek föl, esetleg „szituációhoz kötöttek”.

A névtan ma már önálló tudomány, de mivel a tulajdonnevek „anyaga” éppen úgy a nyelv, mint ahogyan az emberi kommunikációnak illetve az emberi gondolkodásnak is az, a tulajdonnevek tanulmányozása elsősorban a nyelvtudomány földadata, a nyelvtudomány (linguistique) egyik alkotó eleme a névtudomány (onomatológia). Tehát a nyelvtudománynak is része a névtan. Ennek következtében érthető, hogy a tulajdonnevek elsődleges megközelítése eddig általában nyelvészeti szempontú volt, s minden bizonnyal a jövőben is szükség lesz a nyelvtudomány tapasztalatainak, módszereinek, rendszerezésének, eredményeinek a fölhasználására. Néhányat ezek közül áttekintek, többnyire egyetértve, néha vitatkozva velük.

4. Mindenképpen le kell szögezni azt, hogy a **helyesírás**, a kis- és nagybetűvel való írásmód nem befolyásolhatja bennünket a tulajdonnév meghatározásakor. Közismert, hogy a német nyelv minden főnevet (tehát közneveket is) nagybetűvel kezd: *Apfel, Baum, Dorf* stb., s a helyesírásból eredő kettősség jelentésselkülönüléshez vezet: *Beisein* 'jelenlét', *beisein* 'jelen van'; *All* 'világegyetem', *all* 'mind, minden'; *Liebe* 'szeretet', *liebe* 'szeretett (nő)' stb. Az angolban a melléknévként

használt népvnevek nagybetűvel kezdődnek: *Hungarian language* 'magyar nyelv'; *early English style* 'korai angol gótika', ugyanitt a napok és hónapok nevei is nagybetűsök: *Sunday, Monday,; January, February* stb. Ellentételükre a magyar néprajzkutatók íráshasználatában találunk példákat. JANKÓ JÁNOS a századfordulón (Kalotaszeg magyar népe. Bp., 1892; A Balaton melléki lakosság néprajza, Bp., 1902.), de TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ még a közelmúltban is (Magyar jogi népszokások. Bp., 1980.) kisbetűvel kezdte a ragadványneveket, ami által vitathatóvá vált tulajdonnévi elismerésük – ez esetekben legalábbis a szerző részéről. (A szépirodalomban, különösen a szimbolista költők verseiben „tulajdonnevesített” közszavakról később szólok.) Az írásmódban tehát nagyon sokszor a megszokás, a hagyomány vagy az ezekre alapuló helyesírási szabályok döntenek. Egyébként pedig először el kell határoznunk, hogy tulajdonnévként használunk-e egy szót, vagy nem, s csak azután írjuk kis- vagy nagybetűkezdettel. Az ellentmond a logikának, ha azt mondjuk, hogy azért tulajdonnév egy nyelvi jel, mert nagybetűvel kezdődik. Ez éppen fordítva igaz: ha egy nevet a magyarban tulajdonnévnek tekintünk, akkor nagybetűvel kezdjük.

5. Nagyon érdekes nyelvi szempont a névelők használata a tulajdonnevek előtt. Alapjában véve a strukturalista nyelvszemlélet szerinti megközelítése ez a tulajdonneveknek. Ennek szellemében készült a fentebb idézett BARABÁS etc. féle cikk, s egyértelműen volt belőle megállapítható, hogy módszertani zsákutca, mert világosan és elfogadhatóan nem definiálhatók általa a tulajdonnevek, csak annyit tudunk meg (ami nem volt senki számára újdonság), hogy vannak tulajdonnévtípusok, amelyek előtt állhat, mások előtt nem állhat határozott névelő a magyarban. (Talán ezzel is magyarázható, hogy senki sem tartotta érdemesnek a tanulmánnyal való vitatkozást.) Azt ugyanis nem vették a szerzők észre (vagy tudatosan nem akartak vele foglalkozni), hogy ez szociolingvisztikai, de még inkább dialektológiai sajátosság. Míg *a* Dunántúlon általában használják a névelőt személynevek előtt is (*A Pista jött. Megjött a Pista.*), addig ezt nem tehetjük meg Tiszántúlon, még kevésbé Erdélyben (*Pista jött. Megjött Pista*). Jellemző erre a veszprémi Napló egy mondata: „*Most akkor melyik hivatalban, [O] APEH-nál, [O] ÁPV Rt-nél kell keresni a Simicskát, a Josip Totot, a Ganspergert, a Kaya Ibrahimot, avagy a Schlett Csabát*” (1998. szept. 18), de budapesti példát is találunk rá bőségesen: „*Nem is beszélve a Demszky leginkább XIV. Lajoshoz hasonlítható, túltengő éntudatáról.*” (Napi Magyarország, 1998. szept. 16.). Különösen így van ez szóbeli használatban. A TV1 Tabuk nélkül című műsorában mondotta 1998. szept. 18-án Regős István újságíró: „*Akkor a Szókimondó asszonyságba kerestek valakit a Bodrogi lekettőzéséhez... a nézőtérén ott ült a legszigorúbb főrendező, az Egri István*”.

Így elsősorban csak a keleti nyelvjárásokban van közszó-tulajdonnévi megkülönböztető szerepe az esetleges névelőnek: *Megkérdezem Kovácstól. Megkérdezem a kovácstól.* Ezt HEGEDŰS ATTILA is elismeri, s maga írja a névelő nélküli értelmetlen hangsorra, amelyet BARABÁSék mindenképpen tulajdonnévnek tartanak (*láttad *fűpüt?*), hogy „számos, tulajdonnévnek tartott elem nem így viselkedik” (1997, 5). Ennek ellenére három lappal később ezt írja: „*A név teremtésének praktikus oldala a nagybetűs kezdés és a határozott névelő elhagyása*” (én emeltem ki – HM.). A nagybetűkről ne beszéljünk, mert már kifejtettem azokkal kapcsolatban

a véleményem főtebb. A második ötlet azonban elgondolkodtató, s a példának majdnem beugrottam („Körülnéz Nyúl...ott üldögél Varjú...” (i.m. 8). Ez kétség-telenül a BARABÁSÉKNAK HEGEDŰS által is idézett példáján alapul, amit szabály szerű meghatározás is követ: „Ha egy jel Vobj + -t környezetben (vagyis határozott névelő nélkül) áll (pl. *láttad *fűpüt?*), a magyar anyanyelvű beszélő az ilyen környezetben levő jelet tulajdonnévnek ismeri fel” (HEGEDŰS i.m. 5). Amennyiben azonban azt mondom: „*Körülnéz nagyapám...ott üldögél nagyanyám...*”, valóban tulajdonnévvé válnak a határozott névelő nélküli szavak? Megfontolandó! Amennyiben a tulajdonnév **csak** identifikál, akkor igen, de úgy valamennyi birtokos személyjellel ellátott névszó egyedít (identifikál), hiszen csak egy *apám, anyám, autóm, táskám, bicskám* stb. van. Nem kell azonban föltétlenül birtokos személyjellel ellátni a szót, hogy elmaradhasson a határozott névelő: *Láttad apát erre? Nem, csak anyát láttam.* Ezekben a példamondatokban tulajdonnevek-e az *apa, anya* szavak? Minden bizonnyal azt mondjuk, hogy nem. Akkor viszont tulajdonnévvé válik ugyanaz a szó, amikor levélbeli megszólítás? *Kedves Apám, Nagyapám! Drága Édesanyám, Nagyanyám!* A MHSz. szerint „...nagybetűvel szokás kezdeni a megszólításban szereplő közneveket is...” Későbbi példája szerint a főntiek köznevek: „*Édes jó anyám és apám!*” (149). Az *apa, anya* esetében mondhatjuk azt, hogy csak egy lehet, a szó önmagában identifikál, hát még birtokos személyjellel ellátva! Akkor a *nagyapa, nagyanya* is tulajdonnévvé lesz. Az sem igaz azonban, hogy a birtokos személyjel meg a mondatbeli körülírás (a szöveggörnyezet) „tulajdonnevesít”, az viszont kétségtelenül igaz, hogy ezek mindegyike identifikál. Mint ahogyan HEGEDŰS példái is bizonyítják: „*az az asztal, az az asztal ott a sarokban*” (i.m. 7), s mások is, nem csupán kijelölő jelzői mutató névmással: *az utca harmadik háza, a sarkon levő kocsmá* stb. Csak megerősítik a főnti példák azt a véleményünket, hogy nem lehet nyelvi eszközökkel megközelíteni a tulajdonnevek meghatározását, különösen nem a határozott névelő használatának szokásaival.

Miskolci előadásomban (MNYTK. 209. 471–7) a szituációt tekintetem legfontosabb kritériumnak. HEGEDŰS ATTILA a szituáció és a szöveggörnyezet fogalmát az én megfogalmazásomban nem érzi „kimunkálnak” (i.m. 6–7), ennek következtében ott felsorolt példáim nem tartja meggyőzőknek. Ezek után a „szöveggörnyezet” és a „szituáció” fogalmát összemossa, szabadon választható stilisztikai szinonimáknak tekinti. Ezt (föltételezem) arra a téves elgondolásra alapítja, mely szerint nincs megnyilatkozás szöveggörnyezet nélkül. Most is csak példával tudom világosabbá tenni az ott leírtakat. Ha kimegyek az udvarra, s azt mondom: *Morzsa!*, ez nem szöveggörnyezet, hanem szituáció, egyértelmű fölszólítása az ilyen nevű kutyá(m)nak, amely erre oda is jön hozzám, anélkül, hogy válaszolna. (Hacsak a farkcsóválást nem tekintjük annak.) A teli osztályteremben minden szöveggörnyezet nélkül fönnhangon kiejtek egy nevet: *Kovács!*, az ilyen nevű tanuló vagy abbahagyja a beszélgetést, és rám figyel, vagy kimegy a táblához – több szó elhangzása nélkül. Természetesen párbeszédben, szöveggörnyezetben is tisztázódhat egy szó (közszó) tulajdonnévi szerepe: *Mi a neve a kutyá(d)nak? Morzsa: Mi van az asztalon? Morzsa.* Mindkettő szöveggörnyezet, s jöllehet a válasz ugyanaz, mégis egyik válaszomban tulajdonnév, másikban köznév van. Most fölmerül az a kérdés, hogy közszó állhat-e szöveggörnyezet nélkül? Szerintem igen.

Amikor az erdőben sétálva meghallom egy madár hangját, s azt mondom: *Kakukk*. Ebben az esetben szövegkörnyezet nélküli szót használok, s a szituáció dönti el, hogy közszót vagy tulajdonnevet ejtettem ki, hiszen ugyanilyen nevű barátom, kutyám stb. is lehet. Tovább kell keresnünk tehát a lényegét: a tulajdonnév és a köznév közötti határt vagy a tulajdonnevek meghatározását.

6. Mindenképp közelebb visz bennünket a célhoz, a tulajdonnevek meghatározásához TOLCSVAI NAGY GÁBOR miskolci előadása (MNYTK. 209. sz. 600–6), amelyben utal arra, hogy a tulajdonnévvé válásnak előzménye van, amit nevezhetünk eleve ismertnek, adottnak, konvencionálisnak, vagy ahogyan ő írja: „...a név nem nyelvi kritériumok, hanem szociokulturális körülmények révén lesz név, és a hallgatónak, az olvasónak valahonnan tudnia kell, hogy az a nyelvi entitás, ami elé kerül, név és nem más valami (főnév, nyelvtani csoport, frazéma, mondat).” A korábban kifejtettek alapján a zárójeles rész akár elhagyható is lenne, hiszen a tulajdonnév lehet bármelyike az ott felsoroltaknak. A lényeg az idézett szövegrészben a „szociokulturális körülmények”-ben található. Vagyis a szociális környezetnek van szerepe a köznév és tulajdonnév közti különbség meghatározásában.

Sajnálatos, hogy az újabkori szociolingvisztikai kutatások nem terjednek ki a tulajdonnevekre, azok szociális értékére – legalábbis sok közelmúltban kiadott munka ezt mutatja. RONALD WARDHAUGH magyarul is megjelent Szociolingvisztika (Osiris–Századvég K. Bp., 1995.) című könyvében egyetlen utalás található a tulajdonnevekre (211), amikor egy *Phuc* nevű vietnámi – angol környezetbe kerülve – megváltoztatja a nevét. (Azt akár egyéni sérelemnek is tekinthetem, s nem illene említeni sem, hogy a fenti könyvnek kiegészítésül KONTRA MIKLÓS és PLÉH CSABA által összeállított „Magyar nyelvű és a magyarról szóló irodalom” bibliográfiája nem említi „A csoportnyelvekről” (ELTE k. Bp., 1980.) című füzetkét, amely teljes egészében a magyar szociolingvisztikáról szól, s külön fejezetben (39–52) foglalkozik a tulajdonnevek társadalmi kérdéseivel. Hasonlóképp PETER TRUDGILL Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába (JGYTF K. Szeged, 1997.) című szótára egyetlen szócikket sem szán a névtudománynak. Ugyanezt tapasztalhatjuk számos, az utóbbi időben megjelent szociolingvisztikai tanulmánygyűjtemény esetében is. Egyedül KISS JENŐ könyve (Társadalom és nyelvhasználat. Nemzeti Tankönyvkiadó. Bp., 1995.) a kivétel, amely a tulajdonnevekre, főleg a keresztnevekre, a névváltoztatásokra, a nevek nyelvpolitikai jelentőségére részletesen kitér (278–87), és a keresztnevek felekezeti különbségeit is bemutatja (119–20).

A társadalom (kisebb–nagyobb nyelvi csoport) jelentősége a tulajdonnévvé válásban, közszavaknak tulajdonnévül való elfogadásában kétségtelenül nagy, mellőzhetetlen a meghatározás keresésekor. Mindenképpen bizonyos társadalmi, csoportnyelvi megállapodás, előzetes tudás szükséges ahhoz, hogy tulajdonnévként jelenjék meg egy nyelvi jel a kommunikációban. Ez, vagyis hogy a beszélőnek és a hallgató(k)nak egyértelműen tudni kell azt, hogy a most hallott nyelvi jelet tulajdonnévnek kell tekinteni, vagy csak közszónak, elengedhetetlen. (Az írásban könnyebb a helyzet, hiszen a nagybetűs kezdés – általában, de nem mindig – tájékoztatja a magyar nyelvben az olvasót a tulajdonnév és közszó különbségéről.) Mindezek alapján úgy lehetne meghatározni a tulajdonnevet, hogy mindaz annak

számít, amit egy bizonyos közösség annak ismer, annak elfogad. Kétségtelenül közelebb járunk a végleges meghatározás kialakításához, de csak a szociolingvisztika oldalára ütöttük át a labdát, s mint láttuk, ez a tudományág nem foglalkozik a tulajdonnevekkel. Pedig nagyon fontos annak a megállapítása, hogy mekkora az a nyelvi közösség, amely meghatározhatja egy nyelvi jel tulajdonnéviségét. Melyik nyelvi csoport, milyen folyamatban fogadja el a tulajdonnevet?

Kétségtelenül vannak olyan tulajdonnevek, amelyeket talán az egész emberiség annak tart, annak elfogad. Ilyenek a földrészek: *Afrika, Amerika*, jelentős nagyvárosok: *London, New York, Washington*, hegységek, hegláncok: *Himalája, Kaukázus* stb. Nem lehetünk azonban még ebben sem biztosak, hiszen Afrika, Délamerika vagy Szibéria őserdeiben élhetnek olyan emberek, akik sohasem hallották a felsorolt nevek valamelyikét vagy egyikét sem. A *Kárpátok, Mecsek; Quadalquivir, Küiküllő; Bukarest, Kiskunlacháza* stb. már jóval kevesebb ember számára tulajdonnév, sokaknak csak értelmetlen hangsor. S minél kisebb, kevésbé jelentős település, hegy, folyó stb. nevét vizsgáljuk, annál kisebb az a csoport, amely azt tulajdonnévül elfogadja. Az *Ócsi, Hugi, Sutyi* stb. csak egy családon belül vagy néhány barát körében jelöl egy személyt, vagyis identifikál, más körben másik személyre vonatkozik, sok milliárd ember számára még csak nem is szó. Intim párkapcsolatban egy-egy kedveskedő megszólítás két személy között marad csak tulajdonnév. Hol van tehát a szociolingvisztikai határa a tulajdonnévi elfogadásnak? Van-e egyáltalában ilyen? Véleményem szerint nincs! Eljutunk ugyanis végül oda, hogy csak egyetlen ember tekint tulajdonnévnek egy nyelvi jelet (általában hangsort, de lehet az mondat is, amennyiben az illető készülő regényének a címe az). Az *Ilpmurk* szó (ami a „krumpli” szó visszafelé való olvasata) valószínűleg a világon mindenütt értelmetlen hangsor, de számomra tulajdonnév is lehet, hiszen elnevezhetem így a kutyámat, lovamat, aranyhőrcsögöm, tengerimalacom, vagy bármely tárgyam (autóm, kerékpárom, mosógépem, hűtőszekrényem stb.), amelyeknek szokás tulajdonnevet adni. De az sem föltétlen kritérium, hogy szokás legyen az elnevezés, hiszen a jobb karom eltörtekor kapott gipszkötésnek is adhatok nevet, mint ahogyan hallottam is erre a *Bunkó* elnevezést, mivel ügyetlen, suta, nehezen használhatóvá vált az illető jobb keze. Tehát bármit elnevezhet bárki bárminek.

Nagyon szemléletesen figyelhetjük meg az írói gyakorlatban a tulajdonnévvé tételt (elsősorban nem a határozott névelő elhagyásával). Nagyon sokszor úgy személyesít meg a költő, író fogalmakat, hogy egyszerűen nagybetűvel kezdi azokat, s az olvasó számára ezek tulajdonnevekké válnak. Hogy ne csak mindig a közismert Ady-példákra hivatkozzam (Én a *Halál* rokona vagyok...; Magyar *Ugáron*... stb.), olyantól idézek, akitől legkevésbé várnánk költői megszélyesítést. A magyar származású JOHN LUKACS kiváló történész Az európai világháború 1939 – 1941. című művében (Európa k. Bp., 1995. Ford. Magyarits Tamás) ezt írja: „Mindössze a béke utolsó tíz napjában szállt le a *Végzet Angyala*, s nyomában a *Zúrzarar* és a *Kapkodás* ikermanói is” (59). Meg lehet-e ezt tenni szóban, ahol a nagybetűk nincsenek segítségünkre? Úgy vélem, igen. Hosszabb kutatást igényelne, mindenképp eszközfonetikai vizsgálatokkal volna csak bizonyítható, de kiváló előadóművészek, s az egyszerű emberek beszédgyakorlatában is tapasztalhatjuk,

hogy tulajdonnévvé emelt közzszo előtti kis szünettel és az erőteljesebb szóhangsúllyal érzékeltetni lehet ezt.

7. Mindebből arra a következtetésre juthatunk, hogy tulajdonnevet alkotni mindenkinek joga, lehetősége van. Az ő általa tulajdonnévként használt nyelvi jel akkor is az, ha senki más nem tud róla, így el nem fogadhatja, tehát közösségi érvényűvé nem válik. Természetesen azzá válhat, s nagyobb részük kisebb-nagyobb csoportokban elfogadottá lesz (ez az a többlettudás, amire TOLCSVAI NAGY GÁBOR utalt), ami után már nem merül föl a vita lehetősége, hiszen ha a közösség is tulajdonnévnek tekinti, akkor egyértelmű a besorolása. Annak vizsgálata, hogy miért, mikor, milyen körülmények között lesz egy nyelvi jel tulajdonnévvé, nem annyira a nyelvtudománynak, hanem inkább a pszicholingvisztikának, de legsajátosabban a lélektannak (egyéni és csoport- vagy néplélektannak) a föladata. Mint-hogy eddig egyik tudományág sem foglalkozott érdemlegesen e kérdéskörrel, egyelőre marad a névtanos (onomatológiai) meghatározás. **Minden nyelvi jel tulajdonnév, amit alkotója vagy használója annak tekint.** Jól tudom, hogy egyesek szerint ez nem több a semminél: megfoghatatlan, határozatlan; kibújás a válasz, a valódi definíció, a pontos körülhatárolás, kivétel nélküli szabály megalkotása alól. Végül is ez magyarázza azt az eljárásom, hogy a címben idézőjelek közé tettem a „meghatározás” szót. Azzal kellene befejeznem, hogy adjon jobb definíciót, aki tud, ezt azért nem mondom, mert (minden nagyképűség nélkül állítom) jobb nincs, s most az a meggyőződésem, hogy nem is lehet.

HAJDÚ MIHÁLY

Több keresztnév adása (Kaposvár 1731–1900)

Napjainkban megszokott dolog, hogy a szülők legtöbbször gyermekének különleges nevet választ a születéskor. Ennek ellenére elcsodálkozunk például egy iskolai névsor felolvasása hallatán a sok ritka néven, igaz, már azon is, ha valakinek egyszerűen „csak” János vagy Éva a neve.

Úgy véljük, hogy ez a névválasztási jelenség 20. század végi divat, pedig ha megnézzük a múlt század második felének – főként a századvég – anyakönyveit, hasonló szokást fedezhetünk föl a névadásban. Ha pedig a többedik keresztnév(ek)et vesszük vizsgálódás tárgyává, még végletesebb megállapításokat tehetünk.

Napjainkban egy újszülött csupán két keresztnévet kaphat, többet nem. Ha felnőttként elégedetlen valamilyen oknál fogva első nevével, használhatja a másodikat is; választhat úgy, hogy együttesen viseli a két nevet; de kérvényezéssel teljesen új keresztnévet is felvehet. (Ez ritkán előforduló jelenség hazánkban, inkább a családnévet szokták megváltoztatni vagy magyarosítani.) A 18–19. században a felvehető keresztnévek számát nem korlátozták, ezért olvashatunk akár öt-hat nevet

kapott újszülöttet is a matrikulákban. Hogy mi motiválhatta a szülőket ennyi név választására, az írott adatokból elég nehéz következtetni.

Általában megfigyelhető, hogy a több keresztnév adása elsőként a nemesi családokban tapasztalható. Egyszerre több szent oltalmába ajánlották az újszülöttet, hogy azok védjék a gyakori korai csecsemőhaláltól, a járványos gyermekbetegségektől. Később ez a szokás szinte divattá vált az ügyvédek, orvosok, tanárok, megyei és városi tisztviselők (jegyző, aljegyző, írnok, építész stb.), azaz az értelmiség körében. Majd lefelé terjedve átvették az akkor épülő déli vasút munkálatait irányítók és a vasúti tisztviselők, valamint a Kaposváron állomásozó 44. gyalogezred huszártisztjei is. Később az iparos- és kereskedőreteg gyermekeinél is megfigyelhető e névadási jelenség, majd pedig minden rangú, beosztású lakos élt ezzel a lehetőséggel.

Milyen motívumok figyelhetők meg a második, harmadik stb. keresztnév kiválasztásakor? Ha elsőként ritkább keresztnévet választottak a gyermeknek, másodikként főként a szülő vagy a keresztszülő nevét adták. (Nagyszülő vagy távolabbi rokon neve nem nyomon követhető a kereszteleési anyakönyvekben.) Egyszerűbb név mellé gyakran tették a születés napjára eső szent nevét, mégha nem is volt az használatos magyar nyelvterületen. A 19. század második felében az úgynevezett ősi „magyar” nevek választása tűnik ki (pl. *Ákos, Aladár, Árpád, Béla, Endre, Géza, Gyula, Levente, Zoltán* stb.). A lányoknál pedig a férfinevek női megfelelői, elsősorban idegen alakban (pl. *Albertina, Alojzia, Antónia, Aurélia, Ernesztina, Leopoldina, Ludovika, Stefánia* stb.), de előfordul a magyar becézett forma is, így Istvánka, Sándorka, sőt egyszerűen Szilárd. A városba betelepülő német és szláv lakosság többedik névként főként hozott neveket választott, pl. *Bogumil, Gaszton, Nikodém, Vencel* vagy *Dionízia, Fabiola, Fausztina, Ferdinanda, Milka* stb.

A névtudomány már sokszor foglalkozott azzal a jelenséggel, amikor a férfiaknak 2., 3. stb. névként női nevet választottak a szülők. A szokás Kaposváron is megfigyelhető: leggyakrabban a *Mária* (7 keresztele), ritkábban az *Anna*, s egy esetben hetedik(!) névként a *Terézia* olvasható.

A már említett gyalogezred tisztjein kívül (akik mind 3-4 nevet adtak az újszülöttnak) a 19. század végén rengeteg a megyeszékhelyre beköltözött idegen ajkú (a lejegyzések szerint: Horvátország, Bukovina, Krajna, Csehország, Morvaország, Dalmácia, Karintia stb.), akik számunkra szokatlan nevekkal gazdagították a magyar névállományt.

A motívumok közül még néhány ritkább adatra hívhatjuk föl a figyelmet. A születésnap naptári névegyüttese erősen hatott a választásra: a december 31-én született fiú a *Szilveszter István* nevet (1897), a január 6-án (vagy akörül) született a *Gáspár Menyhért Boldizsár*, a június végi fiúk a *Péter Pál* nevet kapták előszeretettel. A történelmi, irodalmi személyek neve is meg-megjelenik a matrikulákban: *Ferenc József, Mária Terézia* (főleg az 1700-as évek közepétől), vagy *Sándor Mátyás* (1838) és *Viktor Hugó* (1874). Az azonos hanggal kezdődő nevek egymás mellé tétele is gyakori: *Miklós Márton, György Gyula, János József, Eleonóra Etelka, Emil Ede, Mária Magdolna*, ez utóbbinak bibliai ihletése is fennáll. A lányoknál az *Anna* név után kedvelték a második név adását, ez legtöbbször a *Mária* volt (néha nem is lehet eldönteni, hogy egy vagy két keresztnévről van-e szó: *Anna*

Mária – Annamária). A fiúk esetében, ha első névként abban a korban ritkábbat kapott (pl. *Lajos, Gyula, Jenő* stb.), akkor másodikként a leggyakoribb nevek közül választottak a szülők.

Számomra – valószínűleg az olvasó számára is – elfogadható, ha a megkeresztelt két, esetleg három nevet kap. Nem tudom azonban megindokolni már az öt-hat-hetedik név adását, az anyakönyvi bejegyzések nem adnak elfogadható motivációt. Főként akkor nem, ha az illető többedik névként a gyakori *József, János, György, Pál, avagy Mária, Anna, Terézia, Magdolna, Marianna* nevet kapta. Az már csupán megválaszolatlan kérdés marad számunkra, hogy a köznapi életben ezeket a neveket mind használta-e, hogy melyiken szólították és említették a családtagok, ismerősök.

A több keresztnévűek névadását **Kaposvár**ott a római katolikus plébánia anyakönyvi bejegyzései alapján vizsgáltam, illetve onnan gyűjtöttem le leírt adatokat. Az első fenn maradt keresztelési matrikulát 1731-ben nyitották meg. S bár 1895-től az egyházi anyakönyvek megszűntek mint hivatalos okiratok (ekkor tértek át Magyarországon az állami anyakönyvezésre), mégis sikerült a névanyagot a századfordulóig, azaz 1900-ig kibővítenem. A névtudományban már bevált 25 éves korszakolást választottam, amely elég jól tükrözi a nemzedékváltás adta névadási szokások alakulását. Ezért az első korszak (1731–1750) adatok hiányában öt évvel csonkább a többinél.

A nevek konkrét megismerése előtt érdemes megemlíteni egy fontos, tájékoztató adatsort. Időrendben az utolsó anyakönyv 454. lapján olvashatjuk az 1891. január 1-jei népszámlálás adatait:

római katolikus	9478,
zsidó	2123,
protestáns	924 és
katona	867 fő, azaz a város lakossága összesen

csupán 13392 lélek volt. A katolikus plébániához tartozott még Kaposfüred (1170 fő) és Kaposzserdahely (150 fő). Mint fent már említettem, csupán a római katolikus vallású lakosok adatait dolgoztam föl, számuk a katonák nélkül nem éri el a tízezetet sem. Épp ezért érdekes, hogy ilyen viszonylag kis lélekszámú településen mennyire változatos az újszülöttek névanyaga.

A 2–7. keresztneveket korszakonként betűrendbe besorolva állítottam táblázatba, azon belül arab számmal jelzem, hogy melyik mikor és hányszor fordult elő, végül az összesítés zárja a táblázatokat.

Férfinevek 2. keresztnév

Név	1731– 50	1751– 75	1776– 1800	1801–25	1826– 50	1851– 75	1876– 1900
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.
Adám	–	–	2	–	–	1	4
Adolf	–	–	–	–	1	3	4

	<i>I.</i>	<i>II.</i>	<i>III.</i>	<i>IV.</i>	<i>V.</i>	<i>VI.</i>	<i>VII.</i>
Ágoston	–	–	–	–	1	2	2
Ákos	–	–	–	–	–	–	1
Aladár	–	–	–	–	–	–	3
Alajos	–	–	4	2	–	3	8
Albert	–	–	–	–	2	1	2
Alfonz	–	–	–	–	–	–	1
Andor	–	–	–	–	–	–	4
András	–	–	1	1	–	2	5
Antal	–	–	4	4	1	21	28
Arnold	–	–	–	–	–	1	–
Árpád	–	–	–	–	–	–	5
Aurél	–	–	–	–	1	–	1
Avellin	–	–	–	–	–	1	–
Bálint	–	–	–	–	–	2	1
Barnabás	–	–	–	–	–	1	–
Béla	–	–	–	–	–	11	14
Bódog	–	–	–	–	–	1	–
Bogumil	–	–	–	–	–	1	–
Boldizsár	–	–	–	1	1	2	5
Dániel	–	–	–	–	–	1	–
Dénes	–	–	–	–	–	2	–
Dezső	–	–	–	–	–	1	2
Domo(n)kos	–	–	–	–	3	1	–
Ede	–	–	–	–	–	2	7
Eduárd	–	–	–	–	1	1	–
Elek	–	–	–	–	–	5	4
Elemér	–	–	–	–	–	1	4
Emánuel	–	–	–	–	–	2	–
Emil	–	–	–	–	–	1	3
Endre	–	–	–	–	–	2	6
Ernő	–	–	–	–	–	1	5
Ervin	–	–	–	–	–	–	1
Farkas	–	1	–	–	–	–	1
Félix	–	–	–	–	1	–	–
Ferdinánd	–	–	–	–	3	5	3
Ferenc	1	2	2	4	2	27	58
Flórián	–	–	–	–	–	–	1
Frigyes	–	–	–	–	–	1	3
Fülöp	–	–	–	2	–	–	1
Gábor	–	–	1	–	–	7	8
Gáspár	–	–	1	–	–	1	1

	<i>I.</i>	<i>II.</i>	<i>III.</i>	<i>IV.</i>	<i>V.</i>	<i>VI.</i>	<i>VII.</i>
Gedeon	–	–	–	–	–	–	1
Gellért	–	–	–	1	–	–	–
Gergely	–	–	1	–	–	–	–
Géza	–	–	–	1	1	6	22
Guidó	–	–	–	1	–	–	–
Gusztáv	–	–	–	–	–	6	5
György	1	–	6	1	2	16	23
Győző	–	–	–	–	–	–	4
Gyula	–	–	–	–	4	18	34
Henrik	–	–	–	–	–	1	1
Hubert	–	–	–	–	–	–	1
Hugó	–	–	–	–	–	1	3
Ignác	–	–	1	1	2	7	7
Imre	–	–	–	–	–	13	29
István	–	–	2	1	5	16	49
Iván	–	–	–	–	–	1	1
Jakab	–	–	–	1	–	–	–
János	1	1	3	–	7	35	69
Jenő	–	–	–	–	–	10	13
József	–	–	2	5	11	35	81
Júliusz	–	–	–	–	1	–	–
Kajetán	–	–	–	–	–	1	–
Kálmán	–	–	–	–	3	9	8
Károly	–	–	–	4	3	21	44
Kázmér	–	–	–	–	–	–	1
Keresztély	–	–	–	–	–	–	1
Konrád	–	–	–	–	–	–	1
Konstantin	–	–	–	–	–	1	1
Kristóf	–	–	–	1	–	3	–
Krisztián	–	–	–	–	–	–	1
Lajos	–	–	1	–	10	24	58
László	–	–	2	–	3	4	16
Lázár	–	–	–	–	–	1	–
Leó	–	–	–	–	–	–	1
Levente	–	–	–	–	–	–	1
Lipót	–	–	–	–	–	2	1
Lőrinc	–	–	–	–	–	1	–
Lukács	–	–	–	–	–	–	1
Mária	–	–	–	–	–	1	–
Márton	–	1	–	–	1	4	8
Mátyás	–	–	1	–	2	3	4

	<i>I.</i>	<i>II.</i>	<i>III.</i>	<i>IV.</i>	<i>V.</i>	<i>VI.</i>	<i>VII.</i>
Menyhért	–	–	–	–	3	1	–
Mihály	–	–	1	1	3	12	20
Miklós	–	–	–	1	4	8	6
Mór	–	–	–	–	–	1	–
Nándor	–	–	–	–	–	2	6
Orbán	–	–	–	–	–	–	1
Ottó	–	–	–	–	–	1	3
Ödön	–	–	–	–	2	5	7
Pál	2	3	2	–	5	11	22
Péter	–	–	–	–	1	2	2
Pongrác	–	–	–	–	–	–	2
Rezső	–	–	–	–	–	–	1
Róbert	–	–	–	–	–	1	1
Rudolf	–	–	–	–	–	3	8
Salamon	–	–	1	–	–	–	–
Sámuel	–	–	–	–	–	1	–
Sándor	–	–	1	1	3	13	33
Szerafin	–	–	–	1	–	–	–
Tamás	–	–	–	–	–	1	1
Teodor	–	–	–	–	–	–	1
Tihamér	–	–	–	–	–	–	1
Titusz	–	–	–	–	1	1	–
Tivadar	–	–	–	–	–	1	2
Ulrik	–	–	–	–	–	1	–
Valér(ián)	–	–	–	–	–	2	1
Valter	–	–	–	–	–	1	–
Vencel	–	–	–	–	–	–	1
Vendel	–	–	1	–	–	1	2
Vidor	–	–	–	–	–	–	1
Viktor	–	–	–	–	–	4	7
Vilmos	–	–	–	–	1	6	4
Vince	–	–	1	–	–	3	3
Zoltán	–	–	–	–	–	1	1
Zsigmond	–	–	–	–	–	–	3
Olvashatatlan	–	–	–	1	–	–	–
<i>Összesen</i>	<i>5</i>	<i>8</i>	<i>41</i>	<i>36</i>	<i>95</i>	<i>437</i>	<i>826</i>

3. keresztnév

	<i>I.</i>	<i>II.</i>	<i>III.</i>	<i>IV.</i>	<i>V.</i>	<i>VI.</i>	<i>VII.</i>
Ágoston	–	–	–	–	1	1	–
Aladár	–	–	–	–	–	1	2
Alajos	–	–	–	–	2	–	2
Alfréd	–	–	–	–	–	–	1
Ambrus	–	–	–	–	–	1	–
Andor	–	–	–	–	–	–	1
András	–	–	–	–	–	–	2
<i>Anna</i>	–	–	–	–	–	1	–
Antal	–	–	–	–	1	4	5
Arnold	–	–	–	–	–	–	1
Balázs	–	–	–	–	–	–	1
Béla	–	–	–	–	–	–	4
Benedek	–	–	–	–	–	–	1
Boldizsár	–	–	–	1	3	3	2
Corsinus	–	–	–	1	–	–	1
Dénes	–	–	–	–	–	–	2
Dezső	–	–	–	–	–	–	1
Donát	–	–	–	–	–	1	–
Ede	–	–	–	–	–	2	–
Eduárd	–	–	–	–	–	1	–
Elek	–	–	–	–	–	2	2
Elemér	–	–	–	–	–	1	2
Emánuel	–	–	–	–	–	–	1
Emil	–	–	–	–	–	–	3
Ernő	–	–	–	–	–	–	1
Farkas	–	–	–	1	–	–	–
Ferenc	–	–	–	–	1	2	3
Frigyes	–	–	–	–	–	–	2
Gábor	–	–	–	–	–	2	1
Gaszton	–	–	–	–	–	–	1
Gellért	–	–	–	–	1	–	–
Gergely	–	–	–	–	–	1	–
Géza	–	–	–	–	–	1	3
Gotfrid	–	–	–	–	–	–	1
Gusztáv	–	–	–	–	–	1	–
György	–	–	–	–	–	–	4
Győző	–	–	–	–	–	–	1
Gyula	–	–	–	–	1	–	2
Henrik	–	–	–	–	–	1	–

	<i>I.</i>	<i>II.</i>	<i>III.</i>	<i>IV.</i>	<i>V.</i>	<i>VI.</i>	<i>VII.</i>
Herman	–	–	–	–	–	–	1
Hugó	–	–	–	–	–	–	1
Ignác	–	–	–	2	–	–	3
Imre	–	–	–	–	–	3	–
István	–	–	–	–	1	1	5
Jakab	–	–	–	1	–	–	–
János	–	–	–	–	–	4	12
Jenő	–	–	–	–	–	–	2
Jeromos	–	–	–	–	1	–	–
József	–	–	–	2	1	9	10
Júliusz	–	–	–	–	1	–	–
Kálmán	–	–	–	–	–	4	1
Károly	–	–	–	–	–	6	4
Konrád	–	–	–	–	–	1	–
Kornél	–	–	–	–	–	–	1
Lajos	–	–	–	–	–	1	6
László	–	–	–	–	–	–	3
Lázár	–	–	–	–	–	1	–
Lipót	–	–	–	–	–	1	1
Lóránt	–	–	–	–	–	–	1
Lőrinc	–	–	–	–	–	1	–
Marián	–	–	–	–	1	–	–
Márton	–	–	–	–	1	–	1
Mátyás	–	–	–	–	–	2	–
Mihály	–	–	–	–	1	2	2
Miklós	–	–	–	–	–	–	3
Mór(ic)	–	–	–	–	1	1	1
Nikodém	–	–	–	–	–	1	–
Olivér	–	–	–	–	–	–	1
Ottó	–	–	–	–	–	1	1
Ödön	–	–	–	–	–	–	3
Pál	–	–	–	–	4	2	3
Péter	–	–	–	–	–	1	2
Rezső	–	–	–	–	–	–	1
Rudolf	–	–	–	–	–	2	–
Sándor	–	–	–	–	1	7	2
Sebestyén	–	1	–	–	–	–	–
Tamás	–	–	–	–	–	1	1
Valerián	–	–	–	–	–	–	1
Viktor	–	–	–	–	–	–	1
Vilmos	–	–	–	–	1	2	3

	<i>I.</i>	<i>II.</i>	<i>III.</i>	<i>IV.</i>	<i>V.</i>	<i>VI.</i>	<i>VII.</i>
Vince	–	–	–	–	–	1	–
Zoltán	–	–	–	–	–	–	2
Zsigmond	–	–	–	–	–	–	1
Olvashatatlan	–	–	–	–	–	1	–
Összesen	–	<i>1</i>	<i>1</i>	<i>7</i>	<i>24</i>	<i>82</i>	<i>132</i>

4. keresztnév

I-V. korszak: nincs

VI. 1: Alajos, *Anna*, Boldizsár, István, Kálmán, *Mária*, Pál, Zsigmond;

2: Emánuel, József

Összesen: 12

VII. 1: Ádám, Ákos, Filibert, Ignác, István, János, Jenő, Kornél;

2: Lajos, *Mária*;

4: József

Összesen: 14

5. keresztnév

I-V. korszak: nincs

VI. 1: János, Károly;

Összesen: 2

VII. 1: Alajos, Gábor, György;

3: *Mária*

Összesen: 6

6. keresztnév

I-V. korszak: nincs

VI. 1: Ágoston, Emánuel;

Összesen: 2

VII. 1: Imre, *Mária*, Pál;

Összesen: 3

7. keresztnév

I-V. korszak: nincs

VI. 1: Ágoston, Vendel;

Összesen: 2

VII. 1: *Terézia*

Összesen: 1

A táblázat áttekintése után érdemes néhány összefüggésre, adatra, névre vonatkozóan megállapítást tenni.

A **fiúk**nál a 18. század végén hirtelen megemelkedett a második keresztnévet kapottak száma, majd némi csökkenés után a 19. században erőteljesen növekszik. 1851 után az előző korszakhoz képest közel ötszörös az emelkedés, az utolsó időszakban pedig még ez is majd megduplázódik (95 – 437 – 826). Harmadik keresztnév a 18. században csak kétszer, a 19. század végén már 132-ször olvasható. A 4-7. név előfordulása elenyésző.

A névválasztás ugyan változatos, mégis több a hasonlóság az első nevek sorával, mint az eltérés. Természetesen a hazánkban ritkább keresztnévek közül is találunk többet, mint például: *Avellin, Gedeon, Júliusz, Kajetán, Keresztély, Szerafin, Ulrik; Corsinus, Gaszton, Jeromos, Márián, Nikodém; Filibert* stb.

Az érdekességek közül néhányat a szülő (keresztszülő) nevével és foglalkozásával együtt érdemes megemlíteni:

Máhr Gyula megyei főjegyző fia: Gyula József Elek Mária (1872),

Carara Ágoston gimnáziumi igazgató fia: Márián István Károly Emánuel János Ágoston Vendel (ez az egyik hétnevű, 1870),

Fájl Attila szintén gimnáziumi igazgató fia: Mária Nikodém Kálmán Károly Emánuel Ágoston (Az előző fiú apjával sógorok. A név érdekessége, hogy elsőként a Mária szerepel!)

Szigethy Nándor királyi törvényszéki jegyző fia: Nándor Dezső Lajos Ádám Gábor Imre Terézia (1899).

A fiúk után nézzük meg, hogy Kaposváron a 18–19. században a szülők milyen neveket választottak többedikként a **lányoknak** az első keresztnévet követően.

Női nevek

2. keresztnév

Név	1731– 50	1751– 75	1776– 1800	1801– 25	1826– 50	1851– 75	1876– 1900
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.
Adalbertina	–	–	–	1	–	–	–
Adél(haid)	–	–	–	–	–	2	–
Ágnes	–	–	–	–	1	1	5
Albertina	–	–	–	–	1	–	–
Alexandra	–	–	–	–	–	1	–
Alice	–	–	–	–	–	–	1
Alojzia	–	–	–	1	3	14	10
Alvina	–	–	–	–	–	–	1
Amália	–	–	1	2	1	5	5
Angéla	–	–	–	–	–	–	1

	<i>I.</i>	<i>II.</i>	<i>III.</i>	<i>IV.</i>	<i>V.</i>	<i>VI.</i>	<i>VII.</i>
Angelika	–	–	–	–	–	1	1
Anna	–	1	3	1	8	46	85
Antónia	–	–	–	–	2	14	6
Apollónia	–	–	–	–	1	1	1
Aranka	–	–	–	–	–	1	11
Atala	–	–	–	–	–	1	1
Augusztá	–	–	–	–	–	–	2
Augusztina	–	–	–	–	–	2	1
Aurélia	–	–	–	–	–	3	2
Beatrix	–	–	–	–	–	–	1
Benigna	–	–	1	–	–	–	–
Berta	–	–	–	–	–	2	3
Borbála	1	–	1	1	3	5	18
Brigitta	–	–	–	–	–	–	1
Cecília	–	–	–	–	–	4	6
Cezarin	–	–	–	–	–	–	1
Delinke	–	–	–	–	–	1	–
Eleonóra	–	–	1	1	2	2	4
Eliz	–	–	–	–	–	–	2
Elvira	–	–	–	–	–	–	2
Emília	–	–	–	–	–	3	7
Emma	–	–	–	–	1	1	5
Ernesztina	–	–	1	–	–	–	–
Erzsébet	–	–	–	2	3	19	75
Eszmeralda	–	–	–	–	–	–	1
Etel(ka)	–	–	–	–	1	1	24
Eufrozina	–	–	–	1	–	–	–
Eugénia	–	–	–	–	1	–	5
Éva	1	–	1	–	1	2	2
Fausztina	–	–	–	1	–	–	–
Flóra	–	–	–	–	–	2	1
Florentina	–	–	–	–	–	1	–
Franciska	–	–	4	–	4	6	8
Gabriella	–	–	–	–	–	2	6
Gizella	–	–	–	–	3	9	27
Gyöngyike	–	–	–	–	–	–	1
Heléna	–	–	–	–	–	1	1
Henriette	–	–	–	–	–	1	–
Hermin(a)	–	–	–	–	5	4	7
Ida	–	–	–	–	–	1	4
Ilka	–	–	–	–	–	1	–

	<i>I.</i>	<i>II.</i>	<i>III.</i>	<i>IV.</i>	<i>V.</i>	<i>VI.</i>	<i>VII.</i>
Ilma	–	–	–	–	–	–	1
Ilona	–	–	–	–	2	11	43
Irén	–	–	–	–	–	4	16
Irma	–	–	–	–	–	–	11
Istvánka	–	–	–	–	–	–	1
Izabella	–	–	–	–	–	4	7
Janka	–	–	–	–	–	1	5
Johanna	–	–	1	1	2	5	4
Jolán	–	–	–	–	–	–	4
Jozefa	–	–	1	–	6	18	12
Jozefin(a)	–	–	–	–	–	3	2
Judit	–	–	–	–	–	–	1
Júlia	–	–	–	–	3	2	11
Julianna	–	–	5	–	3	6	32
Jusztin(a)	–	–	–	–	–	1	1
Kamilla	–	–	–	–	–	–	1
Karolina	–	–	–	1	2	5	18
Katalin	1	–	–	2	3	8	40
Klára	–	1	–	1	–	–	4
Klementina	–	–	–	–	–	5	3
Kornélia	–	–	–	–	2	3	7
Krisztina	–	–	1	1	4	4	4
Laura	–	–	–	–	–	–	2
Lenke	–	–	–	–	–	1	–
Leopoldina	–	–	–	–	–	1	2
Ludmilla	–	–	–	–	–	–	1
Ludovika	–	–	–	–	1	6	2
Lujza	–	–	–	–	–	2	6
Magdolna	–	–	2	–	2	8	7
Malvin	–	–	–	–	–	1	–
Manfréda	–	–	–	–	–	–	1
Margit	–	–	–	–	1	3	29
Mária	5	4	–	4	15	49	115
Marián	–	–	–	–	–	–	1
Márta	–	–	–	–	1	1	3
Matild	–	–	–	–	1	10	14
Melánia	–	–	–	–	–	1	–
Melinda	–	–	–	–	–	1	–
Olga	–	–	–	–	–	–	5
Orsolya	–	–	–	–	–	–	1
Otília	–	–	–	–	–	1	–

	<i>I.</i>	<i>II.</i>	<i>III.</i>	<i>IV.</i>	<i>V.</i>	<i>VI.</i>	<i>VII.</i>
Paula	–	–	–	–	–	1	1
Paulina	–	–	–	1	1	4	3
Petronella	–	–	–	–	–	1	–
Piroska	–	–	–	–	1	–	6
Regina	–	–	1	–	2	–	1
Róza	–	–	–	–	1	1	26
Rozália	–	1	–	–	3	11	23
Rozina	–	–	1	–	–	1	1
Rózsa	–	–	–	–	1	1	1
Sarolta	–	–	–	–	–	1	14
Skolasztika	–	–	2	–	–	–	–
Stefánia	–	–	–	–	–	–	4
Szabina	–	–	–	–	1	–	–
Szerafin(a)	–	–	–	–	–	–	1
Szeréna	–	–	–	–	–	–	1
Szidónia	–	–	–	–	–	–	2
<i>Szilárd</i>	–	–	–	–	–	–	1
Teodóra	–	–	–	–	–	–	2
Teréz	–	–	–	–	–	–	16
Terézia	–	1	1	2	3	25	42
Valéria	–	–	–	–	–	1	8
Veronika	–	–	–	–	1	2	2
Viktória	–	–	–	–	1	3	4
Vilma	–	–	–	–	–	4	3
Zelma	–	–	–	–	–	–	2
Zsófia	–	–	–	1	–	1	1
Zsuzsanna	–	–	–	–	1	–	2
Olvashatatlan	–	–	–	–	–	–	–
Összesen	8	8	28	25	105	382	917

3. keresztnév

	<i>I.</i>	<i>II.</i>	<i>III.</i>	<i>IV.</i>	<i>V.</i>	<i>VI.</i>	<i>VII.</i>
Adél(haid)	–	–	–	–	–	2	–
Adolfine	–	–	–	–	–	–	1
Adrienn	–	–	–	–	–	–	1
Ágnes	–	–	–	–	–	–	1
Alexandra	–	–	–	–	–	–	2
Alojzia	–	–	–	–	–	4	1
Alvina	–	–	–	–	–	–	1

	<i>I.</i>	<i>II.</i>	<i>III.</i>	<i>IV.</i>	<i>V.</i>	<i>VI.</i>	<i>VII.</i>
Amália	–	–	–	–	5	1	1
Angéla	–	–	–	–	–	–	1
Anna	–	–	–	1	1	6	13
Antónia	–	–	–	–	1	1	1
Apollónia	–	–	–	–	1	–	–
Aranka	–	–	–	–	–	–	1
Atala	–	–	–	–	–	–	1
Augusztá	–	–	–	–	–	–	1
Benedikta	–	–	–	–	1	–	–
Berta	–	–	–	–	–	–	2
Blanka	–	–	–	–	–	–	1
Borbála	–	–	–	–	–	2	2
Cecília	–	–	–	–	–	–	1
Dorottya	–	–	–	–	–	–	1
Edit	–	–	–	–	–	–	1
Eleonóra	–	–	–	–	–	1	1
Elvira	–	–	–	–	–	–	1
Emília	–	–	–	–	–	1	2
Emma	–	–	–	–	1	–	1
Erzsébet	–	–	–	–	3	4	6
Etel(ka)	–	–	–	–	1	–	4
Éva	–	–	–	–	–	1	1
Franciska	–	–	–	–	1	3	7
Gabriella	–	–	–	–	–	1	2
Georgina	–	–	–	–	–	2	–
Gizella	–	–	–	–	1	2	4
Gyöngyike	–	–	–	–	–	–	2
Henriette	–	–	–	–	–	–	1
Hermin(a)	–	–	–	–	–	3	4
Ida	–	–	–	–	–	–	1
Ilka	–	–	–	–	–	1	–
Ilona	–	–	–	–	1	–	6
Irén	–	–	–	–	–	–	7
Irma	–	–	–	–	–	1	1
Izabella	–	–	–	–	–	–	1
Johanna	–	–	1	–	–	2	1
Jolán	–	–	–	–	–	–	1
Jozefa	–	–	–	–	3	4	4
Józsa	–	–	–	–	–	–	1
Judit	–	–	–	–	–	1	–
Júlia	–	–	–	–	–	–	2

	<i>I.</i>	<i>II.</i>	<i>III.</i>	<i>IV.</i>	<i>V.</i>	<i>VI.</i>	<i>VII.</i>
Julianna	–	1	–	–	2	4	4
Karolina	–	–	–	–	1	5	5
Katalin	–	–	–	–	–	2	3
Klára	–	–	–	–	2	–	2
Klementina	–	–	–	–	–	1	1
Kornélia	–	–	–	–	–	1	2
Krisztina	–	–	1	–	–	–	–
Lenke	–	–	–	–	–	–	2
Leoni	–	–	–	–	–	–	1
Leontin	–	–	–	–	–	1	–
Lúcia	–	–	–	–	–	1	1
Ludovika	–	–	–	1	1	–	1
Lujza	–	–	–	–	–	–	6
Magdolna	–	–	–	–	–	–	1
Margit	–	–	–	–	–	–	4
Mária	–	–	–	1	2	8	19
Matild	–	–	–	–	–	–	3
Melinda	–	–	–	–	–	–	1
Milka	–	–	–	–	–	1	–
Olga	–	–	–	–	–	–	1
Otília	–	–	–	–	–	–	1
Paulína	–	–	–	–	–	1	–
Regina	–	–	–	–	–	–	1
Renáta	–	–	–	–	1	–	–
Róza	–	–	–	–	–	1	3
Rozália	–	–	–	–	1	2	5
Rozina	–	–	–	–	–	1	1
Sándorka	–	–	–	–	–	–	1
Sára	–	–	–	–	–	–	1
Sarolta	–	–	–	–	–	–	8
Stefánia	–	–	–	–	–	–	2
Szerafina	–	–	–	–	–	–	1
Szeréna	–	–	–	–	–	–	1
Szidónia	–	–	–	–	–	–	2
Teréz	–	–	–	–	–	–	1
Terézia	–	–	–	–	7	5	2
Valéria	–	–	–	–	–	–	1
Viktória	–	–	–	–	–	1	1
Vilma	–	–	–	–	–	–	3
	–	–	–	1	–	1	2

Zsófia							
Olvashatatlan	–	–	–	–	–	–	1
Összesen:	—	1	2	4	37	79	190

4. keresztnév

I-IV. korszak: nincs

V. 1: Klára, Ludovika, Mária;

2: Anna.

összesen: 5

VI. 1: Ferdinanda, Ida, Izabella, Jozefina, Karolina, Petronella, Terézia;

2: Antónia;

3: Mária.

összesen: 12

VII. 1: Alexandra, Alojzia, Antónia, Beáta, Bella, Emília, Emma, Ernesztina, Fabiola, Gabriella, Ilona, Irma, Johanna, Karolina, Magdolna, Marianna, Margit, Olga, Rózsa, Szidónia;

2: Etelka, Kornélia, Terézia, Vilma;

5: Mária

összesen: 33

5. keresztnév

I-V. korszak: nincs

VI. 1: Emma, Sarolta.

összesen: 2

VII. 1: Amazona, Angyalka, Blanka, Johanna, Márta, Terike (?);

2: Gabriella

összesen: 8

6. keresztnév

I-VI. korszak: nincs

VII. 1: Dionízia, Edít

összesen: 2

A számadatokat a fiúkéval összehasonlítva kitűnik, hogy a 19. század végén jóval több *leány* kapott második-harmadik-negyedik nevet. Pedig 1850-ig a két nem névadása számokban nagyon hasonló. A negyedik név korábban jelenik meg a lányoknál, ugyanakkor hetedik egyszer sem, hatodik is csupán két esetben fordul elő. A nevek sora igen változatos, német hatásra – mint korábban említettem – sok a férfinév női megfelelője. Rajtuk kívül sok ritka, ezek között több kedves és szép névalak olvasható az anyakönyvekben: *Alvina* (a német Alvin férfinév megfelelője), *Atala*, *Benigna*, *Cezarin*, *Delinke*, *Ilka*, *Ilma*, *Zelma*; *Leoni*, *Leontin*, *Milka*;

Dionisia stb. Megjegyzendő, hogy az ilyen példák válogatása mindig szubjektív, hisz a ritka neveket a gyakorisági mutatók alapján ki lehet szűrni, azonban hogy melyik nevet tartjuk szépnek, az sok-sok összetevő adta egyéni ízlés alapján dől el. Néhány név eredetéről érdemes szólni. A *Ljubica* szerb-horvát keresztnév magyar megfelelői: *Ibolya*, *Viola*, *Violetta*. A *Mila~Milka* a bolgár *Amata* névből keletkezett. A *Leoni* és a *Leontin* a *Leó*, *Leon* férfinév női megfelelőiként szerepeltek.

A több nevű leány újszülöttekből is kiemelek néhány számomra érdekesebbet.

Dr. Kovács Sebestyén Gyula tanfelügyelő lánya: Jolán Krisztina Alojzia Ida Sarolta (1872),

Fájl Attila és Carara de Gonza lánya: Diana Leopoldina Georgia Mária (az apát lásd a fiúknál is! – 1873),

Szigethy Imre megyei végrehajtó lánya: Elvira Heléna Hermin Bella Amazona (1880),

Vizeki Tallián Béla megyei főispán lánya: Lyubica Hermina Vilhelmina Johanna Dionisia (Őt Tallián Ede zágrábi kanonok keresztelte Kaposvárott. Valószínűleg az ő hatására kapta az újszülött a horvát keresztnévet – 1888).

Egy országgyűlési képviselő lánya: Hermin Ilona Gabriella Márta Edit, s végül a szolgabíró lánya érdemel említést, aki a keresztanyja neve után férfinévet kapott Szilárd Mária Margit.

Végezetül még az teszi érdekesebbé e több nevet viselők adatait, hogy a plébános sokszor az egyik vagy másik keresztnévet becéző formában jegyezte le a matriculákba. Ismert tény, hogy anyakönyvekben becézett névalakot nem volt szabad beírni. Hogy ez mégis megtörtént, annak több oka is lehetett: például a plébános írásgyakorlata; az adott nevet a környéken mindenki így becézte; a keresztanya így diktálta be, és sorolhatnánk a feltételezéseket. Mint minden anyakönyvben, a kaposváriban is több becézőnév fordul elő a lányoknál, mint a fiúknál. Besorolásuk néha kétséges, hisz többet ma már hivatalos névként is elfogadunk.

BECÉZETT ALAKBAN LEÍRT NEVEK

Férfiak

Bódi; Dani; Feri; Flóri; Gyura, Gyuri; Csicsa, Istók; Laci; Márkus; Zsiga.

Összesen: 9 név – 11 névalak

Nők

Bábi; Betti; Borcsa; Cili; Dóra (Dora); Erzse (Erse), Liza, Lizi, Örzse (Örse); Fani, Fáni; Györgyike; Ilka, Ilon, Ilonka; Julcsa, Juli, Juliska; Jutka; Karolin, Léni, Lina, Lini; Kata, Kati; Klára (Klari); Klemi; Leonóra; Lóri; Liszka; Málcsi, Máli; Mancsi; Mari, Mária, Marinka, Mariska; Minka; Nancsi, Nasza; Panna (Pana); Pepi; Rozi; Rózsi; Sári, Sárka; Terike, Treska, Trezka, Trezsi, Trézsi; Vera, Verona, Veroni; Vica; Zsófi; Zsuzsi (Suszi – ez valószínűleg elírás).

Összesen: 33 név – 57 névalak

Miután megismerkedtünk Kaposvár város és megyeszékhely 18–19. századi többedik keresztnéveivel, megállapíthatjuk, hogy a szülők minden korban több motívum egybevetésével és nagy körültekintéssel választottak nevet újszülött gyermekeiknek.

FÜLÖP LÁSZLÓ

A Barkóczy család névadási szokásai

A személynévkutatásokban megszoktuk, hogy a névtanos szakemberek főként egy-egy település, esetleg kisebb földrajzi tájegység névanyagát vizsgálják egy adott időben, vagy bizonyos időszakot tekintenek át. Ritkán fordul elő, hogy csupán egy család névválasztását elemzik.

Ezen tanulmány egy része szakdolgozatomnak, amelynek eredeti címe: A Barkóczy család története, genealógiája és névadási szokásai.

A témából adódik, hogy az elkészített részletes családfán szereplő összes keresztnévet vizsgálat tárgyává tegyük, s az is, hogy jelen esetben csak egy család névanyagát elemezzük.

Magának a dolgozatnak a magva egy nagy családfa, amelyen 16 nemzedék szerepel 1457-től 1996-ig. A rajta szereplő 168 név (86 férfi- és 82 női) adásának motívációit is gyakran ki lehet mutatni. Rajtuk kívül külön lejegyeztem a családfára nem illeszthető, igen értékes szórványadatokat is, ha a névvisezők kimutathatóan a rokonsághoz tartoztak.

Anyaggyűjtésem eléggé szerteágazó volt: felhasználtam a hazánkban megjelent klasszikus lexikonokat, a keresztelési, házasságkötési és halálozási anyakönyvek mikrofilmen tárolt adatait, felkerestem őseim volt lakhelyének plébániáit, de az élő rokonokkal történt levelezés, valamint a gyér családi levéltár is szolgáltatott hasznos információkat. A leírtakon kívül több korabeli nemesi összeírás, a hazánkban és külföldön kiadott genealógiák (NAGY IVÁN, KEMPELEN BÉLA, SIEBMACHER) és az egyházi levéltárak adtak sok segítséget. Ez utóbbiak főleg azoknál az őseimnél, akik a papi hivatást választották egykoron, és esetleg még egyházi méltóságokká is váltak (egri érsekség, székesfehérvári és kassai püspökség).

Magában az eredeti dolgozatban a feldolgozás módszere más és más, hisz heraldikai, genealógiai, névtani, művelődéstörténeti stb. fejezeteim mind különböző eljárást kívántak meg.

Céлом mindvégig az volt, hogy az eltérően fellelt adatok esetében a válogatás lehetőleg a valóság és a hitelesség arculatát mindinkább megőrizze. (A bizonytalan adatoknál mindig jeleztem kételyeimet.)

A Barkóczyak régi, Vas megyei család, bár eredetileg birtokaik először Zala vármegyéhez tartoztak, csak később csatolták őket Vas vármegyéhez. Innen a szalai-zalai praedicatum. (A legelső szórványadat 1496-ból való, a családnév még Barkolchy alakban szerepel, sajnos keresztnév nélkül.) Kisnemességük eredetét

homály fedi, de biztos, hogy az említett megyében több birtokot is kaptak (Barkóc, Bazin, Lovászi). Ezeket azonban a mohácsi vész után a királyválasztási villongások miatt elvesztették. Az első ősöm, akiről a történelem megemlékezik: Tamás, kit Martinuzzi 1547-ben Csanád vára megsegítésére küldött. Az egész család a Zápolya-párt híve volt, nem a királyválasztásokból győztesen kikerült Ferninándnak a híve. Kerecsényi András kapitány próbálta meg a Barkóczyak birtokait megszerezni 1557-ben. Bár első ízben elkergették a parancsot teljesítő papot és hivatalnokot, később karhatalommal mégis elűzték őket birtokukról.

A család ezután Zemplén megyébe költözött, s felemelkedésüket is innen számítjuk. I. László beházasodott a neves Ráskay családba, így családját „vagyon- és rangban emelé”. A család tagjainál a katonáskodás hagyománynak számított, voltak köztük várkapitányok, kapitányok, ezredesek, tábornokok, sőt dandártábornokok is. Ők mind-mind újabb birtokokat szereztek elsősorban Zemplénben, de a környező megyékben is. A család II. Lászlótól kezdve két ágra, egy ún. grófi és egy bárói ágra szakadt. A későbbiek során a család több tagja kapott bárói, vagy ritkábban grófi címet, nagy családokba való beházasodás, katonai hőstettek vagy pártfordulások miatt.

Mint említettem a Barkóczyak a történelem során többször is kapcsolatba kerültek nagy nemesi családokkal, leginkább házasság révén (Lónyay, Festetich, Szirmay, Eszterházy, Zichy stb.). A fel-fellobbanó szerelmen túl joggal várták el, hogy a frigy révén a család vagyona gyarapodjék, és tekintélye nagyban emelkedjék. Közülük többen alispáni, főispáni rangot töltöttek be, ezt a két magas rangot a későbbiek során a család leszármazottai több mint 14 alkalommal kapták meg az uralkodótól. A katonáskodók közül többet meggyilkoltak (pl. I. László) vagy kivégeztek (Thököly végeztette ki I. Györgyöt és testvérét I. Zsigmondot).

III. Ferenc ősömnnek 11 gyermeke született, akik közül (az adatok alapján) mindössze egy halt meg születéskor. Közülük érdemes megemlíteni fiát, V. Ferencet. Ő a papi hivatást választotta, tanulmányai után prépost, később egri püspök, majd 1761–65-ig, vagyis haláláig esztergomi érsek volt. Testvére, József kalocsai nagyprépost lett. VIII. László előbb egri kanonok, majd 1837-től fejevári püspök (feljegyzések vannak irodalmi munkásságáról is).

A családnak más férfitagjai a különböző századokban köztisztviselést vállaltak, így volt köztük több királyi kamarás, helyhatósági tanácsos, főrendházi tag vagy később jogász.

A családfa egy-egy személynél többször megszakad, kihal, ennek több oka is volt: papi hivatás, csak leánygyermek született, vagy éppen az illető magtalanul halt meg. Azonban mind e napig volt és van olyan ág, amelynek leszármazottai ma is élnek.

Trianon után a birtokok nagy részét Magyarországtól Szlovákiához és Ukrajnához csatolták, ekkor többen külföldre távoztak. 1945 után pedig a még megmaradt földbirtokot és kastélyokat államosították. Mindezen gazdasági-politikai események ellenére a család nagy része hazánkban maradt, s ma is élő leszármazottai beilleszkedtek és alkalmazkodtak az új körülményekhez.

E rövid történeti és családi áttekintés után térjünk rá a család névanyagára.

A családnév eredete

A család a nevét egy délnyugat-dunántúli kis faluról vette. A község két részből állt, *Kis-* és *Nagy-Barkócból*. Egykor nemesek által lakott szlovén (vend) település volt. A múlt század végén 121 háza volt és 831 római katolikus lakosa. 1323-ban még alsólindvai Bánffy Miklós tulajdona. Plébániája nem volt, csupán egy kis kápolna állott a lakosság részére. A barkóci filia hívei Muraszombatba jártak a régi gótikus templomba istentiszteletre. A kápolnát már lebontották, s helyébe e században új templomot emeltek (titulusa: Szent Anna). Az ősi kis kápolnából csupán egy értékes szobrot (Szűz Mária) mentettek meg, s azt elhelyezték a szentély jobb oldalán.

Barkóc szlovénül *Bakovec*, azért van többes számban, mert mint említettem, a falu két részből állt. A név délszláv eredetű, jelentése: (egyfajta) *berkenyefa*. A szót a Dráva–Száva közén használták a szlovének, a nyelvükben *brekovic*a alakban fordult elő. Magyarul *barkócafa* vagy *barkolca* néven szokták említeni a vidék lakói.

Több szakirodalom jegyzi fel a helységet *Barkócz*, *Barkolczi*, *Barkovcz*, *Balkoch*, *Barkocz*, *Balcolcz*, *Barkowcz*, *Barkowlec* néven is. Előfordul a *Barkonch* és a *Barkócziás-puszta* elnevezés is.

A család nevét első ízben 1513-ban egy nemesi összeírás alkalmával írják le: *Barkolczi*, mint kisenemesi család. Tehát mikor megkapták a kisenemesi rangot, s vele a birtokokat (Lovászi, Szent-Miklós, Barkóc) felvették egyik birtokuk nevét, egyúttal jelölve származási helyüket *-i képzővel* látták el azt. Az idők folyamán azonban a név változásokon ment át.

Ezek közül az egyik a névben a pótlónyúlás volt. A *Barkolczi* névből az *l* hang kiesett, majd az *ó* hang hosszúvá vált. Ez a változás valószínű nyelvjárási sajátosságok miatt következett be. Ez körülbelül akkor történt, mikor az 1526-os mohácsi vést követően a család kénytelen volt feladni ősi birtokait és Zemplén vármegyében letelepedni. Az elkobzott falvakat – így Barkóczot is – a Festetics család szerezte meg.

A második a név végén elhelyezkedő *-i* képző *-y-ra* való változása volt. Ez a módosítás mindössze a nemesi rangot volt hivatott hirdetni. Így lett a család neve Barkóczy. I. László, ki Zemplén vármegyében telepedett le, már ezzel a névvel nősült be a híres Ráskay familiába. A Barkóczy név a XVI. század óta változatlan.

1883 februárjában királyi engedéllyel a Szimodits (másképp Szmodiss) család is Barkóczyra változtatta a nevét. A mára kihalt Rosthy és a még ma is élő Hadik és Klapsch család pedig előnévként használta a Barkóczy nevet, sőt némelyikük eredeti nevét elhagyva csak ezt viselte. Családunkhoz nem fűzi rokonság őket.

A nemesi előnevekről

A Barkóczy család két nemesi előnevet is használt az idők során. A *szalait* és a *tavarnait*. Mind a kettő előnév a család származási helyét mutatja. A *szalai* arra utal, hogy a család Zala (régies nevén Szala) vármegyéből származik, első birtokait

és kisenemesi rangját ott kapta. Mint tudjuk a Barkóczyak birtokait csak később csatolták Vas vármegyéhez.

A második előnév a *tavarnai*, már a család Zemplén vármegyei felemelkedéséhez kapcsolható. 1687-ben III. László megkapta a grófi rangot, s ezzel együtt több birtokot is, így többek közt Tavarnát. Mivel a család Zala (Vas) vármegyei birtokait teljesen elvesztette, a tavarnai előnevet mintegy az új birtokközpont helyét jelölve használta.

A Hadik-Barkóczy ág ezt a tavarnai nemesi nevet később elhagyta, s a Hadik család saját származási helyét vette föl előnévként a régi szalai mellé: így lett futaki és szalai Hadik-Barkóczy család.

A férfi és női keresztnévek

A névtani irodalomban ismert, hogy a XV–XVI. századig hazánkban mindenki csak egyetlen nevet kapott. A gyakoriság és az egyezések miatt később hivatalos iratokban az atya nevét kapcsolták hozzá. A XVI. század körül Magyarországon is kezdtek kialakulni a családnevek, elsőként a nemeseknél. Amíg mások testi-lelki tulajdonság, társadalmi állás, stb. után kaptak vezetéknevet, addig a nemeseknél elsősorban a származás vagy a birtok helyének megnevezése vált képzővel családnevé.

A mindennapi élet folyamán azonban a *keresztnév* gyakrabban hangzik el mint a családnev. Használata miatt ezért feltétlenül érdemes egy család genealógiáját – jelen esetben a Barkóczyakét – végigkövetni, hogy mely századokban milyen keresztnévet választottak gyermekeiknek.

Dolgozatomban 450–500 éven keresztül követhetjük a keresztnévadáást. E fél évezreden át *16 nemzedék* követte egymást családjában; női ágon és gyermekelemek esetében ugyan egy-egy ág kihalt, de I. Ferenc bárói ága utódaiban mind a mai napig él.

Az említett évszázadok során *86 férfi* és *82 női* nevet örökítettek meg a korabeli okiratok, anyakönyvek, illetve a családi „levéltár”. Ezek közé nem számítottam azokat a sárospataki anyakönyvben és másutt talált neveket, amelyeket pontosan nem sikerült a családfára illesztenem. Ezek a következők:

Krisztina *1674

Katalin *1677

Anna *1676

Zsuzsanna *1678

illetve apjuk neve:

János és Pál.

Ugyanúgy kimaradt az 1869-ben keresztanyaként leírt Éva, és az 1700-ban regisztrált István nevű családtag.

A férfi keresztnéveknél egy-két esetben bizonytalan a besorolás. Ennek két oka volt: a genealógiák az illetőt egyszer az egyik, másszor a másik néven említik, például: 1639: I. János (István); a másik ok az, hogy mint más nemesi családoknál is szokás volt, az újszülött több keresztnévet kapott, s nem biztos, hogy az anyakönyvekben elsőként szereplő nevet használták a mindennapok során.

A férfinevek évszázadokra bontott betűrendes előfordulása a következő:

Férfi keresztnemek

Név	XVI.	XVII.	XVIII.	XIX.	XX.	Össz.
1. Ádám						1
2. Alajos						1
3. Antal						2
4. Artúr						1
5. Barnabás						1
6. Béla						2
7. Bertalan						2
8. Boldizsár						1
9. Elemér						1
10. Emil						1
11. Endre						1
12. Ferenc						11
13. Gábor						2
14. György						2
15. Imre						7
16. István						7
17. János						6
18. Jenő						1
19. Jób						1
20. József						7
21. Károly						1
22. László						12
23. Mihály						3
24. Pál						1
25. Sándor						4
26. Tamás						1
27. Zoltán						1
28. Zsigmond						5
Össz.:						
fő	4	16	33	27	6	86
név	3	9	11	20	4	28

Elemelve a táblázat adatait láthatjuk, hogy a XVIII–XIX. században éltek a legtöbben (33–27 fő), és a XIX. században válogattak a legtöbb férfi keresztnév közül (20 név). A névválasztási arány nagyon kedvező, hisz átlagban három fő viselt azonos keresztnévet. Századonként a következők a leggyakoribbak:

XVII.: Ferenc, János,

XVIII.: Imre, Ferenc, István, József, László,

XX.: László.

A XVI. század adatszámá miatt nem értékelhető. A XIX. században, amikor a legtöbb név közül választottak, egy sem fordul elő kettőnél többször. Összesítve a férfineveket, a következő az előfordulásuk:

1. László	12
2. Ferenc	11
3. József	7
4. Imre	7
István	7

A keresztnéveket vizsgálva mindig felvetődik a kérdés: mi motiválhatta a szülőket gyermekük névválasztásakor. (Az okokat keresve adathiányok miatt néhányat sajnos nem állt módomban megfigyelni.) Ilyenek: a születés napja és a név összefüggése; keresztszülőtől örökölte-e a nevet, stb. Néhány *motivum* viszont nagyon jól megfigyelhető, ha elemzzük a családfát, s végiggondoljuk a család történetét. Ezeket a tendenciákat, illetve kiugró érdekességeket kívánom a következő részben bemutatni. A családban leggyakoribb férfinév a *László*. Gyakori visszatérésének okai a következők:

– I. László (†1577) még Zala megyében született, ahol mint határőrvidéken különösen nagy tiszteletnek örvendett az országvédő lovagkirály, Szent László. Az irodalom szerint ennek két bizonyítéka is van. Veleméren a XIII. századi kora gótikus templomban látható az Aquila János által festett Szent László-kép. A Barkóchoz közeleső Bántornyán (Szlovénia: Turnisce) pedig a Bánffy család rendelkezésére az említett vándorfestő 1383-ban megörökítette a templombelsőben az egész Szent László-legendát. Őseim bizonyára ismerték ezt, sokat hallhattak a prédikációkban Szent Lászlóról, mivel a templom számukra a legközelebbi búcsújáró hely volt.

– III. László (1601–1659) emelkedett ki a kismemesek közül elsőként. Zala (Vas) vármegyéből Zemplénbe költözve benősült a gazdag Ráskay családba, és grófi rangot szerzett. Ettől fogva neve következetességgel ismétlődik, mint Wertner Mór írja: „Kiváló hősök neve fogalommá vált, a családi dicsőség megsemmélyesítőjévé emelkedett”.

A második leggyakoribb, családra jellemző név a *Ferenc*. A névválasztás okai szintén többfélék lehetnek:

– Az előbb említett Ráskay családban a legtöbbször felbukkanó férfinév a Ferenc. Magának Ráskay Katának a fiútestvérét is így nevezték.

– A bárói ág első férfitagját szintén így hívták (1625).

– A családban már öröklődő nevet a XVIII. században V. Ferenc egri püspök, majd esztergomi érsek öregbítette. Ezt később is szinte minden nemzedéki sorban megtalálhatjuk.

Ha e nevek gyakoriságát összevetjük Kálmán Béla névvizsgálataival, akkor láthatjuk, hogy ezen századokban a *Ferenc* csak 13. a *László* pedig csak 14. volt a rangsorban.

A családfán elsőként szereplő Tamás neve nem öröklődött, pedig a XVI–XVII. században gyakori név volt Magyarországon. Oka bizonyára az lehetett, hogy nevéhez nem fűződött semmilyen családi esemény. A XVI. századból meg kell még említenünk egy ritka nevet, a *Jóbot* (1557), amely a korai genealógiákban nem sze-

repe. LADÓ utónévkönyve szerint héber eredetű (*Hiób*), jelentése tűrő vagy üldözött. A névadás indítékára semmilyen családi indokot nem találtam.

A XVIII. századból két névre is érdemes felfigyelni. Az *Imre* hazánk más vidékein a ritkábbak között fordult elő, ám e családban hat fiút is erre a névre kereszteltek. Ettől a századtól számít újszerű névnek a *József*, miután az egyház Jézus nevelőapját szentjei közé emelte. Mint említettem a család XIX. századi névadási szokása jelentősen megváltozott. Már 20 névből válogattak:

- a millennium alkalmával felújított ősi magyar nevek divatját ők is követték, ekkor találkozunk a családban először ezekkel: *Béla, Elemér, Endre, Jenő, Zoltán*;

- a családban már kétszer olvasható *Sándor* név az országos divat hatására újra szerepel;

- Barkóczy Bertalan fiai: **Béla, Barnabás, Bertalan**. A négyszeres alliteráció bizonyára nem véletlenszerű. A ritkán előforduló nevekből következtetéseket nem szabad levonnunk.

A többi keresztnévről még a későbbiek folyamán újra szólok, mégis ki kell emelnünk III. Sándor (1857–1925) családjában megfigyelhető egészen különleges névadási érdekességet. Két leányának volt *Mária* az első neve (mindkettő élt), két fiútesvérüknek a második keresztnéve szintén *Mária* volt. Azaz a családban négy élő gyermek kapta ezt a nevet. Külön szeretnék kitérni arra a nyugati országokból hazánkba terjedt szokásra, hogy fiúgyermek többedik keresztnévként női nevet kapott. A szakirodalom ennek több feltételezett okát említi. J. SOLTÉSZ KATALIN GOTTSCHALDra hivatkozva az ellenreformáció szentkultuszára vezeti vissza e szokást. Nyugati országokban a *Mária* név helyett ritkábban a *Teréziát* is adhatták. KÁLMÁN BÉLA említi, hogy gyakran adtak fiúknak lánynevet azzal a céllal, hogy ne vigyék el őket katonának. (Ez a megállapítás nem vonatkozhat a Barkóczyakra, mivel a család férfitagjai közül nagyon sokan magas katonai rangot viseltek.) A legvalószínűbb ok a hazánkban a múlt század végén megerősödött Mária-kultusz, amikor az ország egész területén megfigyelhető, hogy lányoknál a *Mária* a leggyakoribb keresztnév. A fiúkat pedig második néven szívesen ajánlották Magyarország oltalmazójának, Szűz Máriának pártfogásába. A leírt *Sándor Mária*, és *Imre Mária* épp ezekben az években született (1896 és 1898).

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a családban a férfinevek a – XIX. század végét kivéve – hagyományosak, családon belül öröklődnek, apáról fiúra vagy nagyapáról unokára. A két leggyakoribb (*László, Ferenc*) pedig a családra kimondottan jellemző, minden században felbukkanó keresztnév.

A női keresztnévek előfordulása jellemzőiben eltér a férfinevektől. Az említett közel öt évszázad alatt a családban 82 adatot sikerült összegyűjteni.

Női keresztnévek

Név	XVI.	XVII.	XVIII.	XIX.	XX.	Össz.
1. Alojzia						1
2. Amália						2
3. Anna						2
4. Antónia						1
5. Borbála						4

6. Ella						1
7. Erzsébet						3
8. Éva						5
9. Franciska						2
10. Ilona						4
11. Izabella						1
12. Jozefa						1
13. Judit						2
14. Julianna						5
15. Karolina						1
16. Katalin						4
17. Klára						3
18. Konstancia						1
19. Krisztina						3
20. Leopoldina						2
21. Magdolna						1
22. Margit						2
23. Mária						15
24. Nepomuce						1
25. Otília						1
26. Petronella						1
27. Rita						1
28. Róza						3
29. Sarolta						4
30. Szidónia						1
31. Teréz						2
32. Zsófia						1
33. Zsuzsanna						1
Össz.:						
fő	2	17	21	32	10	82
név	2	10	16	20	8	30

A magas szám azért meglepő, mivel a nemesi családfák a nőket nem vezették olyan pontosan, mint a férfiakat, hisz nem örökítették tovább a nemesi nevet. Az adatok száma bizonyára ennél jóval több – de ez érvényes a férfi nevekre is –, hisz a születéskor elhunytakat legtöbbször fel sem jegyezték. Az előbb említett 82 személy 30 különböző névre hallgatott. Ez az arány még kedvezőbb a férfiakénál is, ugyanis mindössze 2,7 személyre jutott egy-egy név. A legmagasabb adatszám a XIX. századból maradt ránk (32 fő), akik 20 női nevet viseltek. Kis száma miatt a XVI. és a XX. század nem elemezhető. A XVII. század leggyakoribb neve a *Julianna* és a *Mária*, a XVIII. századé *Mária*, a XIX. századé pedig *Mária* és *Ilona*. Sorrendiségében a következők voltak a családban használatos nevek:

1.	Mária	15
2.	Julianna	5
	Éva	5
3.	Borbála	4
	Ilona	4
	Katalin	4
	Sarolta	4

A nőknél a *Mária* a Barkóczy családra jellemző név, amely négy évszázadon keresztül folyamatosan előfordult. Kálmán Béla megfigyelése szerint a XVII. században ez a név a hetedik, a XVIII. században pedig csak a tizedik helyen szerepel az országos előfordulási jegyzékben. Az öt követők messze leszakadnak tőle. E században erős német hatás tükröződik a névválasztásban. Kedvelt lett a férfinevek női megfelelőjének választása. Ilyenek: *Antónia* (Antal), *Franciska* (Ferenc), *Karolina* (Károly), *Konstancia* (Konstantin), *Leopoldina* (Leopold), *Nepomuce* (Nepomuk).

Ez utóbbi azért is érdekes, mert eredetileg nem önálló keresztnév volt, hanem jelzőből állandósult (Nepomuki Szent János). A XIX. században újabb két férfinevből keletkezett német nevet olvashatunk: *Alojzia* (Alajos), és *Jozefa* (József). A századvégi nemzeti fellángolás idején kevés ősi magyar névből válogathattak, ezért családjukban is csupán egy fordul elő, de az ötször: *Sarolta*. Kordivatot követő névválasztás figyelhető meg az *Amália*, *Bella*, *Ella*, *Otilia*, *Petronella*, és *Szidónia* esetében.

A négy-öt alkalommal előforduló nevek közül az *Ilona* csak a XIX. századra jellemző. Érdekességként említem meg, hogy a *Zsuzsanna* nevet senki sem örökölte. Pedig viselője Széchényi Antal felesége volt, akik 1741-ben Nagycenkre költöztek, és nekik tulajdonítják a híres, 3 km hosszú hársfasor ültetését. Ugyanúgy érthetetlen a *Judit* ritka előfordulása, noha ehhez a névhez is híres Barkóczy-feleség, Koháry Judit neve kapcsolódik.

A férfinevekkel ellentétben megállapíthatjuk, hogy az egy *Mária* nevet kivéve az öröklődés a család nőtagjainál nem jellemző.

A családtagok választáskor a hagyományok helyett inkább az adott század névadási szokásait követték. Ebből következik, hogy sok idegen eredetű, számunkra ma már szokatlant olvashatunk a családfán.

Több keresztnév adása

A nemesi családokban a XVIII. századtól figyelhető meg Magyarországon elsőként, hogy gyermekeiknek kettő, később több keresztnévet is adtak. Ezzel mintegy több védőszent oltalmába ajánlották az újszülöttet (ezt a szokást később átvették a középréteg tagjai is: jegyző, tanító, ügyvéd, stb.) Az alsóbb rétegeknél jóval később regisztrálható e névadási forma.

Családjukban a több név adására viszonylag kevés adatot találunk. Feltevésem szerint őseim is bizonyára követhették e divatot. A családfánkon azonban körülményes volt jelölni a kevés hely miatt a több keresztnévet. Már korábban utaltam

rá, hogy a két néven leírt személyek valószínűleg szintén két-három nevet kaptak, de az egyes dokumentumokban ezekből mást-mást rögzítettek.

A férfiaknál csupán a XIX. század végén olvashatunk két személyt, akikről biztosan tudjuk ezt a tényt (lásd: korábban leírt *Sándor Mária* és *Imre Mária*). A női neveknel a jelenséggel korábban találkozunk. Az 1772-ben meghalt *Klára Auróra* második neve abban a korban ritkaságnak számított. A XVIII. század végén találkozunk egy *Mária Zsuzsanna* nevűvel. A következő többnevű családtag 1900-ban született: *Mária Margit Etelka Michaela*. Mint már említettem a *Mária* a *Barkóczy* család leggyakoribb női neve. A második név az anyától öröklődött. Az *Etelka* (Dugonics András alkotta az *Etele* név mintájára) a múlt század második felének volt divatos női neve. A negyedik név a *Michaela* a magyar *Mihály* női megfelelője, ma már nem anyakönyveztethető hazánkban. A név viselője, mint tudjuk, Franciaországban élt, elképzelhető, hogy e névnek franciás változatát használta.

A negyedik esetben az előbb leírt személy húga, első névként szintén a *Mária* nevet kapta, így bizonyára a mindennapi életben a második nevét használta (*Mária Erzsébet*). A női neveknel viselték még második névként a *Saroltát*, valamint a *Ritát* is.

Több keresztnév kimutatása a családban csak akkor lenne lehetséges, ha a jelenleg Szlovákiában levő plébániák eredeti anyakönyveit módomban állna tanulmányozni. (A nagy Zemplén megyei birtokközpontok ugyanis a következők voltak: Tavana-Tovarné, Nagycseb-Zbince, Imreg-Brehov stb.).

Becézőnevek

A becézőnév a helyettesítő nevek igen gyakori csoportja. Az egyházi anyakönyvekben és más egyéb hivatalos iratokban nagyon ritkán fordul elő a keresztnévek becéző változata. Ugyanis az anyakönyveket vezetőknek határozottan megtiltották ezeknek az erős érzelmi töltetű alakoknak a bejegyzését. Ennek ellenére minden anyakönyvben, minden családfán elő-előfordulnak becézett formák. Hajdú Mihály szerint épp ezen ritkán előforduló nevek írásban rögzítése azt bizonyítja, hogy az adott korra, területre, jelen esetben a családra nagyon jellemzőek lehetnek. A *Barkóczy*aknál az első adatot 1568-ban rögzítették (*Erzse*), a legutolsót 1894-ben (*Sárika*). A kötelező állami anyakönyvezés bevezetése (1895) után nem találkozzunk becéző alakokkal. Szeretném kiemelni, hogy a család férfitagjai között egyetlen egy becéző formával sem találkozunk. (A névkutatók országos megfigyelése, hogy a leírt férfi becenevek száma viszonylag kevés.) Családfánkon tehát csak női beceneveket olvashatunk. Ez is csupán öt névnek a hét különböző becéző formája 11 előfordulással. Ezek a következők:

Borbála: Bora, Boris,
Erzsébet: Betuska, Erzse,
Katalin: Kata,
Sarolta: Sárika,
Zsuzsanna: Zsuzsa.

A becézőnevek vizsgálatát HAJDÚ MIHÁLY besorolása alapján végeztem el. Két fő típust lehet megkülönböztetni: egyrésztük rövidüléssel, másikkuk egy vagy többelemű képző feltételével alakult. A becézett alakok rendszere a következő:

1. Név végi rövidüléssel alakult:

<i>Teréz</i>	2 előfordulás
<i>Róza</i>	3

2. Képzéssel alakult:

a. a név rövidülése + egyelemű képző:

<i>-a</i>	<i>Bora</i>	3
	<i>Kata</i>	2
	<i>Zszusa</i>	1
<i>-e</i>	<i>Erzse</i>	2

b. a név rövidülése + testesebb képző:

<i>-is</i>	<i>Boris</i>	1
<i>-ika</i>	<i>Sáríka</i>	1

4. Név csonkulása + testesebb képző:

<i>-uska</i>	<i>Betuska</i>	1
--------------	----------------	---

5. Idegen becézőnév:

<i>Kitti</i>	1
--------------	---

Elképzelhető, hogy a háromszor előforduló *Róza* (XVIII–XIX. sz.) szintén becézett név, hisz e korban a *Rozália* volt hivatalosan anyakönyvezhető. Ugyanez a helyzet lehet az 1738-ban és 1786-ban regisztrált *Teréz* (Terézia) esetében is.

A vizsgált 450 év (az első összefüggéstelen adat mintegy ötszáz éves!) névanyaga családuknban részint erősen hagyományt, részint bizonyos korokban kordivatot követő. Feltevésem szerint – más családfákat is tanulmányozva – hiányoznak az adattáramból azok, akik csecsemőkorban elhunytak, valamint sok, a családnevet tovább nem vivő női családtag is. Keresztnevük kinyomozása több évszázad távlatából már szinte lehetetlen, pedig csak velük lenne teljes a kép családom névanyagáról.

BARKÓCZY LÁSZLÓ

Adalékok Tiszaszőlős történeti helyneveihez*

Századunk második felének magyar helynévkutatói gyűjtéseikben többnyire a teljességre törekedtek, amikor egy-egy település, járás, megye stb. élő, történeti vagy ezek együttes földrajzi névi anyagát szándékoztak feltárni. Az igény és a cél helyes és követendő, de hogy valakinek sikerült-e egyáltalán elérnie, megvalósítania, az kétséges. Az élő névanyag egészének az „összeszedését” nagyban befolyásolja például az adatközlők száma, az ő hely- és névismeretük, a földrajzi objektumok

* E tanulmánnyal köszönti a NÉ. a 70 éves Fekete Pétert.

változása, a szinonim nevek eltérő aktivitása stb., a történeti-írásbeli neveket pedig a források megmaradásának esetlegessége, a hozzáférhetőségük, az eredményességgel arányban nem álló időigényességük stb. Sokszor a véletlennek köszönhetjük felfedezésüket, néha más típusú nyelvi anyag kutatásakor bukkanunk (annak mintegy melléktermékeként) egy-egy régi földrajzi névre vagy valamely variánsára, esetleg épp az eddig ismertnél egy korábbi előfordulására.

Másokhoz hasonlóan a saját szülőfaluja összes helynevének és azok legkorábbi előfordulásainak a felgöngyölítésére vállalkozott FEKETE PÉTER a bölcsészdoktori értekezése adattárának az összeállításakor (Tiszaszőlős földrajzi nevei. I. 1977. Kézirat. Kossuth Lajos Tudományegyetem Nyelvtudományi Intézete). A 4750 hektár területű Tiszaszőlősnek mintegy négyszáz földrajzi objektumáról adatolt félezernél több helynevet 325 oldalon kimerítő részletességgel, alapossággal és forrásainak legkorábbi előfordulásaival. Más, „külső” névtanosoknak nehéz ehhez valamit is hozzátenni.

A XVIII–XIX. századi keresztnévadási szokások feltárásához az adott település református keresztelési (k), esketési (e) és halotti (h) anyakönyveinek másolataiból (Magyar Országos Levéltár Mikrofilmtára A 2446: 1760–1826-ig; Heves Megyei Levéltár IV–416/323: 1827–66-ig; IV–416/324: 1867–95-ig) és a tiszafüredi hasonló katolikus forrásokból (Heves Megyei Levéltár IV–416/285: 1827–69-ig és IV–416/286: 1870–95-ig) adatokat gyűjtve, az időszak legelején csak elvétele, nagyritkán fel-feltűnt a lakóhely pontosabb megnevezése, a későbbi időben pedig a lakóházaknak számmal való jelölése mellett, után mind gyakrabban a pontosságra törekedve rögzíti az anyakönyvvezető a határ-, a településrész és elsősorban a számozatlan építmény vagy más objektum népi nevét, néha körülírását.

Ezeknek a földrajzi neveknek a betűrendes, adattárszerű előszámlálása történik a következőkben, köztük néhány, a FEKETE PÉTER névtárából hiányzó mikrotoponimának, másrészt egypár nála is megtalálhatónak, de az ottanitól eltérő változatban használnak, harmadrészt az övénel korábbi évszámmal dokumentált formáknak. A forrásokban az egyes adat helyét az előtte álló évszám (amely egyben az első előfordulás éve is), az anyakönyv típusának betűjele (k, e, h; így önmagukban a reformátusra utalnak) és a kat. (= a tiszafüredi katolikus anyakönyv) rövidítés mutatja. Az azonos objektum különböző névváltozatait egyazon tömbben, egymástól vesszővel elválasztva sorolom föl. Az ábécérendben távolabb eső formákat a gyakoribb alakra (variánsra) való utalással adom meg.

Aranyosi-erdő – 1855: *Aranyosi erdő* (k), 1857: T. Szőlőshöz tartozó *aranyosi erdő* (k).

Aszkári-major – 1881: *Aszkári major* (k) l. *Oszkár-major*.

Aszó-tanya – 1874: *Aszói tanya* (h), 1882: *Aszó-tanya* (k), 1894: *Aszó t:* (k).

Cserőközi-part – 1851: és ugyan ott, úgy mint a *Cserőközi parton* (h).

Csillár-major – 1894: *Csillár major* (kat. k).

Csomaház – 1851: az úgy nevezett *Csomaház* irányában eltemettetett (h).

Csősház – 1883: *Csősház* (k).

Csú – 1893: *Csű* (kat. k).

Csű-major – 1885: *Csű major* (kat. h) l. *Csű-tanya*.

Csü-tanya – 1874: *Csüi tanya* (k), 1879: *Csüi tanya* (kat. k), 1882: *Cső-tanya* (h), *Csü tanya* (kat. k).

Domaháza, Domaháza/i-pusztá – 1829: *Domaházi pusztánn* kerülő (e), 1842: *Domaházi dohányos* (k), *Domaházi pusztai lakos* (k), 1859: *Domaháza* (puszta) (k), 1884: *Domaháza p.* (e), 1888: *Domaháza pusztá* (h).

Domaháza kocsmá / Domaházi csárda – 1891: *Domaházi csárda* (h), 1892: *Domaháza korcsma* (k).

Domaházi-tanya – 1869: *Domaházi tanya* (kat. k).

Elek Kálmán-kert – 1895: *Elek Kálm. kert* (h).

Elek Menyhértné-féle ház – 1889: *Elek Menyhértné féle ház* (e).

Elek Menyhértné udvara – 1882: T. *Elek Menyhártné udvarában* (k).

Fehér-tanya – 1869: *Fehér tanyán* Domaháza (kat. h), 1882: *Fehér tanya* (kat. h).

Felső-malom – 1851: a tiszai *Felső Malom* tombászáról tiszá vizébe ugorván (h).

Fleischl-tanya – 1885: *Fleischl tanya* (h) [1888: *Fleischl Dezső* vegyész (e)].

Gátórház – 1888: *Gátórház* (k).

Gellérthát – 1887: *Gellér-hát* (h).

Gellértháti-tanya / Gellért-tanya – 1884: *Gellértháti tanya* (k), 1889: *Gellért tanya* (k), 1890: *Gellér tanya* (h).

Gőzmalom – 1894: *gőzmalom* (kat. k).

Grófl-tanya – 1894: *Grófl tanya* (k).

Gyepszél – 1856: *Gyepszélesi* Nemes Bán Mihály (k).

Hegyes-pusztá – 1854: *Hegyes pusztá* (h).

Heischer-tanya – 1881: *Heischer tanya* (k).

Hosszú-hát – 1895: *hosszú hát* (kat. k).

Hullaház – 1895: *hulla-ház* (h).

Igari-tanya – 1886: *Igari tanya* (e).

Kis-Aszó – 1887: *Kis-Aszó* (h).

Kis-Aszó-tanya – 1883: *kis-aszó-tanya* (k).

Kohner-tanya – 1892: *Kohner tanya* (e).

Lóger, Lógeres, Lógeresi-pusztá – 1786: *Logeresi* Kis István (h), 1823: a *Lógerbe* kiment Cser József (e), 1825: *Lógeresi pusztánn* lakó (e).

Malomház – 1858: Szám nélküli *malomház* (h).

Móricz-tanya – 1883: *Móricz-tanya* (k).

Nagy-szőlő – 1885: *Nagy szőlő* (k).

Nánási András tanyája – 1839: *Nánási András Úr tanyájánn* (e).

Oszkár, Oszkár/i-major, Oszkár-tanya – 1882: *Oszkár major* (k), 1885: *Oszkár tanya* (kat. h), *Oszkári major* (kat. k), 1888: *Oszkar* (kat. k), *Oszkár m.* (kat. k).

Páncélos/i-tanya – 1886: *Páncélos-tanya* (k), *Páncélosi tanya* (k), 1890: *Páncélos t.* (kat. k).

Pusztai-tanya – 1866: *Pusztai tanya* (k).

Putri – 1895: *Putri* (h).

Réti-tanya – 1878: *Réti tanya* (kat. k).

Rókás – 1855: *rókás* Korcsmai bormérő (k).

Rókás/i kocsma – 1855: Kálmán János *rókás Korcsmai* bormérő (k), 1858: *Rókási Korcsma* mely Szőlőshöz tartozik (k), 1887: *Rókás korcsma* (h), 1892: *Rókás kocsm*a (k).

Rózsa-puszta – 1883: *Rózsa-puszt*a (k).

Rózsa-puszta-tanya, **Rózsa-tanya** – 1881: *Rózsa puszt*a tanya (h), 1886: *Rózsa-tanya* (h).

Széki-ház – 1882: *Széki ház* (k).

Széki-kert – 1882: *Széki-kert* (k).

Szélmalom – 1881: *szélmalom* (h).

Szép József-tanya – 1888: *Szép József tanya* (h), 1894: *Szép J. tanya* (k).

Sziget – 1866: Pusztai tanya (*Sziget*) (k).

Sziget/i-tanya – 1867: *Szigeti tanya* (k), 1886: *Sziget-tanya* (h).

Szilágyi-ház – 1883: *Szilágyi ház* (k).

Szőlőskert – 1875: *Szőlőskert* (k), 1877: szőlősi *szőlőkert* (kat. h).

Szőlősi-rét – 1876: *szőlősi rét* (kat. k), 1881: *Szőlősi rét* (kat. k).

Szőlősi-szőlő/k – 1879: *Szőlősi szőlők* (kat. k), *Szőlősi szőlő* (kat. k).

Szőlősi-major, **Szőlősi-tanya** – 1879: *Szőlősi tanya* (kat. k), 1889: *Szőlősi major* (kat. k).

Tafler-tanya – 1879: *Tafler tanya* (kat. k).

Tafler-kert – 1881: *Tafler-kert* (K).

Tarjáni-tanya – 1889: *Tarjáni tanya* (h).

Temetőház – 1870: *temetőház* (k).

Temetőház – 1892: *temetőház* (k).

Tisza-gát – 1881: *Tisza-gát* (e).

Tisza-gát-örház – 1883: *tiszagát-örház* (h).

Vilman-kert – 1886: *Vilman-kert* (k).

E néhány, jórészt a XIX. század második feléből való tiszaszőlősi földrajzi névnek a részletes nyelvi vizsgálatát az összes többtől el- és kiszakítva nem lenne ésszerű elvégezni, így csupán kiegészítő megjegyzéseket fűzök a felsoroltakhoz befejezésként.

Legszembetűnőbb a tanya-, major- és csárdanevek viszonylagos gyakorisága, és velük kapcsolatban az, hogy a megkülönböztető elemek, bővítményi részek határozottan kétféle indítékkal és ezeknek megfelelően tipikusan kétféle nyelvi eszközzel formálódtak. A valószínűleg korábbiakban a névadók azokhoz a tájrészekhez, határrészekhez viszonyítottak, amelyeken a megnevezett lakó- és gazdasági épületegyüttesek álltak, így ez utóbbiaknak a pontos elhelyezkedését, az előbbieken való létét, az ezekhez való tartozást fejezték ki, s előtagként a határrészek, területek nevei alapalakjukban vagy *-i* melléknévképzős formájukban lettek névalkotók (*Aszó/i-tanya*, *Csú/i-tanya*, *Gellértháti-tanya*, *Kis-Aszó-tanya*, *Oszkár/i-major*, *Páncélos/i-tanya* stb.). Az anyakönyvekben lejegyzett csárda- és kocsmanevek szemantikai-funkcionális és lexikai-morfológiai szempontból egytől egyig ezekhez hasonlóak (*Domaházi csárda*, *Domaháza kocsm*a, *Rókás kocsm*a stb.). A múlt század második felében, feltehetően a tanyák számának megszaporodásával, amikor

már egy-egy határrészen ezekből több is állt, egyszerűbb, célszerűbb, a tájékozódásra-eligazodásra tökéletesebb volt a birtokoshoz, a bérlőhöz, a használóhoz, az ott élő emberhez viszonyítani, s a földrajzi köznév előtt (leginkább egyelemű) személynevet használni az identifikációra, a lokalizációra (*Fleischl-tanya, Fehértanya, Heischer-tanya, Móricz-tanya, Szép József-tanya* stb.).

Végül arról szólok még, hogy e kisszámú névhalmoz is bizonyítja, mennyire törekszik a nyelv (és használói) a gazdaságosságra, az egyszerűsége. Adatainkban ez abban mutatkozik meg, hogy a település legrégebbi, legfontosabb objektumainak, a táj- és határrészeknek a nevei igen jelentős szerepet játszottak az újabb nevek megalkotásában, és abban is, hogy e névformák vagy az ősi rövid (egy-három szótagú) alakjukban maradtak fenn, vagy ilyenekre rövidültek, esetleg névrészek, névelemek elhagyásával is (*Aszó-tanya, Csű, Gellér, Gellér-hát, Kis-Aszó, Lóger/es, Oszkár, Oszkár/i-major, Páncélos/i-tanya, Rét, Rókás kocsmá, Sziget, Sziget/i-tanya, Szőlő* stb.).

BÍRÓ FERENC

Tiszaszőlős XVIII–XIX. századi ragadványnevei

1. A mai magyar települések jelenkori személynévállománya és -rendszere hosszú történelmi folyamat eredménye és következménye, így aztán nem meglepő, hogy korántsem tudunk pusztán a ma élő lakosoknak a nevei és ismeretei alapján megközelítően sem mindent megfejteni abból. Szerencsés esetben a kutató talál olyan forrásokat a régebbi korokból, amelyek eligazítják őt, s amelyek adatokkal világítják meg jelenünk névelemeinek előzményeit s némiképpen a használatukat is. Ilyen kedvező helyzetben van a Tiszaszőlős (ma Szolnok megyei s Tiszafüredhez csatolt) község személyneveinek a bűvára, hiszen a család- és keresztneveken kívül további névelemeket, -kiegészítőket is szép számmal felfedezhet a XVIII. század második feléből és a XIX. századból fennmaradt forrásaiban, esetünkben a különböző anyakönyvekben. Az anyagot egyrészt Tiszaszőlősnek a Magyar Országos Levéltár Mikrofilmtárában található, 1760–1826 közötti református keresztelési (k), esketési (e) és halotti (h) anyakönyveinek a mikrofilmmásolataiból gyűjtöttem (jelzete: A 2446), másrészt ugyanebből az időszakból a falu katolikusainak a tiszafüredi egyház hasonló matrikuláinak a másolataiból (A 1024); az 1827–95 közötti időszakét a Heves Megyei Levéltárban: mégpedig a reformátusokét a IV–416/323 (1827–66) és a IV–416/324 (1867–95) jelzetű tiszaszőlősi, a katolikusokét pedig a IV–416/285 (1827–69) és a IV–416/286 (1870–95) jelzetű tiszafüredi másolataiból; az 1895–1900 közöttieket pedig a két egyház helyi parókiáján, illetve plébániáján. A továbbiakban a forrás jelzésére az első felbukkanás évszáma és a reformátusoknál az előzőekben már feloldott három kisbetűs, a katolikusoknál ezek mellett még a kat. rövidítés szolgál. A rövidítések elmaradása arra utal, hogy az adat a korszak anyakönyvi kötetének a végén található lelkészi megjegyzésekből származik. A vizsgált korszak kezdő éve az 1760., a végső pedig az 1900., tartama így 141 esztendő.

Tiszaszőlős település- és népességtörténetével a falu szülöttje, FEKETE PÉTER részletesen foglalkozott bölcsészdoktori értekezésében (Tiszaszőlős földrajzi nevei. I. Kossuth Lajos Tudományegyetem Nyelvtudományi Intézete. Kézirat. 1977. 12–22), ezért e helyen elegendőnek látszik annyit elmondani, hogy a többi alföldi településhez hasonlóan a XVI–XVII. században sok pusztítást el kellett szenvedniük lakóinak, s maga a helység többször el is néptelenedett (részlegesen vagy teljesen) egészen 1715-ig. A XVIII. század második évtizedétől részint visszatért eredeti lakóival, részint más közeli-távoli településekből ideköltözött személyekkel folyamatosan és gyors ütemben gyarapodott a lakossága, s az 1780-as évek közepén már 1387-en éltek itt (vö. DANYI DEZSŐ–DÁVID ZOLTÁN szerk, Az első magyarországi népszámlálás. 1784–87. Bp., 1960. 70–71). A tiszta református vallású faluközösségbe a helyi földbirtokosok telepítettek csekély számban katolikusokat, valószínűleg a XVIII. század utolsó harmadától.

E században épp az említett mozzanatok jelentették a ragadványnevek keletkezéséhez és folyamatos használatához a megfelelő táptalajt: vagyis a viszonylag kis lélekszám, amelynek következtében a különböző családok között eleven kapcsolatot feltételezhetünk, az egyes személyek jól ismerték egymást, a mikroközösségek szoros kötelékűek lehettek, közös cselekvéseik, tevékenységeik rendszeresek, azaz mind a társas, mind a nyelvi érintkezéseik intenzívek voltak; az egységes vallás ugyanezt erősítette; meghatározó lehetett a hagyományos paraszti gazdálkodásuk, a másfajta munkát végzőknek a foglalkozásuk, a betelepülőknek pedig a származási helyük; a különböző család- és keresztnévek alacsony, az azonos családnevű személyek viszonylag nagy száma és az erős kötelékű kisebb közösségeknek a saját maguk által adott névvel is egyénítő hajlama.

A maitól távoli korszak névanyagának a vizsgálatát több körülmény nehezíti: mivel a nevek az anyakönyvekben csak felsorolásszerűen szerepelnek, a (szűkebb értelemben vett) szöveggörnyezet hiányzik, ezáltal nem is segítheti a hozzájuk köthető információk megismerését; az írásban régen rögzített adatokat nem lehet ellenőrizni, nem kérdezhetjük meg a nevek valóságos, beszédbeli használatát (a névelemek sorrendjét vagy variációit), annak befolyásoló jelenségeit; nem tudakolhatjuk meg a ragadványnevekről a névadás indítékát és a névviselőknél az ezekhez való viszonyulását; ha öröklődnek az utóbbiak, kik voltak, és mikor éltek az első viselőik, s azt sem, hogy kik voltak azok a betelepülők, akik már magukkal hozták korábbi lakhelyükről a ragadványnevüket stb. Egy másik fő gátló tényező az anyakönyvet vezető pap vagy tanító következtelensége: ugyanazt a személyt hol két-, hol háromelemű névvel jelölik; hol kiírják a harmadik névelemet teljes formában, hol csak rövidítve, még gyakrabban csak a kezdőbetűjével. Mindezekre az említett körülményekre, vagyis a névadást és a névhasználatot befolyásoló és irányító tényezőkre az utókor vizsgálója az egyes személyek különböző névelőfordulásainak, -változatainak és az összes többelemű névnek az összehasonlításai-ból következtethet.

Mivel az anyakönyvek hivatalos iratok, e tényből esetünkben elsősorban az következik, hogy a keresztné- és családnéveken kívül mind a szülőknek, keresztszülőknek, mind a házasulandóknak és az elhalálozottaknak az általuk vagy a család által elfogadott, úgynevezett értelmi jellegű, megkülönböztető funkciójú ragadványne-

veit és egyéb kiegészítő megnevezéseit tüntették fel, mindenekelőtt a pontos azonosítás miatt. Gúny-, csúf- és bóknevek nemigen kerültek be az egyházi anyakönyvekbe. A település mikroközösségében a hétköznapi életben e harmadik névelemet önmagában vagy a két hivatalos elem valamelyik tagjával, esetleg mindkettővel, vagy a becézőnévvel használták említésre.

A ragadványnévi elemet is tartalmazó tiszaszőlősi személyneveknek a gyűjteménye ránézésre is rögtön elárulja, hogy a többbeleműek között meghatározó túlsúlyban vannak a háromeleműek. Ezek szórendje, használati formája igen változatos képet mutat, némely esetben az tűnik ki, hogy (elsősorban a vizsgált korszak elején) még bizonyos családnevek meg sem szilárdultak, vagy a névviselők nem is tudták, melyik a vezeték- és melyik a ragadványnevük. A tiszaszőlősi háromelemű nevek többsége szerkezetileg RCsK vagy CsRK formájú volt. A ragadványnevek háromféle alakban állhattak: teljes formájukban, rövidítve vagy csupán kezdőbetűjükkel.

Bár a történeti ragadványnevek vizsgálata lényegesen több nehézségbe ütközik, mint a gyűjtés idején is élőké, áttekintésemben mégis megkísérlem a hagyományos szempontok közül a ragadványnév-öröklődés, a névadási indítékok és a betűjellel rövidülés kérdéseit bemutatni, és e névelemek valószínűsíthető minősítéseit elvégezni. (Iránymutatónak B. GERGELY PIROSKÁNAK A kalotaszegi magyar ragadványnevek rendszere (1977.) című művét tekintetem. Itt jegyzem meg, hogy bár a tiszaszőlősi többbelemű személyneveknek a jelzett korszakbeli vizsgálatában a teljességre törekedtem, az azonos családnevek melletti egyező ragadványneveket azonban csak a legkorábbi teljes változatukban idézem a többi névelemmel együtt, ennek adom meg az előfordulási évét és az anyakönyv típusát, a később használtakat a betűjeles formájúakhoz hasonlóan csak abszolút számukkal közlöm. Ezek így találhatóak a következő, az öröklődő ragadványnevekről szóló fejezetben is. A pusztán egyszer felbukkanó ragadványneveket a névadási indítékokat tárgyaló szerkezeti részben dokumentálom teljes névkombinációjukkal, évszámmal és forrásjelzéssel. E megkülönböztető, azonosító elemeket minden egyéb említésükkor csak a családnévvel társítva közlöm.)

2. A ragadványnév-öröklésről. A több különböző, de azonos családnévű személy teljes nevében meglévő harmadik, szintén egyező néveleméről feltételezem, hogy családi, illetőleg öröklött ragadványnév. A típuson belül az ún. részleges családi ragadványnevek kategóriáját az anyakönyvek alapján lehetetlen elhatárolni, így ezt mellőzöm (vö. B. GERGELY PIROSKA i. m. 34). „A megszokás folytán a ragadványnév idővel éppen úgy öröklődött, mint a családnév. Ilyen esetekben nem csupán a család egy-egy külön tagja, hanem generációk sora viselte. ... A hatóságok és a hivatalok kénytelenek voltak használni a ragadványnevet abban az esetben is, ha szükség volt a szóban forgó azonos nevű egyének pontos megkülönböztetésére. A hivatalos használatban a ragadványnév minden esetben az értelmi megkülönböztetés eszköze volt” [Dömötör Sándor, Doboz községi ragadványnevek betűjelei a XVIII–IX. századból, MNy. (1977): 247]. Valószínűleg a nagy megterheltség és a gyakori hivatalos használat miatt ezek rövidültek le leghamarabb betűjelekké. „A ragadványneveket helyettesítő betűjelek ezeknek a gyakran érzelmi töltéssel is rendelkező értelmi jellegű információknak absztrahált jelzései. A be-

tűknek azonban már nem a »jelentése« – vagyis a ragadvány(mellék)név –, hanem a hangalakja a társadalmi funkciót betöltő jel, amely az egyén elnevezésének más személy hivatalos nevével való megkülönböztetésére szolgál” (DÖMÖTÖR SÁNDOR i. m. 247). Sajnos némelyik megkülönböztető betűről nem derül ki a XVIII–XIX. századi források alapján az eredeti teljes forma.

A következőkben az örökölt tiszaszőlősi ragadványnevek állományát betűrendjük szerint mutatom be, mindegyik mellett feltüntettem a kapcsolódó családnevek számát, a ragadványnév teljes (esetleg felismerhető formában rövidített) alakját tartalmazó három- (vagy több)elemű személyneveknek, ettől törtvonallal elválasztva a betűjeleknek a számát, a legkorábbi előfordulást (a másik két névelemmel együtt) és ennek évszámát (az anyakönyvi típusra is utalva). Mivel egyetlen betűjellel több ragadványnevet is rövidítettek, többször eldönthetetlen, hogy az azonos családnév melletti azonos betű melyik ragadványnév maradványa, ilyen esetben a bizonytalan, kétséges besorolásra a kérdőjel figyelmeztet.

Az örökölt rn. vagy betűjelmaradványa	A csn.-k száma	A rn.-et/betűjét viselők száma	A rn. első teljes alakú előfordulása a többi névelemmel együtt (családnevenként)	Az utóbbi év száma (+forrás)-
Abádi	1	3/2	Abadi Szüts István	1781 e
András	2	4/- 1/1	Kis András Bandi Nagy András Sára	1779 k 1785 k
Bába	1	1/?4	Bába Oláh János	1831 e
Bán	1	3/?15	Bán Nagy Zsófia	1852 e
Benyő	1	1/3	Benyő Tóth István	1821 h
Bere	1	1/2	Bere Tolvaj István	1770 k
Bikki	1	4/?15	Bikki Nagy János	1767 k
Bíró	4	1/?3 2/10 2/- 3/-	Bíró Kálmán Péter Bíró Kováts András Bíró Paksi Péter Bíró Pete János	1843 e 1833 e 1823 e 1814 e
Bodnár	1	1/?3	Bodnár Szabó György	1765 k
Bödönös	1	1/?3	Bödönös Kálmán János	1837 h
Budai	1	1/7	Budai Soltész János	1854 k
Buzsik	1	2/16	N[eme]s Buzsik Fekete István	1852 e
Cs.	2	-/4 -/6	Ör. Cs. Kálmán Balás Cs. Mészáros Sándor	1884 e 1869 k
Cseröközi	1	8/3	Cseröközi Bán Mihály	1833 k
Csikós	2	2/?4 3/4	Tsikós Nagy György Csikos Tolvaj Márton	1841 k 1769 e
Csizmadia	2	3/2 3/?4	Csizmadia Fekete Péter Csizmadia Nagy István	1825 e 1830 e
Csordás	1	2/1	Csordás Nagy János	1763 k

D.	1	-/2	D. Fazekas István	1893 e
Dalnoki	1	1/1	Dalnoki Nagy Eszter	1791 k
Deme	1	1/2	Nemes Deme Tolvaj István	1855 k
Dorogmai	1	1/?5	Dorogmai Nagy György	1776 h
Egyeki	2	2/2	Egyeki Kis András	1768 h
		3/?9	Egyeki Nagy István	1769 k
Eszenyi	1	1/?9	Eszenyi Nagy Sándor	1863 h
Esztári	1	1/2	Nemes Esztári Fekete István	1843 e
Falu	1	1/7	Falu Kis Mihály	1790 h
Földi	1	1/7	Földi Varga Imre	1820 k
Füri	1	1/3	Füri Fekete Lajos	1893 k
G.	4	-/2	Juhász G. Sándor	1882 k
		-/3	G. Molnár János	1871 k
		-/6	G. Nagy János	1866 k
		-/3	G. Sóltész János	1867 k
Gáspár	1	3/3	Fekete Gaspar Marton	1777 k
Gondviselő	1	2/2	Gondviselő Tóth György	1833 e
Gulyás	1	1/2	Gulyás Kis Sára	1876 k
Gy.	2	-/2	Gy. Szép Bálint	1867 h
		-/3	Zohány Gy. Sándor	1884 k
Gyalog	1	1/1	Tóth Sándor (:gyalog:)	1862 h
György	2	2/-	Kis György Ersebet	1784 k
		3/9	Nagy György Mihály	1794 h
H.	1	-/2	H. Bán Juliánna	1869 e
Hal.(?)	1	1/1	Ifj. Hal. Sipos László	1824 h
Halászi	1	6/?17	Halászi Nagy János	1763 k
Hernádi	1	19/?3	Hernádi Varga István	1768 h
Horváth	1	4/?3	Hor[váth] Varga István	1817 k
I.	2	-/2	I. Gőz Bálint	1876 h
		-/3	I. Hajdú János	1764 k
Igari	1	2/2	Igari Oláh János	1764 k
Igrici	1	1/?8	Igriczi Tóth János	1832 k
István	1	2/-	Kis István Ersebeth	1780 k
Jáger	1	3/1	Jág[er] Szabó István	1817 k
János	1	2/6	Fekete Janos Marton	1777 k
Juhász	5	3/1	Juhász Kováts István	1766 k
		8/?4	Juhász Nagy János	1763 k
		7/3	Juhász Pálfi István	1762 k
		1/1	Juhász Tót Mihály	1762 k
		1/2	Juhász Varga István	1834 e
K.	1	1/4	K. Mészáros Sándor	1878 e
Kaparis	1	3/?4	Kaparis N[eme]s Tolvaj István	1830 h

Kapás	1	2/?11	Kapás Nagy István	1829 e
Katona	3	1/?11	Katona Nagy Mihály	1843 k
		1/?5	Katona Pálfi György	1844 e
		1/?9	Katona Tóth István	1817 k
		1/1	Kerékjártó Farkas János	1785 h
Kerékjártó	1	1/1	Kerékjártó Farkas János	1785 h
Kétes = Kétséges	1	2/1	Kétséges Nemes Bán Mihály	1843 k
		1/2	Kis Áts György	1830 h
Kis	6	1/?11	Kis Fekete Balás	1890 k
		3/?5	Kis Pálfi János	1773 k
		2/-	Kis Szabó János	1762 k
		1/?9	Kis Tóth Mártony	1838 k
		4/6	Kis Varga Péter	1823 k
		3/?11	(Kotsis) Nagy György	1761 e
		2/?1	Kotsis Soltész János	1840 k
Kocsis	3	2/1	Kotsis Szilágyi János	1830 e
		2/1	Kollár Gazdag János	1832 e
		4/?11	Kondás Fekete György	1790 h
Kollár	1	2/1	Kollár Gazdag János	1832 e
Kondás	3	2/-	Szabó Péter Kondás	1781 k
		5/?9	Kondás Thót Ferentz	1782 h
		2/2	Német Kováts János	1807 h
Kováts	1	2/2	Német Kováts János	1807 h
Kun	1	2/?4	Kun Tolvaj Márton	1820 k
L.	1	-/3	L. Tóth Lajos	1891 h
Márton	1	1/1	Fekete (Márton) Mihály	1778 k
Máté	1	13/22	Kováts (Mathe) János	1777 k
Mester	1	2/-	Mester Német Erzsébet	1883 e
Mihály	3	2/1	Kis Mihály János Kondás	1777 k
		1/4	Kotzik Mihály János	1783 k
		3/1	Nagy (Mihály) János	1764 k
		2/8	Mólnár Tóth János	1817 e
		4/4	Mólnár Varga Mihály	1781 k
Molnár	2	2/8	Mólnár Tóth János	1817 e
N.	1	-/3	N. Ács Zsuzsánna	1867 e
Nánási	1	1/1	Nánási Pálfi József	1863 k
Német	1	4/2	Nemet Kováts Márton	1765 h
Nóbordai	1	4/4	Nóbordai Nemes Fekete István	1835 h
		2/-	Nyitrai Balogh István	1835 k
Nyitrai	1	2/-	Nyitrai Balogh István	1835 k
Óhati	1	10/2	Óhati Nagy Ferentz	1807 h
Olajos	1	2/-	Olájus Oláh Bálint	1844 k
P.	2	-/2	P. Kováts István	1824 k
		-/6	Szilágyi P. Juliánna	1891 k
Paksi	1	1/2	Paksi Kis András	1795 k
Pál	2	1/?5	Fekete Pál János	1794 h
		5/14	Nagy Pál János	1833 k

Pápai	1	5/?12	Pápai Tóth Ferencz	1866 e
Pazonyi	1	4/-	Pazonyi Elek István	1794 k
Péter	1	2/?5	Fekete Peter István	1779 e
Pitahó	1	1/?12	Pitahó Tóth István	1847 h
Poroszlai	1	5/?12	Öreg Poroszlai Tóth András	1823 h
Porteleki	1	5/35	Porteleki Mészáros István	1776 h
Sánta	1	1/?2	Sánta Nagy István	1845 k
Siket	1	1/?2	Siket Nagy János	1848 e
Soltész	1	2/?2	Soltész Nagy Judith	1866 k
Sós	1	1/4	Sós Tóth György	1826 e
Szabó	1	1/2	Szabó Nagy István	1844 e
Szőke	1	5/?3	Szőke Pálfi János	1843 h
Ször	1	2/3	Ször Oláh Péter	1831 e
T.	2	-/4	T. Gőz Bálint	1889 k
		-/2	T. Soltész Sándor	1866 h
Tapló	1	1/?7	Tapló Mólnár János	1842 k
Tar	1	16/?21	Tar Pálfi Péter	1818 e
Tehenész	1	1/?7	Tehenész Molnár János	1844 k
Teknős	1	1/?21	Teknős Pálfi Mihály	1845 e
Telelő	1	1/?5	telelő Tóth Mihály	1851 h
Templomosi	1	1/5	Templomosi Bán Mihályné	1862 h
Tolvaj	2	2/?6	Nagy (Tolvaj) Zsófia	1877 h
		2/1	Tolvaj Szabó János	1762 h
Topáncsi	2	1/?6	Topáncsi Nagy György	1829 k
		2/?5	Top[áncsi] Tóth Mihály	1794 h
Tóth	1	2/1	Tóth Pápai Juliánna	1860 k
Varga	1	-/8	Hernádi V. Sára	1874 k
Vári	1	2/1	Vári Szabó József	1867 e
Zsinór	1	1/1	Sinór Nagy Bálint	1843 k
Zsutai	1	1/1	Zsutai Tóth Mihály	1835 e

Az előzőekben valószínűsített örökölt ragadványneveken kívül bizonyára több hasonló is volt, csak az anyakönyvekből erre nem derült fény. A családi ragadványnevek többsége köztudottan egyéni ragadványnevekből alakult ki, a fenti lista bizonyos tagjairól mégis lehetetlen eldönteni, hogy az első névviselőknek (vagyis gyakran a forrás korát megelőző időben élt elődöknek, ősöknek mint névörökítőknél) melyik vonása szolgált indítékul: minden egyes esetben több lehetőséggel számolhatunk. A helynévi alapszavúak utalhattak az apai vagy az anyai ág származási helyére, de keletkezhetek akár valamelyiknek a régebbi vezetéknevéből is. A foglalkozás- és keresztnévi előzmények szintén különféle funkciójúak lehetnek, az előbbieket jelölhették az első névviselő valószínű foglalkozását, de anyai családnévekként ugyanúgy funkcionálhattak, az utóbbiak pedig az apák kereszt- vagy az anyák családnévéből is eredhettek. Mégis az, hogy viszonylag nagyszámú a keresztnévi előzményű, és az, hogy ezek mindegyike kivétel nélkül férfiutónévvel egyező alakú, véletlenül sincs közöttük női keresztnévvel azonos formájú, másrészt

ezek a példák jó részében a csn. és a kn. között található, mindezek arra utalnak, hogy a családi ragadványnevek öröklődése elsősorban apai ágon történt. A típus elemeinek a fő funkciója az azonos családnévű személyek megkülönböztetésén kívül az adott családhoz való tartozásnak a jelzése, azaz a családnévvel egyező, azokat helyettesítő, esetleg azok szerepét kiegészítő, így a rokoni kapcsolatokat azokkal együtt mutató volt (vagyis az azonos család- és ragadványnevű tiszaszőlősi lakosok mindenképpen rokonságban álltak egymással). Jellemzőjük, hogy széles elterjedtségűek, az egész közösség által ismertek és használtak voltak, sőt a hivatalos, írásos kommunikációban is alkalmazták őket. Az összes számuk és a teljes ragadványnev-állományon belüli arányuk igen jelentős, mellettük azonban (amint az itt-ott felbukkanó második betűjel is mutatja) terjedhettek és élhettek a családi ragadványnevű személyeknek az újabb, egyéni, saját tulajdonságaikon alapuló nevei is.

3. A ragadványnévadás indítékairól. A feltételezhetően nem öröklődött (egyéni) ragadványnevek csakúgy, mint az előző fejezetben tárgyalt családiak előzményei, az első névviseelő generáció tagjainak a névelemei a más (névtanilag már feldolgozott) településeken tapasztalt, az azokéhoz hasonló indukáló tényezők hatásainak a következményei. Az utóbbi csoport példaanyagából terjedelmi okok miatt csak ritkán említek adatokat, így nem teljes az altípusok felsorolása.

a) A földrajzi nevek -i képzős melléknévi származékaiból keletkezettek a környező vagy távolabbi helységekre mint a névviseelő személy, a felesége, az anyja vagy más rokona származási helyére, előző lakhelyére utaltak; esetleg csak alkalmi névkiegészítések voltak. Akár így, akár úgy, de mindenképpen jól szolgálták a nem a közösségbe született személyeknek vagy leszármazottaiknak a tősgyökeresektől, az átlagos csoporttagoktól való elkülönítését és egyedítését: *Abádi* Halaszi Ferencz 1814 k, *Abadi* Szüts, (*Belehi*) Nagy Jánosné 1760 h, *Bikki* Nagy, *Bikki* Vékony András 1773 h, *Budai* Soltész, *Csabai* Új Béla 1892 e, *Derzsi* Gőz András 1814 k, *Dorogmai* Nagy, *Füredi* Hajdu János 1793 h, *Füredi* Szathmari Mihály 1770 k, *Halasi* Nagy János 1788 e, *Halászi* Kardos Józsefné 1760, *Harangi* Nagy János 1817 k, *Herkai* Varga János 1823 k, *Igari* Csorba Mihály 1824 h, *Igari* Gyulai István 1842 h, *Igari* Kondás Nagy Ferencz 1844 k, *Igari* Kondás Szabó Ferencz 1844 h, *Igari* Kováts János 1768 k, *Igari* Mészáros György 1768 k, *Igari* Molnár István 1768 k, *Igari* Nagy Péter 1768 k, *Igari* Póka János 1823 k, *Igari* Sándor János 1768 k, *Igari* Szabó János 1767 k, *Igari* Szilágyi Mátyás 1763 k, *Igari* Tóth János 1817 k, *Kapusí* Tolvaj Mihály 1776 k, *Kenderesi* Botos János 1820 k, *Kiséri* Czigány Horvath János 1763 e, *Kiss Tokay* Szikszai István 1806 h, *Krasznai* Nagy István 1769 e, *Lurnai* Tolvaj György 1777 k, *Madarasi* Gyarmati István 1846 h, *Örvényi* Sós János 1800 k, *Poklos Telki* Eröss András 1805 h, *Porteleki* Mészáros, *Ragyoki* Csoma Mária 1885h, *Rékasi* Tóth András 1828 h, *Szentesi* Polya Rebeka 1793 k stb., l. az öröklődő ragadványnevek között az -i képzős helynévi származékokat).

Természetesen ezek az elemek Tiszaszőlősen is elsősorban az azonos családnévűek megkülönböztetésére szolgáltak (pl. a *Fekete*, *Nagy Tolvaj*, *Tóth* stb. családnévűek mellett), de az is gyakori, hogy a ritka nevű, a falu vezető rétegébe tartozó családok mintegy második családnévként állandósították maguknak (*Csabai Új*, *Pazonyi Elek*, *Ragyoki Csoma* stb.).

Az átlagosnak tekintett csoporttagoknak az egymás közötti normatív viszonyítása történhet a lakóhely belső földrajzi tagolódása, a meglévő földrajzi egységek segítségével, így a Tiszaszőlős határán belüli bizonyos falurészek, ismertebb objektumok neveinek a felhasználása is jól szolgálta az ott lakó egyének, sőt családok azonosítását: *Cserőközi* Tsordás János 1837 h, *Cserőközi* Gonviselő Bán Miklós 1835 h, *Cserőközi* Hertzeg János 1840 k, *Cserőközi* Hüvös István 1836 k, *Cserőközi* Ratkai Mihály 1837 k, *Cserőközi* Sebők Pál 1836 k, *Cserőközi* Szabó Mihály 1836 k, *Domaházi* Csősz Nagy János 1767 k, *Domaházi* Pápa István 1836 k, *Falu* Kis Mihály 1790 h, *Gyepszélesi* Nemes Bán Mihály 1856 k, *Logeresi* Kis István 1786 h.

b) Az alföldi településeken a föld megművelésén, a hagyományos paraszti gazdálkodáson kívül léteztek olyan foglalkozások, amelyek végzésével az egész közösség bizonyos szükségleteit elégitették ki, s e foglalkozások neveit ragasztották rá a közreműködőkre vagy azok házastársára: *Bába* Oláh, *Öreg Bába* Pálfi István 1823 h, *Biró* Karádi János 1761 k, *Biró* Oláh István 1828 e, *Biró* Szilágyi Sámuel 1814 e, *Bödönös* Kálmán, *Csikós* Áts György 1845 h, *Tsikós* Kis Mihály 1769 h, *Csikós* Sipos András 1847 h, *Csizmadia* Kováts András 1825 h, *Csizmadia* Oláh Péter 1831 e, *Csizmadia* Szilágyi János 1817 k, *Csorba* Bálint *Csordás* 1893 h, *Monori* János *Tsordas* 1776 e, *Tsordas* Fekete Márton 1771 e, *Csősz* Kováts Mihály 1769 h, *Tsősz* Pálfi István 1762 h, *Domaházi Csősz* Nagy János 1767 k, *Csürhész* Bodó Sándor 1851 e, *Markus (Tsürhész)* János 1764 k, *Molnár* György *Tsürhész* 1777 k, *Fő Biró* Bokor Péter 1836 e, *Főbiró* Ifj. Kálmán Péter 1843 e, *Főbiró* Nemes Fekete József 1851 e, *Gondviselő* Gőz András 1836 e, *Gondviselő* Kétes Nemes Bán Miklós 1838 e, *Gulyás* Kis, *Harangozó* Kántor János 1803 h, *Harangozó* Nagy János 1819 h, *Iskolatanító* Hegymegi Dániel 1846 k, *Ispány* Szarka Mihály 1832 k, *Jáger* Szabó, *Jegyző* Dobozy Benjámin 1842 e, *Jegyző* Nemes Bene Mihály 1838 e, *Juhász* Áts János 1844 k, *Juhász* Bokor István 1847 h, *Kapás* Nagy, *Katona* Soltész András 1851 k, *Nemes Katona* Tolvaj István 1817 h, *Kerékjártó* Farkas, *Kotsis* Fekete István 1838 e, *Kotsis* Oláh István 1822 e, *Barna (Kondás)* Panna Katonané 1763, *Kondás* Katona István 1792 h, *(Kondás)* Nagy András 1762 k, *Igari Kondás* Nagy Ferentz 1844 k, *Horváth Kováts* György 1760 k, *Kis Ferencz Kovács* 1874 h, *Kováts* Thót István 1779 h, *Curator* Nemes Lenárd János 1838 e, *Curator* Pete János 1814 k, *Molnár Mester* nemes Péntek Sándor 1851 e, *Bari* Pál *Notarius* 1774 k, *Notarius* Bene Mihály 1834 e, *Notarius* Darányi Sándor 1831 e, *Notarius* Erdélyi László 1763 k, *Notarius* Uza Mihály 1778 h, *Olajos* Kováts András 1820 k, *Oskola Mester* Hegymegi Dániel 1827 k, *O[skola]. Mester* Jász István 1765 k, *O[skola]. Mester* Szombati István 1760 h, *Oskola Rector* Hegymegi Dániel 1829 k, *Preceptor* Fekete András 1817 k, *Prédikátor* Fazekas János 1828 k, *P[rédikátor]* Szentés Sámuel 1862 k, *Rector* Hegymegi Dániel 1822 e, *Rector* Meszaros Peter 1783 k, *Tanító* Fekete András 1851 k, *Teknős* Pálfi Mihály 1845 e, *telelő* Tóth, *Templomosi* Bán, *Tiszttartó* Egri Pál 1829 k, *Tisztartó* Fekete Károly 1837 k, *Tiszt-tartó* Hegymegi János 1762 k, *Tisztartó* Komáromi György 1830 k, *Tiszt-tartó* Lénárt András 1772 h, *Nagy Péter Tisztartó* 1780 k, *Tisztartó* N[eme]s Szüts István 1784 e, *Tisztartó* Petsei István 1817 e, *Tisztartó* Pechy János 1786 h, *Tiszt-tartó* Szabó István 1763 h, *Tisztartó* Szilágyi István 1825 e, *Törvénybíró*

Bokor Péter 1840 k, *Törvénybíró* Fazekas György 1804 h, *Törvénybíró* Idősb Kálmán Péter 1826 e, *Törvény bíró* Kalmár János 1846 h, *Törvénybíró* Paksi Péter 1833 e, *Tör[vény] Bíró* Szilágyi Sámuel 1819 h stb.; a többi, ismétlődő foglalkozásnévi eredetű l. az öröklődőekről szóló fejezetben).

A foglalkozásra, tisztségre, funkcióra utaló ragadványnevek, illetőleg a csak azonosítást segítő, de tartós állapotra vonatkozó megkülönböztető elemek a névviseelőknek bizonyos életszakaszaiban és gyakran a vizsgált időszak egy részében ténylegesen fennálló viszonyokat rögzítettek, utóbb azokra emlékeztettek. Feltételezhető, hogy a hivatalos nevek után írva az illető személy foglalkozását emelték ki, a többelemű nevek első helyén vagy legalábbis a csn. + kn. együttese előtt állva pedig hivatalosnév-helyettesítő, említőnévi funkciójuk lehetett.

c) Az egységes etnikumtól elütő, nem a közösségbe született személyek elkülönítésére alkalmasak a népnevek. Tiszaszőlősen a *cigány* megjelölést (más vidékekhez hasonlóan) nem a hasonló vezetéknevektől való megkülönböztetés tette szükségessé, inkább a viseelőknek a magyarok csoportjától való különállása és a népnevükkel is a nem cigány lakosságtól történő éles elválasztása: Burai Marton *Czigany* 1774 k, *Czigány* Burai Mátyás 1769 k, *Czigány* Füleki György 1764 k, *Czigány* Vékony Adam 1773 k, Kiséri *Czigany* Horvath János 1763 e, Teglasai Peter *Czigány* 1769 h, *Ujj magyar* Lázók Márton 1794 e.

d) Egy-egy falu közössége egyes tagjait bizonyos tulajdonságaik alapján összevetvén, az átlagoshoz képest szokatlan, feltűnően más vonású egyéneit jellegzetes testi vagy egyéb jellemvonásaiknak a megnevezésével különbözteti meg. E kategóriából a többihez képest kevés ragadványnevet őriztek meg az anyakönyvek: *Csalis* Varga Mihály 1848 h, Tóth Sándor (*gyalog*), *Kétes* Nemes Cseröközi Bán Miklós 1843 e, *Kétséges* Nemes Bán Mihály 1843 h, *Kis* Áts György 1830 h, *Kis* Fekete Balás 1890 k, *Kis* Oláh János 1831 e, *Kis* Pálfi, *Kis* Szabó, *Kis* Tóth Mártony 1838 kat. k, *Kis* Varga, *Koros Legény* Farkas Pál 1845 e, *Pondró* Kis István 1829 e, *Sete* Sipos János 1849 e, *Siket* Nagy János 1848 e, *Szilaj* Szabó Mihály 1835 e, *Szór* Oláh Péter 1831 e, *Tapló* Mólnár János 1842 k, *Vak* Szabó István 1816 h, *Sinór* Nagy Bálint 1843 k.

Ugy tűnik, hogy bár e ragadványnevek többségét negatív tulajdonságok jelölésére adták, nem lehettek bántóak, sértő élűek, hiszen a viseelők nem haragudhattak értük, ha a hivatalos iratokban is szerepeltették.

e) A névadó közösségeknek az átlagosnak tekinthető csoporttagjai egymás között viszonyíthatják egyéneiket a családokra bontás révén, az azokhoz vagy azoknak valamely képviselőjéhez való tartozás hangsúlyozásával, ennek nyelvi eszközeként a különböző közeli rokonok (apa, anya, nagyszülő stb.) keresz-, vezeték- vagy ragadványnevének felhasználásával (vö. HÁRI GYULA, MNyTK. 209. 196). Az anyakönyvekben fennmaradt többelemű nevek alapján úgy látszik, ez az indíték erős hagyományú lehetett Tiszaszőlősen (l. az 2. fejezetet): Kis *András* Ferentz, Nagy *András* Sára, *Balázs* Szabó György 1831 h, Kutasi (*Balás*) György 1761 k, *Bán* Nagy, Nemes *Benke* Tolvaj István 1831 h, *Benyö* Tóth, *Bere* Tolvaj, *Buzsik* Fekete, Böszörményi *Dávid* István 1771 k, *Deme* Tolvaj, Fekete *Gaspar* Marton, *Gyenes* Szabó István 1823 e, Fekete *György* István 1794 h, Kis *György* Ersebet, Nagy *György* Ersebet, *Horváth* Varga, Kis *István* Ersebet, Fekete (*Janos*) Marton

1777 k, Nagy János Sára, *Kollár* Gazdag, *Kuczik* Fekete Balázs 1874 e, *Kun* Tolvaj, Fekete *Márton* Mihály, I. Juhász (*Máté*) István 1771 k, Kotzik *Mihály* János, Nagy *Miklós* János 1828 e, Kis *Pál* Mária 1776 k, *Pálfi* Szabó György 1770 k, Fekete *Péter* István, Kerekes *Sándor* Sámson 1892 k, *Sóltész* Nagy, *Szabó* Nagy, *Tar* Pálfi, *Tatár* Szabó Mihály 1850 e, *Tolvaj* Szabó, *Mólnár* (*Varga*) András 1760 k, *Zohány* Magyar Péter 1864 h stb.

f) A névadás indítékáról pontosabb ismeretek hiányában sok esetben csak azt mondhatjuk el, hogy több tényező is közrejátszhatott, de hogy adott esetben melyik, az a forrásaink alapján eldönthetetlen; az alább említettek közül a foglalkozást jelentő közszóként is élők utalhattak a névviselő mesterségére vagy anyai ági családnévére, esetleg valamely előd ragadványnévére; mások vagy az utóbbiakhoz, vagy az etnikumjelölőkhöz tartoztak; ismét mások az elődök személynevein kívül az egyén testi tulajdonsága miatt is beépülhettek a többemű névbe: *Bodnár* Szabó, *Dudás* Oláh Mihály 1831 e, *Fődi* Varga, *Görög* Rátz György 1822 k, Ifj. *Hal.* Sipos László 1824 h, Kis (*Mólnár*) István 1777 k, *Kováts* Thót, *Molnár* Kuczik Bálint 1880 k, *Mólnár* Nagy József 1828 h, *Nemet* Kováts, *Olajos* Oláh, *Pápai* Tóth, *Sánta* Oláh Péter 1843 h, *Sós* Tóth, *Szakáts* Horvath János 1770 k, *Szakáts* Tóth József 1840 k, *Szőke* Pálfi, *Szüts* Nagy Ferentz 1770 h, *Szüts* Tóth Mihály 1848 e stb.

g) Mint minden ragadványnev-állományban, a tiszaszőlősiben is található néhány olyan elem, amelyeknek teljesen ismeretlen az indítéka: *Göde* Kis Mihály 1820 h, *Kaparis* N[eme]s Tolvaj István 1830 h, *Kot.* Nagy Péter 1824 k, *Pitahó* Tóth István 1847 h, *Tipari* Szabó János 1846 e, *Val.* Szilágyi István 1804 h.

h) Az anyakönyvekben folyamatosan fel-felbukkannak a két- vagy többemű nevek mellett az életkorra, a családi állapotra utaló, címet, rangot jelző és megjelölő közszói elemek. Ezekben az esetekben a már meglévő egyéni neveket egészítették ki köznévi, melléknévi formákkal, amelyeknek az emberi érintkezésben megkülönböztető szerepük volt, bár valójában nem szokás a tulajdonnév nélkülözhetetlen részének tekinteni őket. A nagyszámú XVIII–XIX. századi példából csak néhányat sorolok fel a variációk gazdagságának érzékeltetésére: *Iffú* *Nemes* Tolvaj István 1797 e, *N[eme]s* Fekete Péter 1789 e, *Nemes* *Iffú* Mészáros György 1800 e, *Ö[reg]*. Kováts István 1777 k, *Özv.* *Nemes* Péntek Péter 1798 e stb.

Elsősorban akkor alkalmazták ezeket a kiegészítéseket, amikor a két- vagy többemű név a (nagy)családon belül többjelentésűvé vált, vagyis amikor a teljes nevet örökölték az utódok, illetőleg az egyes személyek családi állapotában változás állt be.

4. A betűszós ragadványnevekről. A ragadványneveknek a betűszókká való rövidülésére már utaltam. Sajnos a feldolgozott forrásokban nagyon sok olyan, betűjelből álló névelemet találtam, amelyeket még nem tudtam azonosítani az eredeti teljes ragadványnevükkel. Az *I.* betűről pedig feltételezhető, hogy az egyik névben ragadványnev-rövidítés, a másokban meg csak az *iffú* közszó első jegye. Ezek tehát egyelőre az ismeretlen vagy a bizonytalan előzményűek kategóriájába tartoznak. (Megtalálhatók a következő fejezet családnév-ragadványnev mutatójában.) Egyébként a ragadványneveket helyettesítő betűjelek használata vizsgált korszakunk előtt, tehát igen korán kialakulhatott, és a nemzedékek közti hagyományozódás

egyik érdekes jelenségévé vált. A háromféle anyakönyv mindegyikében megjelent már az 1760-as évek elejétől kezdve, és az idő előre haladtával egyre elterjedtebb lett ez az egyénítési-megkülönböztetési mód (1761 h: T. Pálfi János, K. Szabó János; 1762 k: Cs. Nagy János; 1766 k: H. Nagy János stb.). Az anyakönyveknek különösen a XVIII. század végi és a XIX. század eleji anyagában a ragadványnevek teljes, rövidített és betűjeles alakjainak az egymásmellettsége tapasztalható. A múlt század második felében a betűszós formák rohamosan terjedtek; mind mennyiségüket, mind használatuk gyakoriságát, így jelentőségüket tekintve uralták a névtípus állományát és rendszerét. A XIX. század végére annyira általánossá váltak, hogy már majdnem teljesen kiszorították az alapalakokat (legalábbis az anyakönyvi használatban).

5. Az azonos alakú családnevek ragadványnévi terheltségéről. A több család által viselt azonos formájú név több ragadványnevet „kényszerített ki” a közösségből. Összesen 108 vezetéknevhez kapcsolódott egy vagy több ragadványnév, közülük azonban három vagy ennél nagyobb számú csupán 29-hez. Ezeknek a ragadványnév-gyakorisága a következő.

Helyezés	Családnév	Rn. teljes alakban (is)	Csak a rn. betűjele	Megkülönböztető elemek összesen
1.	Nagy	42	5	47
2.	Tóth	23	3	25
3–4.	Fekete	18	3	21
	Szabó	17	4	21
5.	Kis	15	5	20
6.	Pálfi	11	2	13
7.	Tolvaj	9	2	11
8.	Kováts	8	2	10
9–11.	Oláh	9	-	9
	Varga	9	-	9
	Mészáros	4	5	9
12–13.	Bán	6	2	8
	Szilágyi	7	1	8
14.	Molnár	5	2	7
15–17.	Gőz	4	2	6
	Kálmán	4	2	6
	Soltész	3	3	6
18–19.	Juhász	1	4	5
	Kuczik	2	3	5
20–21.	Sipos	4	-	4
	Szép	-	4	4
22–29.	Áts	2	1	3
	Bokor	3	-	3
	Farkas	3	-	3
	Fazekas	2	1	3
	Hajdú	1	2	3

Hegymegi	3	-	3
Szűcs	2	1	3
Zohány	-	3	3

6. A XVIII. század utolsó negyvenegy évének és a XIX. századnak a tiszaszőlősi többelemű személyneveit megvizsgálva, főbb jellemzőiket a következőképpen foglaljuk össze. Közöttük szerkezetileg uralkodó típus a háromelemű (kevés kivételt leszámítva mind ilyen): a keresz-, család- és ragadványnévből álló. Ezek sorrendje változatos, bár leginkább RCsK vagy CsRK felépítésű. A falunak mind az utó-, mind a vezetéknevei igen megterheltek voltak, de a közösség tagjai az egyénítést, azonosítást, megkülönböztetést egyébként is igen gyakran nem ezekkel érték el, nem ezekkel biztosították maguk között, hanem a változatos ragadványnevekkel, illetőleg ezeknek és a másik két névelem valamelyikének a kombinációjával. Az anyakönyvek arról tanúskodnak, hogy a ragadványnevek jelentős része a családnevekhez hasonló módon öröklődött, sőt a kezdőbetűjükre rövidülve is széles körben ismertek és valószínűleg a mindennapi (népi) érintkezésben is használatosak lehettek. Írásban a teljes forma és a betűjeles egymás mellett élt huzamos ideig, de csak a huszadik század személynévanyagának a feldolgozása után derül ki, hogy meddig.

BÍRÓ FERENC

Adalékok Mikszáth *A jó palócok* című elbeszéléskötetének személynévhasználatához

1. A címben említett Mikszáth-kötet több szempontból is fő helyet foglal el az írói oeuvre-ben. A „nagy palóc” ezekkel lopta be magát a közönség szívébe; a korabeli fogadtatással összhangban az utókor is ezeket tekinti a legkiforrottabb, leg-egységesebb alkotásoknak. Onomasztikai szempontból is ezek a művek keltették fel az irodalomtörténészek figyelmét az utóbbi időben, mint amelyekben a személynévhasználatnak a korábbi és egyéb más művekkel ellentétben kitüntetett szerepet gyaníthatunk (vö. NAGY MIKLÓS 1997: 58).

Előljáróban leszögezhetjük, hogy a két novelláskötet között – *A jó palócok* és a *Tót atyafiak* – szemmel látható minőségi és mennyiségi különbségek onomasztikai szempontból is karakteresen megmutatkoznak. Csak visszautalok az irodalomtörténetekből ismert megállapításokra, hogy a *Tót atyafiak* terjedelmüket tekintve négy közepesnek mondható novellát tartalmaz, *A jó palócok*ban ezzel szemben tizenöt elbeszélést találunk, amelyek sokkal rövidebbre szabott, s ezzel összefüggésben artisztikusabb kompozíciójú művekként értékelhetők. A két kötet közötti különbség más tekintetben is figyelemre méltó: a *Tót atyafiak*ban található novellák között nincs semmiféle tematikai kapcsolat. Ezzel szemben *A jó palócok* elbeszélé-

sei abban a tekintetben is szorosabb szállal kötődnek egymáshoz, hogy azok térben és időben is sokkal zártabb rendszert alkotnak: az elsőként említettben sem térben, sem időben nincs összefüggés az ott szereplő történetek között; a másodikban viszont ugyanazon a területen játszódnak az események, sőt az egyes novellák között azzal is szorosabbra fűzi a kapcsolatot Mikszáth, hogy esetenként visszatérő figurákkal dolgozik. *A jó palócok*nak tehát onomasztikailag is szükségszerűen egységesebb képet kell mutatnia. A különbségek behatóbb elemzés nélkül is kézzelfoghatóak: a *Tót atyafiak*ban használatos nevek stílusukban is sokkal homogénebbek.

*A jó palócok*ban szereplő leggyakoribb keresztnevek a novellák születése táján eléggé elterjedtek voltak a korabeli Magyarországon is, s az elbeszélések szűkebb terét jelentő Palócföldön is. Erről behatóbb vizsgálatok nélkül is meggyőződhetünk, ha összevetjük az ott szereplő onomákat a KÁLMÁN BÉLA által közölt statisztikákkal (vö. KÁLMÁN 1989).

Mikszáthról köztudott, szubjektív elbeszélő. Epikája s azon belül novellái az elbeszélésmód mikéntjéből következően közelebb állnak az élőszóbeli műfajokhoz. Ezzel összefüggésben az elbeszélői hangnem uralja a novellákat, s ennek rendelődik alá a történet. Másképpen megfogalmazva azt mondhatjuk, ebben az elbeszélésmódban a történethez képest kitüntetett szerepet kap a mindent tudó elbeszélő, s sokkal fontosabb a *mittel* szemben a *hogyan*. A mikszáthi novellisztika jellegzeteségeként mondható tehát, hogy az írott formában is kísértetiesen emlékeztet az élőszavas előadásmódra. Az epikának ebben a válfajában kevésbé kidolgozott és plasztikus jellemekkel találkozhatunk; benne inkább típusoknak nevezhető figurákkal, mint a történet fordulatai, a cselekvés, a beszédmód által stb. hitelesített jellemekkel van dolgunk. Ez összehatásában egyfajta állóképszerűséget, tablójellegget kölcsönöz a történeteknek.

2. A Mikszáth-kutatások eredményeit közlétező szakirodalom mind ez ideig nem tulajdonított különösebb jelentőséget az író novelláiban fellelhető névadás módjának, s korábban általános volt az a közvélekedés, hogy Mikszáthnak nincs különösebb affinitása a névszimbolikára és a nevek jelentésének művészi felhasználására. E kitétel alól talán csak NAGY MIKLÓS legutóbbi tanulmánya kivétel (vö. NAGY MIKLÓS 1997: 58–59), amelyben a szerző két bekezdésnyi terjedelemben foglalkozik *A jó palócok* stilizáló célzatú írói névadásával.

A neveknek azonban érzetemen szerint több Mikszáth-novellában is rejtett, szimbolikus jelentése van, s az általuk megvalósuló allúziók hol erősítő, hol megelentmondó viszonyban vannak azzal a jelentéssel, amelyet a novellák szövegezése megfogalmaz. Mindez természetesen jól megfér azzal a technikával, amelyre az elemzések már korábban is rámutattak: a talányossággal, a sejtetéssel, a dolgok ki nem mondásával – *A jó palócok* című kötetben ez mind-mind a mikszáthi novellisztika sajátosságaként említhető.

A kötet történeteinek jelentős része a töredezett, balladaszerű szerkesztésmóddal él: az író nem mondja ki, hanem csak sugalmazza a történet befejezését; gyakorta az olvasónak kell összeállítani a végkifejletet. A történetek másik részében a lassan, szélesen áradó epikus elbeszélésmódot az író a tetőpont utáni hirtelen zárlatot követő narrátori kommentárral fejezi be. A narrátor ebben a kötetben is gyakran valamelyik szereplő nézőpontjával azonosul, s annak a szemszögéből értékeli a

történeteket, majd a zárlatban az elbeszélői kommentár után is elvarratlanul hagyja a történet szálaít, mintegy sugallva csak a történet lehetséges végkimenetelét.

A novellákban szereplő személynevekről, azok funkciójáról – mint ahogy fentebb már utaltam rá – általában nem szóltak a korábbi elemzők, csupán néhány mozaikszerű megjegyzéssel találkozhatunk náluk. Oka ennek feltehetőleg az lehet, hogy a neveket kevésbé találván expresszívnek, s így a magyar irodalomban viszonylag nagy hagyományokkal rendelkező ún. „beszélő nevek” csoportjába nem tudván őket besorolni, átsiklottak fölöttük, nem tulajdonítottak nekik funkcionális jelentőséget.

3. Mielőtt a tények taglalásába kezdenénk, röviden két témakört kell érintenünk: a nevek szimbolikus jelentését és a beszélő neveket. A szakirodalom hivatkozásokkal megtüzdelt idézésétől kényszerűségből eltekintek, csak utalok az irodalmi névadással kapcsolatos hallatlanul gazdag irodalomra, amelynek bibliográfiáját 1992-ig HAJDÚ MIHÁLY közli a Helikonban (vö. HAJDÚ 1992: 536–550), s a hivatkozott számban találunk újabb, a témával kapcsolatos tanulmányokat.

Az irodalmi szövegben fellelhető név – ha szerepe túlnő elsődleges identifikációján – alapvetően háromféleképpen használatos. Paronomaziaként, más szóval annominatióként, vagyis valamely közszónak hasonló hangzásával alludálunk a ki nem mondott névre. A másik, a magyar irodalomban is gyakorta fellelhető jelenségként említhetők a beszélő nevek, vagyis az olyanok, amelyek szemantikailag motiváltak, s a névben rejlő közszói értelem utal a szereplő jellemére. Csak érdekességként említem, hogy már Anonymus gesztájában is találkozhatunk beszélő nevekkkel (vö. BENKŐ 1997). A harmadik csoportot az előzővel sok rokonságot mutató ún. jelképes értelmű onomák alkotják. Ezeket jobb megnevezés híján áttetsző nevekknek mondhatjuk. A beszélő nevekkkel rokonságot éppen szimbolikusságuk miatt tartanak, de a bennük rejlő allúzió csak az avatott szem számára nyílik ki, jelentésük semmiképpen sem allegorikus, annál jóval szabadabb az értelmezésük; az interpretáció előtti utat csak megnyitják, viszonylagos teret engedve a kontextus sugallta szemantikai asszociációknak (vö. KOCSOR 1992; SZABICS 1992). Ilyen értelemben tehát a némiképpen ugyancsak szimbolikus értelmű beszélő neveknél jóval elvontabbak – s hatásukban is szükségképpen artisztikusabbak azoknál.

4.1. *A jó palócok* kötetének nyitódarabja, *A néhai bárány* mesei hangulatot áraszt, s valóban, ötvöződnek benne a népmesei kellékek a hagyományos epikai elemekkel.

A történet pár mondatban összefoglalható, ám Mikszáth ehhez képest viszonylagosan terjedelmes történetet kanyarít belőle. Benne a jó és a rossz vívja meg szimbolikus harcát, és bár végül a jó kerekedik fölül, győzelme valójában csak jelképes, hiszen a novella megoldása „csak” erkölcsi elégtételt szolgáltat a Baló családnak: a bárány többé már nem támasztható föl; s az elveszett kelengye további sorsáról sem értesülünk a zárlatban.

A történetben két névnek tulajdoníthatunk szimbolikus jelentőséget: az *Ágnes*nak és a *Pálnak*. Mikszáth ebben a novellában szimbólumokkal sugallja azt az ellentétet, amely a két fél – a Baló-lányok és Sós Pál – között mutatkozik. Csak két ilyen jelképes allúziót számba véve: bűnösség és ártatlanság kérdése a bárányügyben. Már a címválasztás sem véletlenszerű, nagyon is tudatos kettősséget takar:

érthető úgy is, hogy Borcsa báránya a történet végpontján már nem létezik. (Megjegyzendő, az elbeszélés technikája olyan, hogy a mindentudó elbeszélő mintegy felidéli az eseményeket, s nem a szemünk láttára alakítja azokat.) Érthetjük viszont úgy is a címbeli, a novella végkifejletére mutató allúziót, hogy Sós Pál uramról derül ki a bárányügy kapcsán az igazság. Vagyis ő az, aki nem ártatlan az ügyben. Maga Mikszáth is elrejt az elbeszélés szövegében egy erre utaló megjegyzést, amikor Sós Pál szájába adja a szót éppen a novella tetopontján, közvetlenül a megoldás előtt:

– „Esküszöm, bíró uram, **ebben a bárány dologban...** A gyermek bámé-szan nézte a jelenetet, amint ingerülten hátrább taszítá ködmönét, s kezét elővonván alóla, felemelte két húsos ujját az égre.

– Esküszöm kendtek előtt, itt a szabad ég alatt, az egy élő Istenre...”
(Kiemelés tőlem – V. F.)

A kis Borcsa ködmönre hulló könnyei is jelképesek: a víz ősi megtisztító erejére utalnak, az ártatlanság, a tisztaság jelképeiként értelmezendők.

Borcsa oldalán találjuk a novella erőterében nővérét is, Ágnes, akiről plasztikus jellemrajz híján ugyanolyan keveset tudunk, mint hűgáról. Itt vélem felfedezni azt a sajátosságot, amelyet jobb megnevezés híján – SZABICS IMRÉTŐL kölcsönözve – „áttetsző jelentésű” névnek mondhatunk (vö. SZABICS 1992: 365), ti. a görög etimonú *Hagnesz* ’szemérmes, tiszta’ jelentése, s a belőle származó névnek a középkori skolasztikus szemléletmódban gyökeredző *agnus* ’bárány’ asszociáció az avatott fülnek a novella szövegében azonnal allegorikus jelentést enged tulajdonítani. Állításomnak nem mond ellent, sőt éppen megerősíti azt a tényt, amelyet az irodalmi elemzések a mikszáthi novellisztika jellegzetességeként említenek, amikor arról szólnak, hogy írónknál a plasztikus, árnyalt jellemrajzokat már-már archetípusoknak tekinthető figurák helyettesítik.

Ugyancsak ilyen „áttetsző jelentésű” névnek értékelhetjük a másik főszereplő, Sós Pál keresztnevét. A novellában róla sem tudunk meg igazából semmi közelebit, talán csak azt, hogy öreg:

Az **öreg** Sós Pál még csáklját is hozott. (Kiemelés tőlem – V. F.)

Ugyanúgy alaposabb jellemzés nélkül marad, mint a többi szereplő. Típus tehát ő is a javából. Ugyanakkor a novella kontextusában úgy tűnik, mintha színrelépésétől mindvégig Borcsa perspektívájából látszanék. Termetére nézvést csak egyetlen utalást ejt el Mikszáth, amikor Ágnes szájába adja a szót:

– Nézd, Boriskám! Nézd meg jól azt a hosszú hajú **magas embert** – súgja kis hűgának Ágnes –, az vitte el a Cukrit. (Kiemelés tőlem – V. F.)

Ugyanakkor arról értesülünk, hogy nagyravágyó tervei vannak, s azok a közösség nézőpontjából is megalapozottnak tekinthetők:

Hanem hát azt mondja ökgigyelme, hogy ott volt ugyan, de színét sem látta a jószágnak, ami úgy is van akkor, ha olyan **módos, tekintélyes ember állítja, ki már az idén is kevesellte a mezőbírói hivatalt, mert öregbíró lesz, ha élünk,** esztendőre ilyenkorra. (Kiemelés tőlem – V. F.)

Sós Pál is archetípus tehát, olyan, amelynek a novellában nem a cselekedeteiből, környezetrajzából, gondolatainak bemutatásából, beszédmódjából áll össze figurája, hiszen nem hús-vér ember, hanem jellentípus.

A *Pál* latin etimonú, jelentése 'kicsi termetű, kis ember'. Hogyan is kerülhet az „áttetsző jelentésű” nevek csoportjába? Mindenek előtt sejtésem szerint úgy, hogy a figura jellemére érthető utalást tartalmaz. S ha ehhez hozzávesszük azt az asszociációt, amelyet nyelvünk ma is *pálfordulás*nak nevez az újszövetségi *Saulus-Paulus* metamorfózis kapcsán – s a bibliai történet átváltozási minőségével éppen ellentétes értékképpel, hiszen az a hétköznapi nyelvben alapvetően negatív minősítésként van jele –, akkor válik igazán világossá számunkra az, hogy a név ebben a novellában szimbolikus jelentésüként fogható fel. Sós Pál esetében tehát termet és jellem kontrasztálódik csakúgy, mint a jellemről a közösség szemében kialakult látszat és lényeg.

4.2. A *Péri lányok szép hajáról* című novella a fentebbi csoportosítás alapján a Mikszáth-elbeszéléseknek abba a sorába tartozik, amelyek szerkezetileg nyitottak, vagyis ennek a novellának sincs vége a történetmondás lezárásával. Az olvasónak mintegy ki kell egészítenie azt, de az író csak sejteti a végkifejletet, egyértelmű útmutatást nem ad annak végkimenetelére vonatkozóan. Az elbeszélésben töredékesen elmondottakra kell hagyatkozni.

Mikszáth itt is mesterien bánik a sűrítés eszközével, s művészi eszközévé teszi a sejtetést. A műben enigmatikus írói kommentárok egész sorával találkozunk. A novella feszültségteremtő erejének kulcsa abban rejlik, hogy az elbeszélő a felütést követően belehelyezkedik az egyik főszereplő, Péri Kata nézőpontjába, s a novellában leírt történéseket végig az ő szemszögéből követhetjük végig, viszont ő sem tud semmi bizonyosat hűga megtévedéséről, csak sejteti azt.

S milyen szerepet kapnak a történet szempontjából a nevek? A becézett alakú *Kata* ~ *Kati* a *Katalinnak* rövidüléssel alakult változata. Ismereteim szerint végső forrását tekintve egyiptomi név. Jelentése a mai név forrásául szolgáló nyelvben 'koszorú'. A görögbe *Aikatherine* alakban került, s az ott rögzült jelentése népetimológiásan magyarázható: 'mindig tiszta'. Ezek ismeretében vessünk egy pillantást Mikszáthnak a név viselőjével kapcsolatba hozható novellabeli „elszólásaira”!

Kati, a nagyobbik, sarlóval dolgozott, míg a kis Judit csak a markot szedte össze kérébe, amiket aztán a hetyke Csató Pista kötögetett össze utána izmos kezeivel, s valahányszor lehajolt a leány, kibontott úszó haja is éppen olyan volt káprázó szemében, mintha aranyfelhővé lett **búzakéve** lenne. Aztán meg a **búzakévék** lettek olyanok, mintha mindenik a Péri Judit szőke haja volna.

Mikor minden pénzük elfogyott, még a fölösleges ruhadarabok is, nem volt már egyéb gazdaságuk, csak az a haj, amit Kati szedett össze a csalitosban, az a szép aranyos haj, melybe a Csató Pista szíve **belefonódott**, s melyet a Csátóné ollója levágott, vagy hogy csak fele annak a sok hajnak. (Kiemelés tőlem – V. F.)

Vállat vont a boltos, nem használhatja, mert egymagában nagyon kevés, arra pedig nagyon különös színű, hogy összekeverhetné más hajjal, hanem mivel Katinak is szakasztott olyan haja van, a kettőt együtt megveszi jó pénzen. A lány elhalványult, szomorú pillantást vetett a tükörbe, sóhajtott, és lehajtotta szép fejét, mint a **búzakalász** a sarló alá.

Lihegve ért haza nemsokára, de a beteg nem volt már egyedül. Az öreg Péri járkált sötéten fel s alá a szobában. Eljött, ide talált; a hír megsúgta neki, mi történt, s a keserűség útra készíteté.

– Hová lett a húgod **koronája**? – kérde a belépőtől dühösen. (Kiemelés tőlem – V. F.)

Sóhajtott az öreg, aztán sokáig nézte a két szép lány közül hol az egyiket, hol a másikat. Az egyik, aki ott áll, olyan **piros, mint a rózsza**, a másik, aki ott nyög, olyan **fehér, mint a lilium**.

És mégis a **rózsát** sajnálta meg előbb. Hozzáment, megsimogatta azt a csitri fejecskét gyöngéden, szeretettel:

– Szegény Katám! A te hajad kinő még! (Kiemelés tőlem – V. F.)

Mikszáth az idézett szövegrészekben nem használja a *koszorú* szót, de egész sor szinonim utalást találunk, amelyek azt a 'fon', a 'köt', az 'egybefog' s velük rokon jelentések révén asszociálják. A rózsza motívumhoz, valamint a piros és fehér színek értelmezéséhez pedig egész kis kommentárt fűz az író, nem hagyván kétséget afelől, hogyan kell értelmeznünk a képeket.

Nézzük, milyen asszociációkat kelt a két kép a lateiner műveltségű, a keresztény szimbolikában némiképp jártas olvasóban! A mediterrán kultúrákban a lilium régtől fogva az élet, a fény attribútuma. A keresztény szimbolika úgyszintén kedvelte, ugyanúgy, mint a rózsát. Az utolsó ítélet középkori ábrázolásaiban a világ bírójának szájából kinyúló kard mellett néha lilium látható, amely a kegyelem, esetleg a lelki hatalom megtestesítője. A vörös rózsza pedig egyenesen a szentek jelképe, a vérrel szerzett áldozatra utalva. Mindkét virágjelkép a középkori martirologum öröksége, amely a tisztaság, a szüzesség, az ártatlanság szimbóluma mai napig. S a kétségek eloszlatása végett SZABICS IMRE megállapítását idézem, aki viszont munkájában HUIZINGA gondolataira hivatkozik:

„A fehér és a piros rózsák látványa a tövises ágak között óhatatlanul az üldözöktől körülvevett, de dicsfényben ragyogó szüzek és mártírok képzetét keltette a középkori emberek tudtában. Ezt az asszociációt a szimbólumként értelmezett fehér és piros virágok és a szimbolizált, ártatlanul üldözött emberek közös attribútumai tették lehetővé: a szépség, a tisztaság, a gyengédség, s nem utolsósorban az ártatlanság és a kiszolgáltatottság.” (vö. SZABICS 1992: 364; HUIZINGA 1976: 151–154)

Mikszáth tehát kettősen játszik rá erre az ősi konvencióra, amikor rejtetten utal a névvel viselőjének jellembeli minéműségére: a zárlatban szereplő színszimbolikával; valamint a főszereplő(k)nek adott névvel. Nomen est omen – mondhatnánk a latin szólással. A funkció pedig nem igényel különösebb magyarázatot. A jellemek ebben a novellában is motiválatlanok, s a távolságtartó, a mindent fölülről és kívülről szemlélő elbeszélői mód lehetővé teszi ezek helyettesítését típusokkal.

4.3. A Bede Anna tartozása – megítélésem szerint – ugyancsak a legartisztikusabb szerkesztésű Mikszáth-elbeszélések közé tartozik. Valójában a címben megnevezett személy, Anna nem is szereplő, de mégis ökörülötte forognak az események. Az elbeszélésben a Bede-lányok – Anna és Erzsi – nevéen kívül csak a bűnre

csábító Kártonyi Gábor neve hangzik el, az is csak zárójelezett narrátori közbevetésben. A többi szereplő anonim, ellentétben más Mikszáth-novellákkal, ahol általában minden szereplő nevén nevezetik. Ez a kontraszt még inkább a két Bede-lányra, s ezzel párhuzamosan az általuk viselt névre irányítja a figyelmet. NAGY MIKLÓS többek között a *Bede Anna* név hangzása kapcsán jegyzi meg, hogy az „könnyedén gürdül”, benne „megkapó ... a mélyet–magassal párosító csengése” (vö. NAGY MIKLÓS 1997: 58)

A novella története itt is röviden összefoglalható: az előzményeket csak sejteni engedí az író, s a csábítástörténet körüli homállyal jól megfér a beszélő névnek számító *Kártonyi Gábor*. A halott Anna helyett testvére, Erzsi jelenik meg a bírósági idézésre, hogy nővére helyett letöltse a rá kiszabott büntetést. A novella a fölmentő ítéletről szóló hírral zárul, s ezzel a konfliktus megoldódik.

Az elbeszélés utolsó mondatai között olvasható bírósági döntés pedig így hangzik:

– Odafönt másképp tudódott ki az igazság. Eredj haza, lányom, tiszteltetem édesanyádat, mondd meg neki, hogy Anna nénéd ártatlan volt.

Ezek után nem is tűnik túl merész asszociációnak a két név jelentését felidézni, s kapcsolatba hozni a kifejtettekkel: *Anna* 'kegyelem, Isten kegyelmes, stb.'; *Erzsébet* 'Isten az én esküvésem'. Ha most összevetjük a szelíd, szomorú tartalmat a nevek jelentésével és azok hangulatával, azonnal felfejtődik a rejtett összefüggés a két Bede-lány neve és a történet tartalma között.

4.4. A bányi csoda NAGY MIKLÓS megközelítésében ugyancsak beszélő nevet tartalmaz (vö. NAGY MIKLÓS 1997: 58). Ezzel a megállapítással lényegileg egyet is érthetünk, hiszen *Vér Klára* esetében is igaz: a név árulkodik viselőjének habitusáról. Annyival azonban mindenképpen meg kell toldanom a NAGY MIKLÓSNál kifejtetteket, hogy magam a *Klára* név mögött ún. „áttetsző név” megbújását sem látom kizártnak.

A történet itt is ismert. Az összefüggések megvilágítása érdekében mégis röviden összefoglalandó. A szépasszony, Vér Klára férjét behívják katonának. A malomban a szemrevaló asszony lesz a gazda. Az örletésre utolsónak maradó *Gélyi János*nak sikerül elcsábítani a szép molnárnét.

Mikszáth balladaszerűen rakja össze az eseményeket: a Bány vizének fölfelé folyásával jelzi, mi történik a malomban a titokban szerelmeskedő férfi és nő között. (A malom, valamint annak az örléssel összefüggésbe hozható asszociációja, mint a szerelmeskedés népi motívuma, külön is figyelmet érdemelne.) Az író számtalan utalást, elszólást helyez el a szövegben Klára személyére vonatkoztatva, amelyek mind-mind annak nevével vannak laza, jelentésszerű kapcsolatban (ti. *Klára* 'világos, fényes, ragyogó, híres, kitűnő, jeles'). Igaz, a családnév és a keresztnév ellentétes motívumokra utal. Az első a *vér* ~ *veres* ~ *tűz* asszociációsor közvetlen felkeltője; a második viszont a lelki tisztaságot idézi. Ha megnézzük az elbeszélésnek azt a részletét, amelyben a nő szereplőről van szó, azonnal feltűnik, hogy abban is a név által felidézett, két ellentétes motívumsor jelenik meg.

„Ámbátor a molnárnéért magam sem teszem kezemet a tűzbe, mert a veres haj... hej, az a veres haj...” – adja a szót az író Pillér Mihályné szájába.

Majd ezt olvashatjuk Vér Kláráról:

„Mindenik jól mulatott a patakon és a molnárné fogadásán, csak Gélyi János

nem. Elpirult a Pillérné szavára, mélyen a szemére húzta a kalapot, de mégsem olyan mélyen, hogy el ne láthasson alóla a sövényig, ahol a molnárné ruhákat terítget a karóra száradni.

A napfény kiöltött nyelvecskéi végigtáncoltak a sövényen, s ahol megnyalják a nedves vásznat, fehérebbé válik.

A Gélyi János szeme is arra vet sugarakat, s a Vér Klára arca pirosodik tőlük.

Észreveszik... hogyne... az őrlő asszonyok az odanézését is, a visszanezését is. Szóba rakják... hogyne... s amit nyelvük érint, nyomban feketébb lesz.”

A piros szín sorában említhetjük a következő motívumokat: az elpirulás, a napfény kiöltött nyelvecskéi, a szem sugara, a napfénytől pirosodó arc; a fehéreben a fényben csillogó vásznat és a napfény nyelvecskéi metaforával párhuzamba s egyúttal kontrasztba állított rossznyelvek idézte tiszta lelkiületet, amely Klárára vonatkozik, s amelyet minden pletykáló megjegyzés befeketíteni igyekszik.

Megjegyzendő, hogy Mikszáth ebben az elbeszélésben is a babonás hittel magyaráz bizonyos jelenségeket, így a Bágy patakot megduzzasztó eső megérkezését is. Ti. Kocsipál Gyuri a Szent Mihály lovát azért égeti el, hogy az égi hatalmak megindítsák a várva várt esőt. A bőséges égi áldás pedig természetes oka és magyarázata a Bágy patak medrében felduzzadó víz megfordulásának. Az égiek szava tehát közvetetten beleszól a földi eseményekbe is. S itt, az eszme-futtatásnak ezen a pontján kapcsolható be a másik szereplő nevének áttetsző jelentése. A *János* – amely köztudottan héber eredetű – eredendő jelentése annyit tesz: *'Isten kegyelme'* vagy más értelmezés szerint *'Isten kegyelmes'*. A kontextus pedig azt sugallja, hogy a molnárlegény, Kocsipál Gyuri által az „égi hatalmasságoktól” „kierősza-kolt” esőnek közvetett befolyása van az eseményekre. Vagyis az író laza asszociációként kapcsolhatja össze a név „áttetsző jelentését” és az eseményeket a babona szerint háttérből befolyásoló okkal.

Az itt tárgyalt novellának a történetét viszi tovább Mikszáth a *Szegény Gélyi János lovaiban*. Igaz, ott a név által keltett távoli képzet – ismervén *A bágyi csoda* eseményeit – inkább kérdőjeles: *'Isten kegyelmes'*? A két történet egymásnak folytatása, melyben ugyancsak *A bágyi csoda* két szereplője tér vissza. A motívumok pedig kísértetiesen egyeznek az említett elbeszélésekben. Csak a szereplők fontossági sorrendje cserélődik meg. *A bágyi csodában* Vér Klára kap központi helyet, a *Szegény Gélyi János lovaiban* pedig Gélyi János.

4.5. A *Timár Zsófi özvegysege* is nagyon egyszerű történet, telítve sugallt, ki nem mondott jelentésekkel. Maga a novella története zárt, az értelme azonban talányos, s ezáltal nyitott, hiszen ott marad a kérdések kérdése: bölcsen cselekedett-e Zsófi, amikor a szívére hallgatott, s elment megbocsátani Péternek, az őt elhagyó urának? Mert ahogy Zsófi az öregasszonyhoz intézett kérdésével a novella utolsó mondatában megfogalmazza:

„Honnan fogom őt ezentúl várni?” (Ti. Pétert, aki a megbocsátani jövő felelőség láttán zuhant le a toronyból s meghalt.)

Nézzük meg ezek után, hogyan rímel a novella lehetséges olvasata a két főszereplő nevének sugallt jelentésével! A *Zsófia* görög eredetű név, jelentése 'bölcsesség'. Az alábbi részlet első pillanatra a szövegkörnyezetből való önkényes

kiragadásnak tűnhet, mégis idézem, mert érzetem szerint a novellának egyik (fő) motívuma bújik meg benne.

– Zsófi az urát várja! – suttogták egymás közt, és még nevettek is hozzá.

Pedig mégis a szegény Zsófinak volt igaza. Az **ő szíve többet tudott**, többet sejtett, **mint** amennyit **az egész világ bölcsessége** megmondhatna.

Olvasatomban a *Péter* is beletartozik a kontextus által sugallt szimbolikus jelentéskörbe, hiszen a nevet viselő személy makacs, hajthatatlan. Szíve pedig kemény, akár a kőszikla. S amikor szíve keménysége föloldódik, akkor egyúttal a vesztébe rohan. Most már csak utalnunk kell a latin eredetű *Péter* név jelentésére: 'kő, kőszikla'. Az onoma halvány asszociációiként a kereszt által motivált képzetek sem zárhatók ki teljesen a kontextus alapján. A motívum konkrét és átvitt jelentésben át- meg átszővi az egész novellát: Péter az elbeszélés tetőpontján teszi fel a keresztet (a templom, az építmény tornyára, de ebbe a cselekedetébe saját sorsát is beleértjük); ugyanakkor Zsófi és Péter sorsának keresztje is asszociálódik. Mikszáth ebben a novellában is elrejtja a lehetséges értelmezéshez a megfelelő fogódzókat. Az elbeszélés tetőpontjához érve elkezd beszélni a toronyra fölteendő keresztől, amelyet látszólag mindvégig csak konkrét jelentésében használ, s csak a végkifejlet után világosodhat meg az olvasóban annak lehetséges átvitt értelme. Megjegyzendő, a középkortól kezdődően a keresztény jelképrendszerben Péter apostol sok attribútuma közül az egyik éppen a kereszt, a kereszties bot. S ha már a keresztény jelképrendszernél tartunk, jegyezzük meg, hogy *Szent Zsófia* a hagyomány szerint ókeresztény vértanú volt, akinek három leánya – *Spes* (remény), *Fides* (hit), *Caritas* (szeretet) – mind a mai napig az erények allegorikus megtestesítője. A nevek keltette asszociációs kör tehát ebben az elbeszélésben is rendkívül gazdag.

S itt egy pillanatra vissza kell kanyarodnunk a *Szegény Gélyi János lovai* című novellához. Lehetetlen megkerülni a kérdést: bölcs volt-e Zsófi, amikor a reményteli várakozás helyett a Péter pusztulását eredményező megbocsátó találkozás mellett döntött? Kegyelmes volt-e Gélyi Jánoshoz az Isten, amikor Vér Klára először szeretőként, majd alig egy évre rá feleségként megadatott neki? A kérdés – mint a többi, talányos zárlatú Mikszáth-novellában – ezekben is megválaszolatlan marad.

5. A fentebb kifejtetteket végiggondolva felvetődik a kérdés, tudatos írói fogással van-e dolgunk az említett novellákban. A válaszadáshoz mindenképpen megfontolandónak látszik az a tény, hogy a tizenöt elbeszélésben első nekifutásra is ötben, pontosabban hatban „áttetsző neveket” gyaníthatunk. Elgondolkoztató továbbá, hogy Mikszáth a kötetben lényegileg a visszatérő szereplők majd mindegyikének külön is „szentel” egy-egy novellát, amelyben nevüket a címbe vagy a történetbe foglalja, vagy azzal rejtett módon alludál azok szimbolikus jelentésére. Az általam áttetszőként említett nevek pedig éppen a részben vagy teljes egészében „nekik szánt” novellában harmonizálnak az adott elbeszélés sugallt értelmével.

A probléma végiggondolását nem lezárva, inkább csak berekesztve még egy tény említessék meg: Mikszáth előszeretettel folyamodik novelláiban a hiedelmekhez, s azon belül is különösen vonzódik a népi babonásokhoz, mert azok gazdag asszociációs rendszerükkel, utalásosan többet mondanak a bennük foglalt

szavaknál. Novellisztikájának ez a sajátossága valahol összecseng azzal, hogy a keresztény hittel összefüggésbe hozható „áttetsző jelentésű” nevek kerülnek novelláiba, hiszen a naiv népi hit ugyanúgy magában hordozza és fel is használja őket, mint saját babonáit.

Magam azonban a kérdésre adandó válaszban – hogy ti. tudatos írói fogással van-e dolgunk – kevésbé határozott véleményt mernék csak megfogalmazni. Sokkal inkább hajlok arra, hogy a művészi intuíció szüleményeiről lehet szó, amikor *A jó palócokban* ún. „áttetsző neveket” találunk. Írói ráérzést, „ösztönösséget” gyaníthatunk, amely további behatóbb filológiai elemzést igényelne.

VÖRÖS FERENC

Irodalom:

BENKŐ 1997 = BENKŐ LORÁND: Anonymus beszélő személynevei. In.: Magyar Nyelv. 1997. 2. 144–154.

HAJDÚ 1992 = HAJDÚ MIHÁLY: Az írói névadás magyar bibliográfiája. In. Helikon. 1992. 3–4. sz. 536–550.

HUIZINGA 1976 = HUIZINGA, J.: A középkor alkonya. Magyar Helikon. Budapest, 1976.

KÁLMÁN 1989 = KÁLMÁN BÉLA: A nevek világa. 4. átdolgozott kiadás. Debrecen, 1989.

KOCSOR 1992 = KOCSOR ERIKA: Nomen est omen. In. Helikon. 1992. 3–4. sz. 369–370.

NAGY MIKLÓS 1997 = NAGY MIKLÓS: Mikszáth írói névadása. In. Uő.: Klió és más múzsák. Magyar Irodalomtörténeti Társaság. Budapest, 1997. 55–63

SZABICS 1992 = SZABICS IMRE: A nevek szimbolikus jelentései a középkorban. In. Helikon 1992. 3–4. sz. 362–368.

Középkorai tanárok említőnevei 1996-ban

1. Az **említőnév** terminust először ÖRDÖG FERENC használta a Személynév-vizsgálatok Göcsej és Hetés területén című munkájában (Akadémiai. Bp., 1973.). Eszerint az említőnév „a szóbeli névrendszerben működő, a közösség lakóinak pontos megnevezésére (identifikálására) használatos” név, amely csak olyan beszédhelyzetben szerepel, „amikor a név viselője nincs jelen, de róla beszélnek, őt hozzák szóba” (i.m. 150). A beszédhelyzetnek mindig is nagy szerepe van a nevek elsődleges funkciója, a megnevezés egyszerűsítésében. Ezért általában az egyén egyelemű **szólítóneve** elegendő az azonosításhoz. (Ez lehet vezetéknev, keresztnév, becézőnév, stb.) A név viselőjének jelenléte azonban más-más használati formát szabhat meg. A szólítónév – helyzetéből fakadóan – a családban alakul ki, s onnan terjed a nagyobb közösségre, míg az említőnév pont az utóbbiban születik.

Ha a közösség tagjai elfogadják a családban kialakult szólítónevet, akkor azt változtatlanul használják a névszerkesztésben, ellenkező esetben mindig egy kevésbé kedveskedő hangulatú becézőnevet használnak (pl. *Mari*). Az említőnév tehát stilárisan különbözik a szólítónévtől, s ezért rokonságot mutathat a ragadványnevekkel, vagy – ha eredetét nem befolyásolja a szólítónév – maga is az. Az említőnév tehát származhat a szólítónévből, de lehet ragadványnévi eredetű is. A két említőnévtípus között stiláris különbségek vannak, sokszor elég mélyek. Bizonyos, hogy a két típuson belül is kimutathatók további fokozatok. ÖRDÖG vizsgálatában azonban a ragadványnevek csak 15,4 %-ban vesznek részt az említőnév képzésében.

Jellegzetes említőnévbázisa van még egy másik, speciális közösségnek – az iskolának. Itt azonban biztos, hogy teljesen más okok alakítják ki e neveket, s használatukban is más arányok fedezhetők fel, mint a falvakéiban.

2. Vizsgálódásom alapját egy kérdőíves gyűjtés adja, melyet Kecskemét három középiskolájában végeztem. Segítségével a következő kérdéseket szeretném megválaszolni.

a. Mennyire egyedi az iskolának mint közösségnek a szerepe az említőnevek kialakulásában, azaz ott is ilyen alacsony-e a ragadványnévi eredet aránya e típuson belül?

b. Milyen stiláris fokozatok állapíthatók meg az iskolai tanár–diák kapcsolat során, a tanárok személyére kialakult említőnevek között?

c. Milyen belső okok játszhatnak szerepet a névadásban?

d. Milyen külső okok befolyásolják az említőnevek különbözőségét (iskolatípus, korosztály)?

3. A kérdőíveket egy szakmunkásképző, egy szakközépiskola és egy gimnázium tanulói töltötték ki. Mindegyik iskolában egy elsős és egy végzős osztály kapott 15-15 kérdőívet. Ez elméletileg 90 kérdőívet jelentett. A kérdőív tehát írásbeli, a válaszadás egyéni volt. A lapon a tanulónak fel kellett tüntetni a kort, a nemet, az általa használt említőneveket, valamint hogy kedveli-e azok viselőit, vagy nem. Ha az adott tanárral szemben ilyen kapcsolat nem állt fenn, úgy a kérdésre nem kellett válaszolnia. A név után természetesen a legtöbben leírták az eredetet is.

4. A táblázatok elkészítésekor a használhatóságra törekedtem. A fejlécben található rövidítések feloldása: e.a.: előfordulási arány, ke.: kedvelik, n.ke.: nem kedvelik a tanárt. Az eredmények százalékban értendők. Azokat az említőneveket, amelyek ugyanarra a tanárra vonatkoznak, úgy jelöltem meg, hogy a táblázatok alatt kigyűjtöttem a sorszámait. Mivel nem mindenhol kaptam vissza az összes kérdőívet, a kiszámított arányok nem teljes pontosságúak, mégis úgy érzem, hogy jól használhatók.

Szakmunkásképző, 15 év

említőnév	e.a	ke.	n.ke.	eredet
1. Atom Böske	7	-	-	Keresztnévből.
2. Baljós	7	-	7	Mindig rossz jegyeket ad.
3. Banya	7	1	47	Kinézete miatt.

4. Bubi	7	40	-	„Kiálló fenéke” miatt.
5. Csatamama	13	33	20	Történelmet tanít.
6. Friderikusz	7	33	20	Hasonlít rá.
7. Gönye genyó	7	40	-	Görbe a háta.
8. Gyárkémény	7	20	13	Sokat dohányzik.
9. Hóhér	7	40		Szigorú tanár.
10. Idegbeteg	7	33	20	Ideges természetű.
11. Idegronc	7	7	-	Könnyű felidegesíteni.
12. Kapanyányi Manyók	7	40	-	Görbe a háta.
13. Kecske	7	40	-	A szakálla miatt.
14. Papagáj	7	7	-	Öltözködéséből.
15. Piás	13	20	13	Sokat iszik.
16. Pite	7	20	13	Őszül, olyan mint a porcukros pite.
17. Pucsító	7	40	-	„Kiálló fenéke” miatt.
18. Ragya Banya	7	20	13	Ragyás az arca.
19. Szadika	7	40	-	Szigorú tanár.
20. Szadista	7	40	-	Szigorú tanár.
21. Szamaritánus	7	33	20	Hasonlít egy színészre, akit így hívtak egy filmjében.
22. Szőke Ciklon	7	1	47	Szökére festette a haját.
23. Szipirtyó	13	1	47	Szörnyen viselkedik.
24. Teknőc	7	33	20	Testtartása miatt.
25. Tőkés Réce	40	1	47	Vezetéknevéből (Tőkés).
26. Vízipók	20	33	20	Mindig késik az óráról.

Összetartozó nevek:

3-22-23-25; 4-7-9-12-13-17-19-20; 5-6-10-21-24-26; 8-15-16-18; 11-14.

Szaktanácsadó, 17 év

említőnév	e.a.	ke.	n.ke.	eredet
1. Bözse	7	7	-	Keresztnévből.
2. Csipogi	40	63	13	Vékony hangja van.
3. Engel	13	-	-	Vezetékneve.
4. Egér	13	63	13	Külseje miatt.
5. Fasiszta	7	7	13	Nagyon szigorú.
6. Fecó	7	20	-	Keresztnévből.
7. Fehér	7	7	13	Vezetékneve.
8. Förszlédi	13	-	7	Zsarnok természetű.
9. Kolombó	7	63	13	Olyan köpenye van, mint a ~ című filmsorozat hősének.

10. Kolompár	33	-	27	Vezetéknevéből (Konfár).
11. Lackó	7	7	-	Keresztnevéből.
12. Nyávogó	7	63	13	Vékony hangja van.
13. Nyivák	7	7	13	Mindenbe beeszl.
14. Olsó Jancsi	60	47	-	Folyton üzletel valamivel.
15. Remegő	7	7	-	Remeg a keze.
16. Runcájsz	13	20	-	Szakállas, mint a rajzfilmszereplő.
17. Sakál	7	7	13	Nagyon szigorú.
18. Tahó	7	63	13	Mindig „ö”-vel beszél.
19. Tökés Réce	13	7	-	Vezetéknevéből (Tökés).

Összetartozó nevek:

1-19; 2-4-9-12-18; 3-15; 5-7-13-17; 6-16; 11-14;

Szakközépiskola, 15 év

említőnév	e.a.	ke.	n.ke.	eredet
1. Atombomba	11	33	11	Kémiát tanít.
2. Bendegúz	11	11	-	Folyton így hívja a diákokat.
3. Bád Szpenszer	47	20	-	Nagy termete miatt.
4. Buggyula	11	33	11	Keresztnevéből (Gyula).
5. Csipás	11	-	78	Olyan a szeme, mintha nem mosdana.
6. Csirke	22	-	44	Nagyon vékony és vörös hajú.
7. Decka	22	-	44	Vékony termetű.
8. Einstein bácsi	11	11	-	Nagyon okos.
9. Fütty Imre	11	-	11	Állandóan füttyül és keresztneve Imre.
10. Gané	70	6	75	Asszonynevéből (Ga...né).
11. Gömbvillám	11	11	-	Alakja miatt.
12. Gyulus	33	33	11	Keresztnevéből.
13. Hádépé / H.D.P.	48	21	10	Nevének első betűi.
14. Izomnagyi	25	25	-	Idős testnevelés tanárnő.
15. Kanna	11	-	11	Keresztnevéből (Anna).
16. Kátya	11	-	11	Orosz szakos.
17. Kormi	22	22	-	Vezetéknevéből (Kormos).
18. Laci Ilcsi	11	11	-	Az egész névttest becézve.
19. Leprás	11	-	78	Mindenkire rászól.
20. Lú	82	61	-	Járása miatt.
21. Matekgombóc	11	11	-	Tantárgya és alakja miatt.
22. Nagy Fehér Főnök	33	33	-	Vezetékneve (Fehér), termete és pozíciója miatt.

23. Nőfaló	20	-	-	Egyénisége miatt.
24. Nuli Jenci	11	-	11	Az egész névtest becézve.
25. Öreg Motoros	11	33	11	Ez a kedvenc mondása és idős is.
26. Pecás	52	53	-	Vezetéknevéből (Halász).
27. Retkes	11	11	-	Vezetékneve.
28. Runcájzs	20	11	-	Szakálla miatt.
29. Szexlédi	11	67	-	Sok félreértelmezhető mondata van.
30. Szódás	25	-	25	Erős szemüveget visel.
31. Terminátor	33	56	-	Szögletes mozgású, mint a film hőse.
32. Tonna Madonna	20	-	-	Testalkatából adódóan.
33. Törpilla	33	11	11	Kis termetű.
34. Vitamingolyó	11	11	-	Alakjából ered.

Összetartozó nevek:

1-4-12-25; 3-22; 5-10-19; 8-21; 11-34; 26-29.

Szakközépiskola, 18 év

említőnév	e.a.	ke.	n.ke.	eredet
1. Alkoholista	30	-	14	Szeret inni.
2. Batka Manó	44	-	11	Kis termete és frizurája miatt.
3. Buddha	48	6	-	Testalkata miatt.
4. Csirke	80	-	14	Arca miatt.
5. Ditke	22	11	-	Vezetékneve (Edit) becézett alakjából.
6. Fater	33	16	-	Idős korú.
7. Gané	33	-	33	Asszonynevéből (Ga...né).
8. Hegedűs dandárparancsnok	22	-	50	Nagyon szigorú.
9. Hádépé / H.D.P.	24	-	50	Nevének első betűi.
10. Igénytelen	55	-	11	Öltözködéséből ered.
11. Isten	33	33	-	Szereti Nietzschét.
12. Lí Kuper	33	-	-	Lee Cooper márkájú farmert hord.
13. Légy	11	-	11	Kerek feje van és nagy szemüvege.
14. Lú	75	35	-	Járása miatt.
15. Mendi	44	-	44	Hasonlít egy Mandy nevű színésznőre.

16. Nuklein	22	-	22	Tantárgya (kémia) és vezetékneve miatt.
17. Papa	67	33	-	Korából következik.
18. Pecás	22	22	-	Vezetéknevéből (Halász).
19. Pónilú	11	-	11	Lú utódja lesz.
20. Pöcsi	67	-	67	Mindenbe beleköt, nem szeretik.
21. Szívtipró Imi	11	11	-	Jól néz ki. A név egy korabeli TV-sorozatra (Szívtipró gimi) is utal.
22. Szúnyog	22	11	-	Fejformája miatt.
23. Terminátor	16	-	16	Testalkata miatt hasonlít a ~ film hősére.
24. Törpilla	100	-	48	Nagyon alacsony.

Összetartozó nevek:

1-4-10; 2-7-13; 5-22; 6-17; 8-9; 15-24.

Gimnázium, 15 év

említőnév	e.a.	ke.	n.ke.	eredet
1. Devon	7	7	7	Ilyen feliratú melegítőt visel.
2. Dízel	7	-	-	Asszociáció a vezetéknevre (Ola-jos).
3. Dózia	20	-	13	Vezetéknevéből (Dósai) a DOSIA mosópor hatására.
4. Efbíáj / FBI	7	-	-	Az első két betű a monogram, a másik a pozíciójára utal (igazgató v. intézkedik).
5. Fecó bá'	7	50	7	Keresztnevének becézett alakja.
6. Földes	20	50	7	Vezetéknev.
7. Gekko	7	-	-	Keresztnevéből (Gergely).
8. Hentes	7	-	-	Fehér köpenyt visel és vaskos termetű.
9. Hitler	13	50	7	Hitler-bajusza van.
10. Hobó	55	50	7	Ugyanaz a vezetékneve, mint a Hobo Blues Band énekeseé.
11. Hónaljcirikáló	7	-	7	Alacsony termetű.
12. Karvaly	7	-	-	Nagy orra van.
13. Kecse	7	7	-	Kecskeszakálla van.
14. Kopi	7	7	55	Kopaszodik.
15. Lupusz	100	80	-	Vezetékneve latinul.
16. Maci Laci	7	-	-	Keresztnevéből (László) ered.
17. Maki	7	-	7	A hangja miatt.

18. Maja	13	7	-	Csíkos ruhákban jár és kis pocakja van.
19. Miki	7	7	-	Vezetéknévéből (Mikulás).
20. Nikotinbáró	20	7	-	Sokat dohányzik.
21. Nyuszibogár	13	-	13	Kis termete és arca miatt.
22. Patkány	13	-	13	Beszéd közben mozog az orra.
23. Sörhas tanárnő	7	-	-	Erősen molett.
24. Sümi	13	7	7	Vezetéknévéből (Sümeghy) és frizurája okán.
25. Tangopasi	7	50	7	A Tango ital reklámjában szereplő emberre hasonlít.
26. Unti	7	7	55	Vezetéknévéből.
27. Úvé / U.W.	75	7	55	Monogramja.

Összetartozó nevek:

1-24; 2-12; 3-22; 5-6-9-10-25; 14-16-27; 16-20.

Gimnázium, 18 év

említőnév	h.a.	ke.	n.ke.	eredet
1. Áglilí	10	-	10	Az a. <i>ugly</i> 'csúnya' és a rövidített keresztnév összetétele.
2. Béni	10	10	-	Hasonlít a rajzfilmfigurára.
3. Dezsó atya	10	-	10	Úgy viselkedik, mintha szerzetes lenne.
4. Dió	80	20	30	Vezetéknévéből.
5. Dodó	10	-	40	Vezetéknévéből.
6. Don Bocskó	10	10	-	A vezetéknév és Don Bosco nevének egyesítése.
7. Elefánt	10	10	-	Külseje miatt.
8. Élő Kövület	20	10	10	Idős tanár.
9. Efbíáj / FBI	40	-	40	Az első két betű a monogram, a másik a pozíciójára utal (igazgató v. intézkedik).
10. Feri	10	-	70	Keresztneve becézve.
11. Feribáld	10	-	70	A Feri bá' tréfás változata.
12. Föfe	20	-	70	A két névelem első két betűjéből.
13. Gejzír	20	10	20	A vezetéknév vicces szinonimája.
14. Gitáros	10	10	10	Gitározni szokott.
15. Godzilla	30	-	20	Testalkata miatt.

16. Gregor	30	10	10	Hasonlít (?) a Kaffka-novella Gregorjára.
17. Gyöngyi	60	50	-	Vezetéknevéből.
18. Hobó	60	-	70	Ugyanaz a vezetékeve, mint a Hobo Blues Band énekeseé.
19. Hojó	60	50	-	A két névelem első két betűjéből.
20. Homi	10	10	10	Keresztnevéből (Domonkos).
21. Késmaca	10	-	-	A teljes név összevonva és becézve.
22. Killerné	10	-	-	Asszonynevéből.
23. Kuka	50	50	-	Keveset beszél.
24. Lupusz	80	60	-	Vezetékneve latinul.
25. Medve	10	10	10	Olyan a járása.
26. Ördögűző	10	10	-	Van ilyen végzettsége.
27. Patás	30	10	10	Nagy lába van.
28. Patkány	50	-	40	Beszéd közben mozog az orra.
29. Stroboj	30	20	10	Bőre színe miatt (?).
30. Sunnya	50	-	20	Sunyi jellem.
31. Szabcsi	20	50	-	Vezetéknevéből.
32. Sziránó	10	-	10	Nagy orra van.
33. Sztanti	20	20	-	A vezetéknév első betűi és a keresztnév becézve.
34. Tezé Manó	10	10	10	Sokat beszél Taizéről.
35. Tajó	10	-	-	A két névelem első két betűje.
36. Talmi	10	-	-	Vezetéknevéből.
37. Tappancs	10	10	-	Olyan a járása, mint a medvéé.
38. Tánó	10	10	-	Hasonlít egy ~ nevű filmszereplőre.
39. Unti	10	-	10	Vezetéknevéből.
40. Untermensch	10	-	10	Vezetéknevéből és nagyképűsége miatt.
41. Vaddisznó	10	10	20	Így hívja a gyerekeket.
42. Zajcsik	10	-	-	Vezetéknevéből.

Összetartozó nevek:

3-32; 5-28; 6-26; 8-27; 10-11-12-18; 13-41; 14-16-25; 20-34; 23-31; 35-36.

6. Következtetések

6.1. A ragadványnevek aránya az említőnevek képzésében:

iskolatípus	elsősök	végzősök
szakmunkásképző	89%	68%
szakközépiskola	78%	94%
gimnázium	80%	78%

Sejtésünk tehát beigazolódott, a ragadványnevek aránya sokkal magasabb az iskolában használt említőnevek között, mint például a faluban.

6.2. Stíláriis fokozatok

Stiliztikailag nem voltak meglepőek a kapott adatok. A szakmunkásképzőből a legdurvább név a *Tahó*, de előfordulási aránya azt mutatja, hogy nem számít az ismert nevek közé. Az itt legelterjedtebb nevek (*Csipogi*, *Kolompár*, *Olesó Jancsi*, *Tőkés Réce*) közül csak a *Kolompár* hordoz „negatív tartalmat”.

A szakközépiskolában már más a helyzet. *Durva* név itt is kevés van, de előfordulási arányuk is sokkal magasabb. A *Gané* és a *Leprás* egyaránt ugyanarra a tanárra vonatkoznak, jelenlétüket mutatja, hogy milyen sokan nem kedvelik viselőjüket. Ezzel szemben a *Lú* magas előfordulási arányú, mégis sokan szeretik ezt a tanárt (44-75%). Kedveskedőnek találtam az *Einstein bácsit*, a *Gyulust*, és a *Törpillát* a 15 évesektől, a *Ditkét* a 18 évesektől. Humoros és ötletes nevek: *Hádépé*, *Laci Ilcsi*, *Izomnagyi*, *Pónilú*.

A gimnáziumból is kaptam durva említőneveket, bár ezek inkább kegyetlenek, cinikusak: *Hentes*, *Hitler*, *Hónaljcirkló*, *Maki*, *Patkány*, *Sörhas* tanárnő a 15 évesektől, *Élő Kövület*, *Godzilla*, *Gregor*, *Killerné*, *Áglili* a 18 évesektől. Viszont itt találok a legötletesebb nevekkel is: *Efbiáj*, *Don Bocskó*, *Dózia*.

6.3. A külső okok

Magas arányt képviselnek az említőnevek kialakulásában a külső okok, közülük is leginkább a testi kinézet, a fizikális adottságok mérvadóak:

iskolatípus	elsősök	végzősök
szakmunkásképző	46%	26%
szakközépiskola	43%	49%
gimnázium	50%	28%

Egyéb külső okok a névadásban: öltözködés, rossz szokások, kor, stb. Látható, hogy olyan tényezők mentén, mint az iskolatípus, korosztály, nem tudjuk felosztani az ide tartozó neveket.

6.4. A belső okok

Az említőnevek kialakulásában olyan okok is szerepet játszanak, mint a viselkedés, az „okosság”, az idegesség, stb. Ezeket sorolom a belső okok közé. Az említőnevek kialakulásában nem olyan magas a szerepük, mint a külső okoké:

iskolatípus	elsősök	végzősök
szakmunkásképző	26%	31%
szakközépiskola	9%	10%
gimnázium	0% (!)	7%

Érdekes, hogy az ilyen okokból eredő említőnevek száma a szakmunkásképzőben a legmagasabb, míg a gimnáziumban szinte elenyésző.

6.5. Egyéb vizsgálati pontok

6.5.1. A kételemű nevek aránya:

iskolatípus	elsősök	végzősök
szakmunkásképző	23%	10%
szakközépiskola	23%	12%
gimnázium	11%	9%

6.5.2. Milyen magas a nagy hasznátságnak örvendő nevek aránya?

iskolatípus	elsősök	végzősök
szakmunkásképző	4%	10%
szakközépiskola	27%	43%
gimnázium	11%	21%

7. Ez a dolgozat távolról sem teljes. De talán megmutatta azt, hogy milyen sok tényező alakítja ezt a furcsa és sokszor mulatságos névadástípust. Ezekon túl bizonyára más összefüggések is felfedezhetők, bár ezeket szemügyre venni, azt hiszem csak jóval nagyobb bázis birtokában tehetnénk meg. Mégis remélem, hogy ez az anyag is hasznos a maga nemében, vagy legalább jó kiindulópont egy későbbi vizsgálathoz.

TÓTH LÁSZLÓ

Sportegyesületeink szocialista nevei

A szocialista névadás általános formái

Az 1948-as szocialista rendszerváltás után új politikai és társadalmi berendezkedés alakult ki, átvéve a szovjet mintát. Ez a hatalmas átalakulás erősen hatott a magyar sportéletre is. A Szovjetunióban az a gyakorlat alakult ki, hogy a jelentős szervezetek és csoportok (hadsereg, rendőrség, vasutasok, bányászok stb.) saját sportegyesülettel rendelkeztek. Ezt a példát tartotta követendőnek az akkori ma-

gyar politikai vezetés és megkezdődött az egyesületek átalakulása. Két megoldási lehetőség kínálkozott, vagy teljesen új egyesületeket kellett alapítani, vagy a már létezőeket kellett, „a modern szocialista szellemben” átformálni. A vezetők természetesen a második variáció mellett döntöttek és az 1950-es évek elejére szovjet mintájúra formálták az egyesületeket.¹ A szocialisták célja az egységesítés, a kollektivizálás volt. Szovjet mintára létrejöttek a katonaság, a rendőrség, a vasutasok, a bányászok, a vasmunkások egyesületei, szerte az országban.

Ez a dolgozat az egyesületek szocialista neveit vizsgálja, de ehhez szükséges volt a történelmi háttér bemutatása. Az egyesületek neveinek a megváltoztatásában ugyanis ugyanazok a hatások érvényesültek, mint a szerkezeti, szervezeti felépítésük átalakításában. A szocialista névadás úgy történt, hogy a sportegyesületek neveinek a negyedik tagját, mellyel egyediséget, vagy kollektivizmust lehet kifejezni, egységesítették azon az alapon, hogy az egyesület melyik szervezet, vagy csoport csapata. Így kapták a belügyi szervek (a rendőrség) csapatai a *Dózsa*, a hadsereg csapatai a *Honvéd*, a vasutasok csapatai a *Lokomotív*, majd *Vasutas*, a vasmunkások csapatai a *Vasas* stb. neveket. A névadás másik jellemzője, hogy néhány egyedi nevű budapesti csapat kivételével, a származási helyre való utalás mindig jelezve volt. Azok az egyesületek, amelyek nem tartoztak ilyen nagy szervezetekhez egyéb szocialista csengésű nevet kaptak (pl. *Vörös Lobogó*, *Vörös Meteor*, *Haladás*, *Spartacus* stb.).

Sportegyesületeink szocialista nevei²

Bányász

Eredetileg nem szocialista név volt, hiszen egy-egy bányászváros csapata szívesen felvette nevébe a *Bányász* szót, de a szocialista átalakulás után igen sok csapat vette fel utólag. Általában azoknak a településeknek a csapatai vették fel ezt a nevet, ahol volt valamilyen bányászati tevékenység. Azonban előfordult, hogy olyan egyesület is felvette ezt a nevet, amelynek eredetileg semmi köze sem volt a bányászathoz, ezért indokolt, hogy felvegyük a szocialista nevek közé. Nagyobb egyesületek: Tatabányai-, Salgótarjáni-, Dorogi-, Pécési-, Komlói-, Várpalotai *Bányász*.

Dózsa

A rendőrség 1950-ben önálló, az egész országra kiterjedő sportbázist hozott létre. A sportközpontok a *Dózsa* nevet kapták, aminek az eredete igen érdekes. A szocialista berendezkedésű országok belügyi csapatai a *Dinamo* nevet vették fel,

¹ Turay Zoltán: *Dinamók 3. A magyar kapcsolat*. In: *Focivilág*. V. évf. 1997. 6. sz. 31. p.

² A szocialista neveket az ábécének megfelelő sorrendben mutatom be. A neveket két jellemző időpontban vizsgáltam, az 1955-ös évben, mert addigra befejeződött a szocialista átforgalmazás első hulláma, és az 1974-es évben, mert ekkor fejeződött be a második hullám, amely egyben visszalépést jelentett az 1955-ös nevekhez képest. A neveket a *Népsport* 1955-ös és 1974-es évfolyamában és Antal Zoltán, Sass Tibor: *A magyar sport kézikönyve*. 3. bőv. kiad. Bp., 1984., Sport. 911 p. vizsgáltam.

címerük pedig egy élére állított rombusz volt, benne egy „D” betűvel. A magyar belügyi csapatok a címert átvették, az idegen hangzású *Dinamo* helyett azonban új nevet kerestek. Kádár János a következőket mondta a Bp. Dózsa megalakulásakor (az új klub az UTE és a Bp. Rendőr Egyesületet összevonásából jött létre): „Mi a Dózsa SE nevet választottuk, mert Dózsa György nagyszerű példakép. A magyar nép szabadságküzdelmének hajnalán Dózsa György a hősiesség, a bátorság, a hazaszeretet példaképe volt...”³ A rendőrség kirakatcsapata így a Bp. Dózsa (majd Újpesti Dózsa 1956-tól⁴) lett és a többi belügyi egyesület is felvette a *Dózsa* nevet: Pécsi-, Egri-⁵, Szombathelyi-, Kaposvári-, Győri-, Nagykanizsai-, Kecskeméti-, Szegedi-, Szekszárdi-, Debreceni-, Zalaegerszegi Dózsa.

Építők

Az *Építők* története nem annyira vadregényes, mint a *Dózsáké*. Az építőipari dolgozók csapatai vették fel ezt a nevet. Ezek az egyesületek nem nagyon ismertek, mert képviselőik nem értek el jelentős eredményeket. Ismertebb csapatok: Bp. Építők, Kőbányai-, 21. számú-, Óbudai-, Pécsi-, Székesfehérvári-, Nyíregyházi-, Békéscsabai-, Dunaujvárosi Építők.

Előre

Kifejezetten szocialista, mozgalmi név, amely nem kötődött jelentős támogató szervezethez. Néhány hasonló névvel (*Haladás*, *Törekvés* stb.) alkotják azt a csoportot, amelynek nevei a szocializmus építésének hangzatos ígéreiből jött létre. Ezt a nevet használta: a Bp. Előre, a BKV Előre, a Debreceni-, a Székesfehérvári MÁV-, Békéscsabai Előre.

Haladás

Az előbb említett *Előre* mellett a *Haladás* is olyan név, amely kifejezetten szocialista típusú, bár már jóval korábban megjelent, igaz a Tanácsköztársaság idején⁶. A *Haladás* név különleges érdekessége, hogy túlélte a korát, hiszen a szombathelyi Haladás-Milos VFC máig viseli ezt a nevet, és úgy hiszem, már szocialista csengését is elvesztette. Egyéb jelentősebb csapatok: Bp. Haladás, Pécsi-, Szegedi-, TF Haladás.

Honvéd

Az egyik legnagyobb szervezet, a hadsereg is saját sportegyesületeket szervezett. A katonacsapatok neve a *Honvéd* lett. A fővárosi elitcsapatot a Bp. Honvédot 1949-ben alapították, amibe hamarosan beleolvadt az anyagi gondokkal küszködő Kispesti AC⁷, és ezzel lerakta a következő évek sikercsapatának alapjait. Ez a szükségből létrejött házasság sikeresnek bizonyult, hiszen az egyesület a mai napig fennáll (igaz 1991-től Kispeszt-Honvéd néven)⁸. Érdekes módon a budapesti csapaton kívül csak kevés *Honvéd* tudott igazán sikeresen szerepelni a magyar sport-

³ Rejtő László: Kilenc klub krónikája. Bp., 1969., Sport. 161. p.

⁴ u. o. 196. p.

⁵ Az Egri Vasas csapatát vette át 1961-ben az Egri Dózsa. vö. Turay Zoltán i. m. 31. p.

⁶ Turay Péter: A vasparipák lovagjai. In: Focivilág. V. évf. 1997. 10. sz. 30. p.

⁷ Rejtő László i. m. 391. p.

⁸ Turay Péter: Honvédek! (I.). In: Focivilág. IV. évf. 1996. 9. sz. 9. p.

életben, és nevet szereznie magának. Néhány egyesület: Bp. Honvéd, Kecskeméti-, Honvéd Szabó Lajos SE.

Kinizsi

Az Élelmezésipari Dolgozók Országos Szakszervezete is keresett magának csapatokat. Az ÉDOSZ-nak sikerült megszereznie Magyarország legnépszerűbb csapata, a Ferencváros feletti patrónusi címet. Az FTC 1950-től 1951-ig ÉDOSZ SE, 1951–56 között Bp. Kinizsi néven szerepelt, és csak utána tudta az eredeti nevét visszaszerezni. A *Kinizsi* név felvételét azzal lehet magyarázni, hogy Kinizsi Pál egyszerű származású molnárlegény volt, így egyrészt megfelelt a szocialista gondolkodásnak, másrészt eredeti foglalkozása kapcsolatba hozta az élelmezésiparral. A *Kinizsi*-birodalom gyors összeomlása miatt (1956) ezek az egyesületek, mert a vidéki élelmezésipari csapatok is ezt a nevet vették fel, az eddig látott példák mintájára, nem tudtak igazán nagy hírnevet kivívni maguknak (pl. Kaposvári-, Szigetvári-, Gyöngyösi-, Sárvári-, Sarkadi-, Ácsi-, Ercsi-, Nagykőrösi Kinizsi)⁹.

Lokomotív/Vasutas

Egy kissé kilóg a sorból a *Lokomotív* elnevezés, hiszen vasutascapatok már a szocialista átalakulás előtt is léteztek. Hasonlóan a *Bányászokhoz* azonban, a szocializmus kiszélesítette a *Lokomotívok* körét úgy, hogy olyan klubok vették fel ezt a nevet, amelyeknek addig semmi kapcsolatuk sem volt a vasúttal. Szinte minden nagyobb városban volt egy *Lokomotív*, később *Vasutas*, és ezek egy jelentős része ma is fennáll. Ezért véleményem szerint, az előzmények ellenére is, fel kell venni a szocialista nevek közé. A következő városokban mind volt *Lokomotív*, vagy *Vasutas*: Budapest, Békéscsaba, Cegléd, Debrecen, Győr, Miskolc, Nagykanizsa, Pécs, Rákospalota, Sopron, Szolnok, Szombathely.

Munkás

A *Munkás* név viszonylag későn jelent meg, mert az ötvenes években nem találtam ilyen nevű csapatot, a hetvenes években azonban több egyesület is használta. A név a szocializmus alatt jelent meg, és viszonylag hosszú ideig létezett. Néhány példa: Pécsi-, Budafoki-, Szolnoki-, Debreceni Munkás TE.

Spartacus

Igen kedvelt alakja Spartacus a történelem szocialista értelmezésének, hiszen az rabszolgafelkelését az arisztokrácia elleni osztályharcként értelmezte. Érthető tehát, hogy kedvelt név lett a sportegyesületek körében: Bp. Spartacus, Börripari-, Gép és Vegyipari-, Békéscsabai Előre Spartacus.

Szikra

Ez a név is szocialista csengésű, és kapcsolatba hozható az *Előre*, *Haladás*, *Törekvés* csoporttal. A forradalmi jelentésárnyalattal rendelkező *Szikra* nevet is használták csapatok, de ezek száma nem volt jelentős: Bp. Szikra, Pécsi-, Fűzfői Szikra.

Törekvés

Az eredeti *Törekvés* már az 1903. évi I. osztályú bajnokságban is szerepelt, tehát nem háború utáni név, de a szocializmus alatt néhány egyesület felvette, mivel hangzása megfelelt az akkori kívánalmaknak. A *Törekvés* nevű csapatok azonban nem játszottak jelentős szerepet sportéletünkben (pl. Bp. Törekvés, Ceglédi stb.).

⁹ Turay Zoltán: Fradik 1. In: Focivilág. IV. évf. 1996. 12. sz. 25. p.

Vasas

1948 után hatalmas munka kezdődött, hogy hazánk a „vas és acél országa” legyen, a vasasok története viszont a század elejéig nyúlik vissza. A munkásfiatalság 1901-ben alapította meg a Vasas SC-t, 1910-ben pedig Miskolcon alakult meg a Diósgyőri Vasgyári TK. A munkáscsapatok igazi térhódítását a szocialista korszak hozta el, amikor szinte minden ipari városban létrehoztak egy *Vasast*. Mindezek ismeretében a a szocialista nevek közé vettem, mert ezek a csapatok az ötvenes években éltek virágkorukat (Bp. Vasas, Diósgyőri-, Győri-, Pécsi-, Csepeli-, Sztálinvárosi-, Salgótarjáni-, Ózdi Vasas, Vasas Izzó, Vasas Dinamó, Vasas Turbó stb.).

Vörös Lobogó

Néhány sportegyesület a vörös zászlót választotta emblémájául és nevéül, a kor befolyásának hatására. Ezek a klubok azonban nem bizonyultak túlságosan sikeresnek: Bp. Vörös Lobogó, Pécsi-, Pápai-, Szigetvári Vörös Lobogó.

Vörös Meteor

A *Vörös Lobogóhoz* hasonló módon jött létre, és az ilyen nevű csapatok sorsa is egyező az előbb említettekkel. Egyetlen kivétel a Vörös Meteor Egyetértés SK, amely 1975-ben egyesült az MTK-val, és így hírnevet szerzett magának¹⁰. Néhány példa: Bp. Vörös Meteor, Szolnoki VM, Békési VM.

Egyéb nevek

A legismertebb neveken kívül létezett még néhány szocialista név, de ezeket csak egy-egy club használta. Meg kell említeni viszont a gyári, üzemi csapatokat, melyek a gyár nevét vették fel és a csapat tagjainak zömét is a dolgozók alkották. Nagyon sok így keletkezett csapatnév létezett az ötvenes években, de ezek felsorolása nem indokolt. Néhány példát érdemes viszont megismerni (Bp. Kábelgyár, GD Hajógyár, Sabaria Cipőgyár). A forradalmi költő (igaz 1848-as) Petőfi Sándor nevét is szívesen használta néhány egyesület, de a *Petőfi* név szocialista nevek közé való felvételét nem láttam indokoltnak. Az 1970-es évektől pedig egyfajta specializálódás játszódott le az ipari eredetű nevek körében, így jött létre a *Kohász*, a *Vegyész*, vagy az *Olajbányász*.

Az 1990-es években a sportegyesületek sorra kezdték ismét eredeti nevüket használni. Néhány név azonban megmaradt a régi, ötvenes évekből, de ezek ma már ritkaságnak számítanak. Természetesen vannak még *Bányászok* és *Vasasok* is, de ezek többnyire azok a csapatok, amelyeknek a nevében ezek a tagok eredetileg is szerepeltek. A *Vasutas* klubok is léteznek, hiszen a MÁV máig támogatja őket. De létezik még például a *Haladás* és az *Előre* is. Végezetül el kell mondanunk, hogy az erőszakos szocializálás sportegyesületeink nevében már az 1970-es években kezdett visszaszorulni, és 1990 után csak néhány egyesület őrizte meg a szocialista korban felvett nevét.

BORBÉLY LÁSZLÓ

¹⁰ Turay Péter: Hungáriák I. In: Focivilág. V. évf. 1997. 14. sz. 30. p.

Bibliográfia

- Antal Zoltán, Sass Tibor: A magyar sport kézikönyve. 3. bőv. kiad. Bp., 1984., Sport. 911 p.
- Népsport. XI. évf. 1955.
- Népsport. XXX. évf. 1974.
- Rejtő László: Kilenc klub krónikája. Bp., 1969., Sport. 755 p.
- Turay Péter: Honvédek! (I.). In: Focivilág. IV. évf. 1996. 9. sz. 9. p.
- Turay Péter: Hungáriák I. In: Focivilág. V. évf. 1997. 14. sz. 30. p.
- Turay Péter: A vasparipák lovagjai. In: Focivilág. V. évf. 1997. 10. sz. 30. p.
- Turay Zoltán: Fradik 1. In: Focivilág. IV. évf. 1996. 12. sz. 25. p.
- Turay Zoltán: Dinamók 3. A magyar kapcsolat. In: Focivilág. V. évf. 1997. 6. sz. 31. p.
- Zsolnai Krisztián: Kupalázban égett a kontinens. In: Focivilág. VI. évf. 1998. 11. sz. 28. p.

Alakváltozatok vizsgálata a törteli családnevek körében

Törtel község Pest megye déli részén, a Cegléd-Szolnok-Nagykőrös által határolt háromszögben helyezkedik el. Nevének első előfordulását az 1475. június 23-i budai oklevél tartalmazza, amely egy, a névállományt is érintő lakosságváltozásról számol be: Mátyás király engedélyezi Cherchy Bálint kun kapitánynak a pestis következtében elnéptelenedett település újratelepítését. A kun leszármazástudat mindmáig él a lakosokban. A források azonban több ízben szólnak a település időleges elnéptelenedéséről, lakosságváltozásról, birtokcseréről. A névállomány is mindössze egy, feltehetően kun eredetű családnevet tartalmaz (Csikány ld. BAKSI IMRE, Kun eredetű nevek a török adóösszeírásokban: Névtudomány és művelődéstörténet. Zalaegerszeg, 1983.), ezzel szemben a vizsgált időszakban az idegen családnevek, s ezen belül a szláv eredetűek fordulnak elő a legnagyobb számban.

Törtelen 1733-tól van római katolikus egyházi anyakönyvezés, amelyet 1837-től vezetnek magyarul. Az 1700-as évekből származó anyakönyvek egy része azonban elégett, más része erősen megrongálódott, így kutatási célokra is a születési anyakönyvvel azonosan vezetett anyakönyvi másolatok és névjegyzékek szolgálnak, amelyeket részint a törteli római katolikus egyház parókiáján, részint a nagykőrösi levéltárban őriznek. Ezen anyagok 1788 előtti része gyakorta hiányos, így történeti vizsgálatom 1788–1944-ig terjed. Ez időszakból 17.347 személynevet néztem át. A jelenlegi névállomány mutatójaként pedig az állandó lakosság névanyagát feldolgozó 1992-es szinkrón metszetemet használtam fel.

A történeti névanyag felgyűjtése során a családnevek alakváltozatának gazdag rendszere tárult elém, amelyeket elsőként a kialakulásukat meghatározó tendenciák, tényezők szerint jártam körbe. Csoportosításom a legtagabb kategóriától (egy

névhasználó közösség előidézte alakváltozat) a legszűkebb (egy másik családnév előidézte alakváltozat) felé halad.

1. Névmagyarosodás

„Bizonyos objektív körülmények hatására egyes szláv és német vezetéknevek elmagyarosodtak, azaz olyan hangalakot és írásképet vettek fel, amellyel már beilleszkedhettek a magyar családnévrendszerbe. Ezt a részben spontán, részben egy közösség vagy egyén által elősegített folyamatot nevezem névmagyarosodásnak.” (FÜLÖP LÁSZLO, Idegen családnévek magyarosodása a Kapos völgyében: NÉ. 10: 48). A névanyagban meglehetősen kevés példát taltam erre a tendenciára, ezeket típusokba rendezve ismertetem. (Az első évszámmal megjelölt adat a név első előfordulása, az ezt követő adat mutatja a változás időpontját és a megváltozott családnévi alakot.)

1. a. *Orsofszi* (1819) > *Orsányi* (1855)

Ladoniczki (1862) > *Ladányi* (1871)

Mindkét esetben az idegen családnévből hasonló hangzású magyar névforma alakult ki, amely szerkezetileg és a képző funkcióját tekintve azonos felépítésű.

1. b. A fentiekől eltérő típusú a *Mihalik* (1810) > *Mihályik* (1919) változás, ahol a képző éntintetlenül marad, s a személynévi alapú tő alakul magyar névformává.

A névmagyarosodásban részt vevő elenyésző számú családnév mind szláv eredetű. Nem hat ki a névrendszerben a fenti példákkal egyidőben élő, illetve később megjelenő német, latin, cigány, román, francia családnévekre. A német eredetű neveknel inkább az tapasztalható, hogy a korábban magyaros írásképpel lejegyzett családnévet később németes formában írják le.

Fuksz(1902) > *Fuchs* (1903)

Spégel(1902) > *Spiegel* (1907)

1. c. A névmagyarosodással sok esetben egybeeső tendencia **az idegen eredetű, hosszabb családnév megrövidülése.**

A történelmi példák is jól mutatják, hogy a név a rövidülés mellett hasonlóná vált a becézőneveink -i képzős típusához, ami elősegítette a magyar névrendszerbe való beilleszkedésüket.

Szlávik (1871) > *Szlávi* (1922)

Dubtsek (1812) > *Dubtyok* (1814) > *Ddubsik* (1816) > *Dobcsik* (1817) > *Dubi* (1829)

Saját anyagomban e változás is csak szláv névekben tapasztalható.

1. d. Sorrendben az utolsó névmagyarosodást előidéző tényező, amelyet feltehetően egy közösség irányít: a **népetimológia**. A történelmi névanyagban mindössze egy családnév mutat ilyen változást: *Fányol* (1842) > *Fátyol* (1845).

2. A szakirodalomban amilyen nagy hangsúlyt fektetnek a névmagyarosodás vizsgálatára, oly kevéssé tárgyalják az idegen névképzés hatását a magyar névrendszerre. Ha magyarosodásnak nevezik az első folyamatot, akkor az én névanyagomnál **szlávostításnak** nevezhetném az utóbbit. A példák túlnyomó részében ugyanis a névállományban már korábban meglévő magyar, német családnévek szláv (szlovák, kárpátukrán) névképzőket vesznek fel, alakváltozataik a szláv névrendszer hatásait mutatják. A legelső vizsgált időszakban e változás a magyar családneveket érintette.

Cziboly (1789)>Czibrony (1790)>Csibrány (1792) Lévai (1788)> Levinszki (1880)

Sári (1811)>Sárik (1840)>Sári (1850)> Sárik (1867)

Mag (1831)>Magóczy (1864)>Magony (1867)

Dobó (1787)>Dobóczy (1887)

Az 1800-as évek közepén e tendencia kiterjed más eredetű névelemekre is.

Helenpah (1793)>Helempah (1796)>Helempok (1804)>Helembach (1807)>Helempach (1818)>Helenyák (1829)

Juditis (1817)>Judisics (1844)

Paulinus (1864)>Paulovics (1865)

Müller (1850)>Miller (1877)

Nietsche (1894)>Nitschek (1895)

3. Sok esetben a **névalakváltozat létrehozója a plébános**, illetve a lejegyző személy. Saját névanyagomban is tapasztaltam, hogy egy-egy változat akkor született, amikor nem helybeli plébános, vagy kántor jegyezte be a családnevet. Ez történt a *Manczel* 1804-től előforduló családnévvvel is. Az 1830-ban megjelent *Menczel* alakváltozat kiszorította a korábbi alakot, s a plébánosok *Menczel* néven jegyezték be a család újszülöttjeit.

Ugyanebbe a típusba tartozik a *Herczeg* családnév is, amelynek idegen lejegyzője *Hertzeg* névalakot írt be az anyakönyvbe. A két névalak a továbbiakban egymás mellett élve a túlnépesedett család különböző ágait jelölte. E családnevek írásképe, mint azt a szinkrón metszet is igazolja, a plébánosok által alkotott formákban maradt fenn.

Vannak azonban olyan nevek, amelyekben a változás, csak időleges: a plébános alkotta névforma annak távozásával visszanyeri eredeti alakját. Pálik István plébános, aki 1818–1854-ig tevékenykedett Törtelen, a *Molnár* családnevet következetesen a kiejtés szerint *Mónár* alakban jegyezte le. Írásmódja mégsem jellemzően kiejtés szerinti, mert csak ennél az egy családnévnél járt el így. A Pálikot követő Fekete Tamás plébános (1855–1893) pedig a *Mihály* családnevet írta következetesen *Mihál*-nak.

4. Az előzőekhez hasonlóan egy bejegyzőhöz köthető, de döntően egy **másik családnév** határozza meg az alábbi alakváltozatok kialakulását. E csoporton belül két **alcsoportot** alkottam:

a) a családnévhez helyzetileg közel álló másik családnév határozza meg az alakváltozatot,

b) a családnévhez hasonló hangalakú, a névrendszerben már meglévő családnév alakítja ki az alakváltozatot.

Az a) csoportra példám a *Csorba (1824)* családnév *Csorbos (1884)* alakváltozata, amely úgy jött létre, hogy az anyakönyvben a *Csontos (1844)* név alá kellett volna bejegyezni a *Csorba* családnevet, a fenti írásképe hatására azonban *Csorbos* nevet írt a plébános. Az így létrejövő alakváltozatok kieshetnek vagy a névrendszer további résztvevőjévé válhatnak. Különleges példa azonban a *Palviscsák (1852)*, amely névnél alakváltozatok sorát indítja el a helyzetileg közel álló *Pálfői* családnév. 1854-ben így jön létre a *Pálficsák* alakváltozat, s bár 1856-ban kicsit módo-

sulva visszaáll az eredeti lejegyzés: *Pálviscsák*, az 1852-től megjelenő névforma hatására később a *Pálviscsák* alakokat is utólagosan, szórványosan átjavították *Pálficsák*ra. 1894-től egyeduralgódóvá válik a *Pálficsák* alak, majd más névmódosító tényező hatására 1922-től ezt is felváltja a *Pálfistyák* alakváltozat.

A **b**) csoportra példám: a korábbi név hangalaki hatása jelentkezik a később bekerülő néven: a *Kökény-Kökiny* (1793) alakítja ki az újonnan bekerülő *Kohán* (1839) alakváltozatát: *Köhin* (1844).

Az alakváltozatok létrejöttét befolyásoló tényezők vizsgálata után térjünk át azok megjelenési- és funkcionális típusaira. Bemutatásukra a következő rendszert állítottam fel.

Az alakváltozatok funkciótípusai:

1. Az alakváltozat nem szorítja ki a családnév eredeti formáját,
a alkalomszerűen jelenik meg
b huzamosan jelenik meg.
2. Az alakváltozat névhasadás folytán az eredeti családnévformával együtt él.
3. Az alakváltozat kiszorítja az eredeti családnévformát,
a átvezető alakváltozat nélkül veszi át az eredeti családnévforma helyét,
b átvezető alakváltozaton keresztül szorítja ki az eredeti családnévformát.

Az **1a** csoport bemutatására a *Marticsek* családnevet választottam, amelynek alkalomszerűen a következő alakváltozatai jelennek meg: *Maricsek*, *Martincsek*, *Martinszki*, *Marticsila*, *Martitsek*, *Marincsek*, *Martinek*. A többféle forrásból következően ugyanazon gyermek megnevezésére eltérő alakvariánsok is szerepelhetnek.

Huzamosabb ideig van jelen a névrendszerben, azaz **1b**) típusú a *Szeroczki* alakváltozat (1823–1854-ig), mindezek ellenére nem szorítja ki a *Czeroczki* elsődleges alakot (1815–1992).

Tapasztalatom szerint ebből a két csoportból kerülnek ki azon alakváltozatok, melyeknek B. GERGELY PIROSKA szerint nincs világos névtani értékű funkciójuk, a hivatalos nyelvi szintre nem jutnak fel, megmaradnak szóbeli használatúaknak (vö. B. GERGELY PIROSKA, A kalotaszegi magyar családnevek rendszertani és funkcionális vizsgálata: *NyudÉrt.* 108: 70). A *Ceróczki* családnév esetében tisztán ez a típus valósul meg, a *Szeróczki* szóban használt alakváltozattal. A *Bulovszki* családnévnél viszont egy árnyalattal eltolódik a szóbeli használatú alakváltozat a névtani értékű felé, ugyanis a használó közösség számára a *Búróczki* névforma a család egyik ágát jelöli. A valódi névtani értékű alakváltozatok azonban a második és harmadik csoportból kerülnek ki.

A második csoportot azok az alakpárok alkotják, amelyek a hivatalos írásbeli szinten együttélnek: *Andó~Ondó*, *Belyus~Belus~Bellus*, *Gujka~Gulyka~Bujka*.

A harmadik típusba tartozó alakváltozatok közös jellemzői, hogy kiszorítják az első előfordulásukkor bejegyzett alakot. Az egyik esetben ez a folyamat átvezető alakváltozat nélkül történik (**3a**): *Filep>Fülöp*, *Garamszögi>Garamszegi*, *Motolai>Motollai*, *Pethő>Pető*, *Locskai>Lócska*. A másik esetben **3b** több hangfejlődési tendencia hat a családnévre, így több alakváltozat jelenik meg a folyamatban. A név lassú formálódását az alábbi táblázat a *Fakan* családnéven szemlélteti.

Név	1788 1800	1801 1810	1811 1820	1821 1830	1831 1840	1841 1850	1851 1860	1861 1870
Fakány	4	4	-	-	-	-	-	-
Fakán	4	3	3	2	5	4	2	10
Fakan	2	-	-	-	-	-	-	-

Név	1871 1880	1881 1890	1891 1900	1901 1910	1911 1920	1921 1930	1931 1944	1992
Fakány	-	-	-	-	-	-	-	-
Fakán	8	6	5	-	-	-	-	-
Fakan	-	-	4	9	8	3	6	10

A történelmi családnevek alakváltozatai körében végzett vizsgálataim összegzése helyett a következőket emelném ki. A névhasználó közösség és egyen mellett maga a névrendszer is működött alakváltozatokat létrehozó tendenciákat, amelyek még kevésbé feltártak. Úgyszintén kevés szó esik a területi kötöttségű tényezőkről, mint a „szlávósodás” saját névanyagomban, amely feltehetően nem egyedi jelenség, hanem az 1720-as évektől több alföldi település névanyagában ható folyamat lehet. Ezek feltárása után érdemes lenne a németesedés, szlávósodás jelenségét összevetni, milyen egyezőségeket és eltéréseket mutat a különböző idegennyelvű névrendszer hatása a magyar névrendszerre.

KECSKÉS JUDIT

Cholnoky László névadásáról*

IV.

A *Kisértetek* névadása is gondos munka, s jól tükrözi a szereplők képzelt és lehetséges szerepe közti ellentétet, valamint egymáshoz való viszonyukat.

Berenczey általában vagy családnevével vagy név nélkül – a beteg, a szerencsétlen élőhalott stb. – szerepel. Az általa is kedvelt bérmanévvel együtt a tűzvész ill. a bűnbeesés előtti idők leírásában jelenik meg: *Berenczey Miklós*. A keresztségben kapott *György* nevét nem szereti. Mindez egyértelműen identitászavarra utal, a neki rendelt feladat, az ifjúkorban a felnőtt életre maga elé tűzött cél és a megvalósulás tragikus összeegyeztethetlenségére.

Berenczeynek sárkányölő Szent Györgyként kellene a rossz ellen küzdenie. (Vö. Müller-Felsenburg im., 39–40.) Erre meg is kapja a lehetőséget. A dunántúli kisvárosban (Veszprémben) kitört tűzvész másnapján „szomorúság és nehéz

* A közlemény első része az 1997. évi kötetben volt olvasható.

fáradtság” veri le. Zavaros álmképeket lát, az egyikben fiatalkori kedvese, Anna panaszkodik, hogy veszni hagyja őt, akit eléget a régi szerelem, a másikban már virágokkal borított koporsóban látja Annát. Amikor fölriad, kiderül, hogy újra kitört a tűz, s veszélyben van az a városrész, ahol azóta férjhez adott kedvese lakik. Meg is találja a házat, ahonnan a cselédség ezerfelé szaladt, s megtalálja Annát is, aki mit sem sejtő kisfia mellett imádkozik. A régi szerelmesek a paradicsomi csendben, ahová az őszi szél csak távoli zajként hozza el a tömeg üvöltését, egymásra találhatnak. Berenczey nem a tüzet okádó sárkányt öli meg, akinek a karmai közül Selbion király lányát és annak a kisfiát kellene kimentenie, hanem maga rabolja el a „királylányt”. A bűnös ölelésből születik az apátlanná tett Róbert.

A *Miklós* névben a maga választotta célkitűzés ölt formát: Berenczey titkos jötevő akar lenni, új Mikulás, de hiába szánja Róbertnek vagyona egy részét, nem tud csodát tenni, éppen azt nem adja meg a fiúnak, amire éheznek (ld. a Myra püspöke által tett „gabonacsodát”): az apa szeretetét, sőt azt a keveset is elrabolja tőle, amiben gyerekkorában valamennyire része volt, nem is beszélve a jövőről, amit Viola jelenthetne a fiatalembernek (Myra püspöke vetőmaggal is biztosította népe jövő évi kenyerét).

Az allúziók mindkét névvel összefüggésben a felszín (affirmáció) és a mély (negáció), azaz a hyper- és hypotextus ellentétét tárják föl. Az ellentét contra-diktórikus.

Berenczey *Viola* lánya Cholnoky életművének talán legszebb és legszínesebb nőalakja. A névhez több allúzió is fűződik. Shakespeare *Vízkereszt vagy amit akartok* c. komédiájának Violája számára a szerepcsere a boldogságot hozza el. Berenczey lánya számára a kényszerű szerepcsere szerelmes nőből testvérré szeggyent és boldogtalanságot jelent.

A regénybeli *Viola* jobban hasonlít *Hamlet* Ophéliájára. Mindketten félárvak, amit a *viola-ibolya / Viola-Ibolya* megfelelés is hangsúlyoz, s mindkettőjük apját a szeretett fiatalember öli meg. Az allúzió a *viola* virágon keresztül születik. A megzavarodott Ophélie virágokat dobál. Háromszínű ibolyát (árvácskát) a gondolatra, azaz a valakire való gondolásra. Violát (ibolyát) is adna (a hűségre), de az mind elhervadt, amikor az apja meghalt. (*Hamlet* IV. felv. 5. szín.) A regénybeli *Viola* első sétájukon a hajában lévő elhervadt violát dobja oda Róbertnek. Második virágát, a vörös szekfűt is odaadja Róbertnek, csak a harmadik virág, a fehér rózsza nem kerülhet hozzá: *Viola* már Rényivel üli eljegyzését.

Amikor *Matild* is ibolyacsokrot dob be az öngyilkossági kísérlete után lábadozó Róbert ablakán, *Viola* részére tör, álnokul figyelmeztetve Róbertet, hogy Violát csak az apja megölésével és azzal együttjáró leleplezésével tudja megtartani. Ez a megtartás ugyanakkor elvesztése is Violának.

A Róbert életéből visszahúzódó *Viola* a virágnak a középkorban ismert szimbolikus jelentését testesíti meg, Szűz Mária alázatát. Rejtettebb összefüggésre is gyanakodhatunk: a *Viola* hajában látott virágok színe a három színű vadon növény ibolyára/violára is utal, amely a Szentháromságot szimbolizálja (ill. a violaszínű Krisztus szenvedéseit, a bíborpiros Krisztus mennyei királyságát), közvetve *Viola* megnyugvását Krisztus kiontott vérének megváltó erejében. *Viola* és Róbert pünkösdi együttléte erősíti meg ezt az asszociációt.

Viola-Ofélián keresztül *Róbertra* mint *Hamletra* kell néznünk. Ez a téma freudi kezeléséből is következik. (Freud *Álomfejtés* c. 1899-ben befejezett könyvében már foglalkozik Hamlet alakjával. Később egy 1905-ben vagy 1906-ban írt, halála után 1942-ben megjelent vázlatában veszi újból elő.) Berenczey voltaképpen megöli Seregélyt, akit Róbert sokáig az apjának hisz. Bár a fiú és az apa nem szerették egymást, de a gyermekkor épségében való hit ezzel a Matild leleplező szavain keresztül végrehajtott gyilkossággal és napfényre került csalással rendül meg. A Róbert anyja melletti helyet azonban Berenczey nem foglalhatja el, mert Anna nem tud s nem is akar visszakerülni hozzá.

Róbert is, akárcsak Hamlet, szenved anyja hűtlenségétől. Elfojtott gyermekvágycs, anyja iránti szeretetét először az apjának hitt Seregély rabolja meg, de mint kiderül, Oidipusz-kompleksusa nem az igazi apára irányult. Anyja Róbert igazi apját csalja meg, amikor a férje mellé áll és elfordul szerelemgyerek-fiától. Komplekszusát Róbertnek nincs kire irányítania: az apjának hitt Seregélyi meghalt, anyja pedig halála után is hozzá hűséges. Az apjával való azonosulásra sincs reménye, hiszen az apjának hitt Seregélyi távol tartotta őt magától, Berenczey pedig csak a halála után vállalja őt fiának. Az iszonyat először az öngyilkosság felé kergeti, később azonban a kétszeres csalás elnyomja lelkiismeretfurdalását, úgy érzi, hogy nincs oka ugyanolyan bűnösnek tartania magát, mint az apjának ígérkező, de szavát be nem tartó Berenczey, és hagyja, hogy gyűlölete ráirányuljon, aki minden kínjának és veszteségének okozója. Berenczey meggyilkolása után természetesen változik a helyzet: apjának gyilkosaként részben Oidipusszá vált. Róbert nem vakítja meg önmagát, ő csak attól fél, hogy a szeme előtt nap mint nap elvonuló kísértetsor végén majd önmagával is szembe kell néznie. (A Hamlet témáról ld. Freud: *Álomfejtés*. (1900) Helikon. Budapest, (1935) 1985, 190 kk.)

Róbert nevét semlegesnek mondhatjuk. A germán *Hródberth* fejleménye, jelentése 'fényes hírnév'. (Vö. Ladó im., 208.) Ez sehol sem kerül elő a regényben, azaz a Róbert névnek csak a denotatív funkciója érvényesül. Azt is mondhatnók, hogy Róbert neve szemantikailag üres, tartalmat a történet kibontakozásával kap, méghozzá másokhoz való viszonyából következően. Hamlet-sorsa Violával kapcsolatban világosodik meg, a saját neve legföljebb annyi utalást tartalmaz, hogy Angliában a Róbert nevet királyok, hercegek nevéként tartották számon (vö. Vilkuna im., 148 b), de Magyarországon sem tartozott a nép körében elterjedt nevek közé. (Az 1301-től 1342-ig uralkodó Károly Róbert a legismertebb viselője.)

Róbert családnévét sehol nem említi meg az elbeszélő-író, amivel természetesen az identitászavar témájára hangolja föl az olvasót. Viola vőlegényének pl. rögtön a teljes nevét olvashatjuk: *Rényi Sándor*. Később már csak *Rényi* néven szerepel, amiben az író-elbeszélő némileg hűvös látásmódja is tükröződik, s amibe itt-ott gúny is vegyül. Ugyanakkor utat ad egy asszociációnak az 1848/49-es magyar szabadságharc hőséire, akiről pl. Ahlqvist és Yeats írt verset. Az összehasonlítás nem Rényi Sándor javára dől el: lusta vőlegény, puha barát ő, aki megelégszik a vannal és nem sokat törődik a jövővel. Viola iránti szeretete csak a történet végén mélyül el: igyekszik megvédeni őt a „szenny csataktól”.

A *Sándor* nevet Petőfi tette kedveltté, gyakorisága már az ő korában is fölfelé ívelőben volt. (Vö. J.Soltész im., 131) A név eredeti jelentése, a görög *Alexandrosz*, olasz *Sandro* vagy német *Sander* becézőjéből 'az embereket v. az emberek ellen oltalmazó' (Ladó im.,210), jól illenék Rényi funkciójához, hiszen Róberttel ő beszélget komolyan és tárgyilagosan az alkoholizmus veszélyeiről, mások csak sokallják Róbert borfogyasztását, Violának pedig a szó szoros értelmében a védelmezőjévé válik a regény epilógusában. A *Sándor* névnek a negyvennyolcas hagyományokhoz való kötését a Rényi családnév indokolja, egyébként szóba jöhetne Nagy Sándor is. A név elhagyását, anélkül hogy a fiktív személyre irányuló kemény írói-elbeszélői ítéletnek minősítenők, negációként értelmezhetjük: a többre hivatott, de gyenge férfi nem a nagy történelmi hősök vagy a hősi halált halt költő utóda.

Az apai megértést tanúsító *Lesenczey Menyhért* neve több allúziót is ébreszt. A *Lesenczey-Berenczey* névpárnak a rímen és ritmuson alapuló összetartozása a két figura ellentétére irányítja a figyelmet. Berenczey nem lesz a régóta várt és halálával övezett Mikulás Róbert életében, erre a szerepre jobban megfelel a fehér hajú, hosszú szakállas, nyakában télen-nyáron vörös sálát hordó Lesenczey, akinek „barlangjában”, a csend és a sötétség honában mindig megnyugszik Róbert. Ez a megnyugvás azonban a halál állandó jelenlétének elismerésével párhuzamos. Az „alkonyat óráiban a bagolyvárát körülvevő pompás panorámában elgyönyörködő” *Lesenczey* nevéből elvonható *les*, *lesen* ezt is kifejezi: az öreg különnc ugyanis látja, hogy ifjú barátja „hervadozó lelke teljesen el fog fonnyadni” a szerinte „homályos, tisztátalan célokkal idejött” Stefanidesz közelségében. Lesenczey nem érti, „miért keresi fel a halottakat, amikor itt lobog (Róbert) előtt az egész ragyogó élet.” Lesenczey azonban maga is a múltat s a leelkedő halál csendjét és sötétségét nyújtja a fiatalembernek. Róla sem tudja senki, miért és hogyan jött erre a vidékre, apái egykori hajlékába, vagy mit csinál, s Róberton is csodálkoznak, hogy „mit tud csinálni azzal a vén bagollyal.”

Lesenczey Menyhért keresztnéve is kellemes hangulatot kelt, hiszen a héber *Melchior*ból (jelentése 'királyi fény', vö. Ladó im.,191) származó név a kis Jézusnál tisztelgő „háromkirályok” egyikére emlékeztet. A név elhagyása halvány utalás a születés helyett a halál felé fordulásra.

A családnév hiányának Matild esetében negatív értéke van, mert azzal is hangsúlyt kap a sehová sem tartozása, amit Adelheide fogalmaz meg hidegen és gonoszul: „az a nő Matild...a családhoz nem tartozik semmiképpen, annyi bizonyos, sőt mentsen tőle az isten, hogy úgy legyen, de azért nem is cseléd. Valami olyan középajta: fizetése nincs, de ezzel szemben megkap mindent és valahogy felügyel a cselédségre...Asszony vagy leány még?...ő ebben is a középajtat képviseli.” A vénkisasszony minden eltitkolt irigysége és helyzetéből adódó lenézése benne foglaltatik ezekben a mondatokban. Matild bukott nő, ezért környezetének joga van kizárni azoknak a becsületes embereknek a csoportjából, akiknek tisztas családnév által is meghatározott helye van a világban.

A német *Mathilde*ből (régebbi alakváltozata szerint *Mechtild*) származó *Matild* név jelentését 'hatalom'+ 'harc'>'hatalmas harcosnő' (vö. Ladó im.,84; Vilkuna im.,121 b) nem szükséges ismerni ahhoz, hogy azt kemény hangzásúnak, hidegnek

érezze az ember. Ilyen értelemben a név deskriptív jellegű. Matild nőként szenvedett a múltban a jelenre ható vereséget, érthető hát, hogy nőként akar bosszút állni és győzni. Igen jól megválasztott argumentumról van szó, hiszen mint köztudott, a szexuális én megsértése vezet a legkönnyebben erőszakhoz (vö. Ikonen 1992). Matild esetében visszautasításról és kívül maradásról beszélhetünk: Stefanidesz elfogadta a szerelmét, gyermeket is nemzett vele, vállalni azonban valamilyen oknál fogva nem akarta. Ezt a lelki megszegyenítést fizikai magalázás egészítette ki. A hajánál fogva vonszolta a földön s megtaposta. Róbert részéről először a kívül maradás sérti – tanúja Róbert és Viola első csókjának –, aztán a többé-kevésbé nyílt lebecsülés. Féltékenységének fölkelésével viszont maga is meg tudja sérteni Róbert szexuális énjét – az ostoba, de izmos erdészt tünteti ki a figyelmével –, így Matild állandó agresszív indulatok kereszttüzeiben áll, ami a saját agresszióját is táplálja. (Vö. Ikonen 1992, 249.) Matild valóban harcot folytat, uralkodni akar. Stefanideszt öngyilkosságba űzve gondolja magában: „– Óh ha én volnék az egyetlen asszony a világon és a többi mind csak férfi volna! Én volnék az Isten és ők volnának az én engedelmes bogárkám!” Róbert pedig a lány mindentudásán meghökkenve mondja neki: „Neked valami középkori uralkodónőnek, vagy legalább kedvenc udvarhölgynek kellett volna születned, akinek számára a fondorlat, a ravaszság, az okosság olyan volt, mint a közönséges ember számára a falat kenyér. Talán Valois Margit lehettél volna, vagy Zoraia, akit Albohácént, az utolsó mór kalifát és vele együtt egész Mauriát sírba vitte.” A Valois Margitra (1553-1615) utalás több szempontból is érdekes. A katolikusok és a protestánsok megbékélése jegyében is zajló menyegzője Navarrai Henrikkel, a későbbi IV. Henrik (1553-1610) királlyal a hugenották tömeges (kb. tízezer fő) legyilkolásába torkollott 1572. augusztus 24-én éjjel (Szent Bertalan éjszakáján). Az erkölcstelen életmódjáról hírhedt királynét száműzték az udvarból, majd házasságát is felbontották 1599-ben. Az allúzió egyik láncszemének tarthatjuk Matild köztudottan rossz hírét s minden valószínűség szerint abból következő „kilakoltatását” a piros (!) tetejű házba s természetesen a „vérnászt”, amelynek emléknapja a regényt a *Bertalan éjszakája* c. novellával is összeköti.

A Valois Margitra utalás új asszociációkat kelt Róbertet illetően is. Matild Róbertra alkalmazott „hitvány és ingatag” jelzője, a véréről pedig a „sűrű és izzó, mint a sátáné” hasonlat megengedi a IV. Henrikkel való összehasonlítást, akinek a nevét maga Róbert is említi. A király színes és nagyon ellentmondásos alakja (Le bon Henri) egyébként nemcsak a népköltészetben, hanem a szépirodalomban is szerepel, ld. Voltaire *L'Henriade* c. művét.

A Róberttel kacérkodó *Berta* neve jellegtelenségével kelt figyelmet: eredetét tekintve több névhez is kapcsolható. Származhatik a német *Bertából*, az pedig *Perchta* istennő nevéből, aki a téli napfordulónak, vagyis a fény születésének volt a germán istennője. (Vö. Ladó im., 31.) Ebben az esetben a név használatához negáció tartozik: a regénybeli Berta nem hoz túl sok fényt magával, Róbert legföljebb azért hálás neki, mert butasága megnyugtatta. A lány nem értette Matilddal folytatott beszélgetésének a célját (Matild akkor már nyíltan zsarolja Róbertet, hogy csak akkor lesz örökre az övé, ha meggyilkolja Berenczeyt).

A *Berta* lehet a *-berta* végű női nevek önállósult becézője is (vö. Ladó ih.), pl. az *Adalbert*é, ami viszont az *Adalbert* 'nemes fény' v. 'fénylő nemesség' latinós nőiesítése (vö. Ladó im., 17, 126), de összefüggésbe hozható akár a *Bertalan* névvel, ami szintén nem túl szerencsés a történet kis öntelt fruskájára nézve, amennyiben Róbertnak a lány butaságára célzó szavai nyomán elhisszük J. Soltésznek, hogy az szamarak nevéként ismeretes (im., 110).

A névhez fűződő bizonytalanság végülis jól illik a leányhoz, aki kora típusú úrilánya. Szívesen kacérkodik, flörtöl, nagy kalandokra, szerelmi romantikára vágyik, odaadás azonban nincs benne, üresfejű is, aki csak egyet akar, jól férjhez menni. Bár a *Kísértetek* később íródott, mint a *Piroska*, elfogadható föltételezés azt hinnünk, de legalábbis joggal játszhatunk el az ötlettel, hogy ez a *Berta* meggy majd feleségül az új időkből hasznosodó, alapjában véve azonban konzervatív és közép-szerű Marinczerhez.

A Matildhoz hasonlóan deskriptív jellegű *Adelheide*, a soha virágba nem boruló, gyümölcsöt nem érlelő kertjébe menekülő vénkisasszony neve is. A német származású név jelentése 'nemes származású' (vö. Vilkuna, im., 73 a), Magyarországon hasonló hangzása miatt az *Etelka* névvel mesterségesen azonosították a nyelvújítás idején. (Vö. J. Soltész im., 119.) A régies hangzású név pontosan érzékelteti a kisasszony sorsát, fölkeltve Róbert sajnálkozását: „mily szomorú lehet, amikor valakinek az élet szenzációi már valamennyien a háta mögé kerültek.” A szegény rokon ő a családban, amit többször hangsúlyoz is az író-elbeszélő. (Az *Etelka* név ugyan nem hangzik el a regényben, de a *Kalevala* némileg gúnyorosan igen, ezért fölvehetjük, hogy az író másutt is megfigyelhető romantikaellenessége, pontosabban annak tagadása villan föl ebben a névadásban.) Természetesen az előkelő név és a szegényes élet kiáltó ellentéte is telitalálat, amiben már a történetből következően benne van a múlttal (affirmáció) szemben a meddő jövő negációja. (Az *Adelheiden*nek svéd *Edla* variánsát csaknem ugyanígy – csillogó név és nyomorúság ellentétének kiemelésére – használja Schildt is a *Karamsinska hästen* (Karamzinné lova), 1920 c. novellájában.)

V.

Cholnoky véleményem szerint legszebb s írói őszinteségében legmélyebb novellájának, a *Prikk mennyei útjának* hőse nem névtelen, nevét azonban – egyébként csak az elbeszélő és az olvasó számára ismert – alighanem jogtalanul viseli. A novellában a sg.3. személyen kívül sg.1. és pl.1. személyt is használó elbeszélő egy helyütt így vélekedik: „Nem mondom, hogy annak idején az idősebb Prikk neje valamelyik tavaszi este a kelteténél jobban meg nem szédült a jázmin illatától, gyengeségében helyt adva ilyen módon az idegen befolyásnak Prikknek a további genealógiáját illetőleg.” Noha az apa személye körüli kétségekről a továbbiakban semmi szó nem esik, az olvasó szemében identitászavara ilyen értelemben is indokolt: sajnálattal figyel a kettéhasadóban lévő személyiség útját az öngyilkosságba.

Prikket két medikusnak egy átlumpolt éjszaka után neki juttatott ajándéka – egy ötvenkoronás és öt darab egyforintos – juttatja bajba. Másnap a forintosok

jóvoltából szokásos módon berugott, de kivételesen gondosan borotvált önmagára nem tud ráismerni egy kirakatüvegben, amibe aztán dühében bele is vág. Összevagdalt kezét s a nála lévő késről csöpögő vért látva, illetőleg a zsebében lévő ötvenkoronástól megrémülve rablógyilkosnak hiszi magát. Prikk a bűnhődéstől való félelem s vele együtt a bűnhődés utáni kényszeres vágy ambivalenciájában a korábban durva vádakkal, vad szitkokkal illetett Krisztushoz fordul. Először csalódik, végül azonban megérti, hogy Krisztus jót tett vele, amikor az ötven koronáson kegyelmi áldozatnak vásárolt hatalmas mézeskalács tükrében megmutatta neki, hogy nem mást, önmagát ölte meg. Az üzenetet úgy tolmácsolja, hogy sohasem volt fényes múltja, mint ahogy korábban hitegette magát s környezetét. „Mindéig ilyen cafatos csavargó volt, és csak onnét, a magasságos szép mennyországából emlékezik a dalokra... s szomorúsága attól van, hogy a kék égből néha visszacsöppenik a szívébe egy-egy kedves régi hang.” Prikk következtetése is logikus: az egyént nem mentheti meg a társadalom – különösen nem, ha az csak odadobott alamizsna –, s ha csak önmaga lassú elpusztítására képes, meg kell neki hagyni a jogot a halálra, hogy visszajuthasson oda, ahonnan elindult.

Prikk szokatlan neve legvalószínűbben az angol *prick* szóval köthető össze, amelynek 'tövis, tüske' jelentése a krisztusi áldozathoz hasonló (vö. *töviskoszorú*), de azzal össze nem mérhető önkéntes halál vállalását idézi. (Prikk többször is hivatkozik Krisztussal fennálló közeli kapcsolatára s a Megváltó halálában megnyilvánuló szabad akaratra, kötelességének érezve, hogy ő is mind jobban kitegye magát mások által történő megalázásának – a szenvedésnek.)

Cholnoky hősei mindig jeles napokon kerülnek fordulópont elé vagy öngyilkossági kísérlettel, öngyilkossággal végződő válságba. Ezek a dátumok is – újabb nevekkkel s az azok éltette allúziókkal kiegészülve – a szöveg törései, amelyeken keresztül a hypo- vagy genotextus dimenziói föltáruznak, s megváltoztatják a hyper- vagy fenotextus üzenetét. Esetünkben a fentebb említettekkel összhangban elmélyítik a Cholnoky életművében általában is uralkodó katolikus – korai keresztény – színezetű halálképet.

Prikk a június huszonharmadikáról huszonnegyedikére virradó éjszakán nagyon lerészegedik, ezért nem képes visszaemlékezni rá, hogy jutott hozzá az ötvenkoronás és az öt darab egyforintos. Szent Iván éjszakájáról van szó, aki a magyar néphagyományban a kereszteletlenül elhunyt gyermekek védőszentje, a szülők keservének enyhítője. Az orvostanhallgatók odavetett alamizsnája laza összefüggésbe hozható az anyák penitenciájával vagy idegen gyermekek megajándékozásával. (Vö. Kunt im., 59.) Prikk zavaros gyermekkorára gondolva a kereszteletlenség a főhős bizonytalan származásának, ilyen értelemben önhibáján kívül elromlott életének felel meg. Az ajándék Prikk életét (s végső soron mennybe jutását) hivatott megkönnyébbíteni.

Prikk nem tud élni a felkínált lehetőséggel. A mézeskalácsszív okozta csalódást követő felbuzdulásában, amikor már érti Krisztus útmutatását, a következő szavakkal fordul a legközelebbi emberhez: „...boszorkányok járnak az erdőn, nem hallja, hogy zörög az avar? Ők kuszálták össze a dolgomat, amiért nem köszöntem nekik Borbála napján.” Borbála, akinek emléknapja december 4-én van, többek

között a hirtelen haláltól óvja a hozzá imádkozókat. (Vö. Kunt im., 65.) A boszorkányoknak, az ördög cinkosainak rontó tevékenységével szemben Borbála a minden körülmények között megőrzendő hitre, s ha kell, a mártíromság vállalására figyelmeztet. (Vö. Müller-Felsenburg 1987, 44–45.)

Prikk „hosszú, nagy éjszakája” egy hónapig tart. Az elbeszélő gondot fordít arra, hogy érzékeljük az idő múlását. A rendőr „különös remeteségének harmincadik napján” rázza föl s zavarja a dolgára a szokott padján alvó Prikket, aminek következtében a lelke, ahelyett, hogy a közeledő „szilaj öröm”-mel együtt ujjongana, összezsugorodik, s megkezdődik akaratának agóniája is. Az elbeszélőnek ezeket az útmutatásait figyelembe véve Prikk július 24-én, azaz Kristóf (Szent Kristóf emlék-)napján követi el. Szent Kristóf a Sátán szolgálatát hagyta ott, s lett ’Krisztus hordozója’ ill. követője egészen a mártírhaláláig. Az Ophorosból Christophorosszá válás megfelel Prikk útjának: Krisztus megtagadásától teljes elfogadásáig. (Természetesen azt sem hallgathatjuk el, hogy az *ezüst forintok* segítségével még *harminc* napig tartó tévelygéseinek megbánása és az önakasztás – ítéletjellege révén – Júdás alakját is fölillantja Prikk tragédiájában. Ezt a pénz motívuma is megerősíti.)

A „hosszú, nagy éjszaka” s a harminc nap megemlézése mellett napok múlásáról olvashatunk, különböző reggelek leírása olvad egymásba, a templomban töprengő Prikk mellett változnak a szomszédok, a meleg nyári szél hűvössé válik, s a búcsúsokkal együtt énekelve szent Özsébhez fordul: „Szent Özséb – hitvalló! Könyörögj!-érettünk!...érettünk!” Az 1107 után keletkezett *Szent Imre legendájának* 6. fejezetében fontos szerepet játszó Szent Eusebiosról (?275-340), a palesztinai Caesarea egykori érsekéről van szó, aki édes angyali hangokra figyelt föl Imre herceg halálának pillanatában. Az Imre herceg lelkét égbe vivő angyalok mellett ott voltak azonban a gonosz szellemek is, hogy hibátelve benne, magukkal ragadhassák. A jó és rossz harcában győzelmet arató Szent Özséb ill. Eusebios emléknapja augusztus 14. (A név jelentése ’istenfélő, jámbor’. Vö. Ladó 1972, 201.) A búcsú időpontját elfogadva viszont azt kell mondanunk, hogy Prikk a fentebb feltételezettnél később vetett véget az életének. A különbség nem nagy, ráadásul mindkét esetben a jónak a gonosz feletti győzelme erősítheti meg a fiktív hős hitét. (Vö. Dobos 1986, 105.)

VI.

Cholnoky posthumus regényének, a *Tomásnak* ill. *Egy vergődő lélek történetének* a hőse *Fridolin*. Vargha Kálmán szerint „minden árnyaltsága ellenére Fridolin már félig absztrakció, sorsa nem vált ki olyan részvétet, mint Bertalan és Prikk szenvedése, alakját hideg veszi körül, ő már sokkal inkább a rögeszmék világában él, mint a földön, ember és szimbólum is, lélektani és filozófiai képlet.” (Vargha 1971, 633)

A regény valóban teljesen befelé forduló embert, annak zavaros és látszólag minden ok nélkül kirobbanó lelki tusáit ábrázolja, de hogy ez nem ébreszt szimpátiát, mégsem állíthatjuk, arról nem is beszélve, hogy a hősök növekvő életkorára figyelve nem Fridolin, hanem Prikk áll a sor végén. Igaz viszont, hogy

Fridolin útját az öngyilkosságba pszichiátriai, pszichológiai tankönyvek hitelével állítja elének, olyannyira tökéletesen, hogy az olvasó szinte megretten, s nem meri azonos hullámhosszon beleélni magát a történetbe. Bizonyos távolságtartás is észrevehető a regényben. Mintha az elbeszélő – a korábban tapasztaltaknál kisebb aktivitást igényelve tőle – eltolná magától az olvasót. Ennek megfelelően, ahogy azt már a *Prikk mennyei útja* is mutatja, kevesebb a nevekhez kapcsolható allúziók lehetősége is. (Az intertextuális felhangoltság egyébként is nagymértékben függ a műértő adott anyanyelvhez, adott kultúrához kötődő műveltségétől s persze a más kultúrákra való érzékenységétől is. Runar Schildt névadását vizsgálva konkrétan is megfigyelhettem, mennyire más elvárásokkal kell közelednem az ő *Perditájához*, mint a magyar irodalom *perditáihoz*.)

A harmincnyolc éves *Fridolin* valamikor diákkorában kapta a csúfnevét: hogy miért, nem tudjuk meg. A *Fridolin* Ladó szerint a *Friedrich* és a *Gottfried* önállósult becézője. (Thomas Mann kedvenc unokáját is, Michael Mann fiát, aki a *Doktor Faustusban Echo* néven szerepel, így hívták. Becézve *Friedo* volt a neve. Vö. Nagyvilág 1997/1–2:124.)

A *Friedrich* elemeinek jelentése 'béke' + 'hatalom', a *Gottfriedé* az 'isten' + 'béke' = 'Isten oltalma alatt álló' (Vö. Ladó 1972, 159,163.) Véleményem szerint ugyanennyi joggal a *Fridolffal* ('béke' + 'farkas') is összefüggésbe hozhatjuk, különös tekintettel az egy testben élő két lélekre, a *méla* és a *duhaj* *Fridolinra*, vagy ha jobban tetszik, az ismert negatívak mellett a farkashoz fűzött pozitív jegyekre. (Vö. Lempiäinen 1989, 25–26.)

Először a regény elején olvashatjuk, hogy a testvére házánál rendezett lakodalomban a vendégsereg csak egy alakot lát bemenni a házba, pedig a valóságban ketten mennek be, a *duhaj* és a *méla* *Fridolin*. Később az is kiderül, hogy ez – a két fivér viaskodása – máskor is megesett már *Fridolin* életében. Tudja, hogy a *duhaj* az élet zaját kedveli, a hús és az indulatok vad örömeit, a *méla* a szemlélődés, a lélek csendjének a híve. *Fridolin* élete a két pólus egymásra hatásában zajlik. A kettő nem férhet meg egymással (*contradictio*), de az egyik pusztulása a másik halálát is magával hozza (*correlatio*). A *méla* *Fridolin* számára, amikor a *duhaj* kioson a sekrestye ajtaján, nincs más választás, csak a halál. A regény befejezése ennek a tolmácsolásnak keresztény vallásos színezetet ad: a *duhaj* fivér a földi élet, a *méla* pedig a lélek, azaz amikor a *duhaj* távozik, a lélek kiszabadul a test, a földi élet szennyes bilincseiből. (A testet elhagyó lélek képe – rendszerint hófehér madár alakjában – gyakran megjelenik a Cholnoky életműben.)

A *méla* *Fridolint* a bezárt ajtón keresztül elhagyó *duhaj* *Fridolin* a személyiség megosztottságának másféle problematikájához is kapcsolódik. A regény címe *Tamás*. *Fridolin* régi barátja ő, a templom ablakára festett Tamás apostol, köznyelven Hitetlen Tamás, a műben az „üveggé dermedt kételkedés”. A Bibliában Jézus jelenik meg a bezárt ajtón keresztül a tanítványainak. Vö. „...ott, ahol összegyűltek a tanítványok, bár a zsidóktól való félelem miatt az ajtók zárva voltak, eljött Jézus...megmutatta nekik a kezét és az oldalát... Tamás pedig, akit Ikernek hívtak, éppen nem volt velük, amikor megjelent Jézus...” Ezért mondhatja: „Ha nem látom a kezén a szegek helyét, és nem érintem meg az ujjammal a szegek helyét, és nem teszem a kezemet az oldalára, nem hiszem.” Nyolc nap múlva,

amikor a tanítványok, közöttük Tamás ismét bent vannak, noha az ajtók zárva vannak, újra megjelenik Jézus, s arra kéri Tamást, hogy nyújtsa oda az ujját, nézze meg a kezét; nyújtsa oda a kezét, tegye az oldalára, s ne legyen hitetlen, hanem hívő. Jézus tanítása bizonyos értelemben megszégyenítő: „Mivel látsz engem, hiszel: boldogok, akik nem látnak és hisznek.” (János ev. 20:19,24–25,26–27,29.)

Vargha Tamás szerint a regényben „az alkat determinizmusának a meggyőződése kap hangsúlyt” (im. 633). Fridolin nem léphet ki önmagából. Hitetlen Tamás, vagyis a gyanakvás mindig visszarántja. Minden messzeszáguldó álma, de megrendítőnek, tragikusnak hitt vétke is, hogy megölte Danka Imrét – ami egyébként nem igaz –, jelentéktelenné törpül, vagy egyenesen megszégyenül. Tamásnak a neve, ahogy a Bibliában olvashatjuk, *Iker*. (János ev. 11:16, 20:24) Másként szólva Tamás apostol is része Fridolin személyiségének: tépelődni és választani kényszeríti. Amikor a vihar szilánkokra zúzza a templom ablakait, elpusztítva Tamás apostolt is, Fridolin megszabadulhatna a kételkedés gyötrelmétől. Szabadságát azonban nem meri vállalni, fél végtelenbe növvő álmaitól, az abszolút szabadság lehetőségétől, amelynek terhét a lélek nem képes elviselni.

Garázda tette, Danka Imre földhöz csapása után Fridolin anélkül, hogy meggyőződnék róla, mi baja esett az otromba vetélytársnak, elmenekül. Matild világosan tudomására hozott odaadását is visszautasítja, mert tisztában van vele, hogy a megvalósulás nem érne föl álmai szintjére. Matild szemét viszi magával, a benne égő tüzet, amelynek fényében nagynak és merésznek láthatja magát. Voltaképpen azt akarja, hogy az objektív világ igazolja szubjektív hitét: képes volt a legnagyobb tette, egy másik ember életének kioltására a szerelemért. Amikor új barátja, Pipáki az objektív világgal szembesíti, kijelentvén, hogy alighanem eltúlozza a dolgokat, s mivel az emberölés nagyobb port vert volna föl, semmi oka a megtorlástól való rettegésre, Fridolin – a normális olvasó szemében abnormális módon – kétségbeesik. Ragaszkodik a bűnéhez, s meg akar bűnhődni érte – nem a riválisát ért bántalom súlyától megtörve, hanem a saját morális meggyőződésére hivatkozva. Egy téli hajnalon Danka Imre rátámad. Kése sziszegve és sírva szalad be Fridolin testébe. A büntetés azonban csak illúzió: egy láthatatlan hatalom begyógyítja a sebet. Fridolin megpróbálja lelkében őrizni a sebet, de ereje elfogy, s rá kell jönnie, hogy „csak a tulajdon lelke hajszolja, senki más”. A külvilág igazságát, a semmit, hogy tudniillik, tettének semmi nyoma, s Matild is mit csinálna, éli az életét, nem tudja elfogadni: kimondja a halálos ítéletet önmaga felett. A torony ablakában észreveszi, hogy a Szentlélek, aranyozott galamb alakjában leszáll a fejére., és felvilágosítja az elméjét, mint valamikor az apostolokét.” Pál tanítását idézve érzi, hogy amíg a Lélek a testben lakik, távol lakik az Úrtól, mert hitben jár és nem látásban. (2 Kor 5:6–7) Ezért a Lélek által megöli a test cselekedeteit. (Róm 8:13 stb.) Még Tamás apostol széttört üvegtestének ill. a halálos ugráskor a magához szorított utolsó marék színes cserepeknek mint variációnak a megfelelőjére is rátalálunk a Bibliában: „Isten erejének kincse cserépedényekben van.” (2 Kor 4:7.)

Fridolin először egy unatkozó grófkisasszonyba szeret bele, akinek neve sincs számára. A névtelenség a kulcsár durva röhögésében nyeri el jelentését. A

„becsmérlő hangból a dolog nevetséges és abszurd volta csendül feléje”, az, hogy az ő társadalmi helyzetében még álmodoznia sem érdemes ilyen mesebeli szerelemről.

Nincs neve Fridolin bátyjának s a Fridolint befogadó öreg házaspárnak sem. A sekrestyés testvér névtelensége az öngyilkosság mikroszintű argumentálásának része: a csak egy helyütt említett, akkor is részegnek mondott apával, a húsz éve halott, életében süket anyával együtt a család megtartó erejének csaknem tökéletes hiányát fejezi ki. Az öreg házaspár buzgólkodása a későn jött segítség hiábavalóságát mutatja.

Az új szerelem most – a regényidőben – *Matild*. „Ennek a lánynak az öreg grófné volt a keresztanyja, őtöle kapta ezt a parasztoknál szokatlan nevet.” A név és viselőjének hangsúlyozott összeférhetetlensége a *Kísértetek Matildját* juttatja eszünkbe, akiben a törtetés és kíméletlenség erotikus vonzóerővel és imponáló biztonsággal párosul. Ez a Matild jelentéktelen haszonleső, hiú kisember, aki az ostoba Danka Imrét próbálja féltékennyé tenni, s egy kövér, izzadó lánnyal rivalizál.

Danka Imre neve a Cholnoky életműben korábban is előkerült álom *Bunkó Dankójával* cseng össze, akiről az anyjától azt hallotta, hogy „kiszippantja a rossz gyerekek lelkét”. A két alak egymás ellentétévé válik: *Danka Imre* halvány karikatúrája csak a groteszk, de félelmetes álombéli figurának, s még garázdaságáért sem fenyegeti büntetés. Ellenkezőleg: vígan él a Fridolintól elszenvedett testi bántalmazás nyomában született rokonszeny kamataiból.

A *Prikk mennyei útjában* látott egyik kocsmai jelenet itt is megismétlődik, csak a nevek változnak valamelyest, pl. a felesége kiterjedt pacientúrájából élő iszákos *Szoszics* itt a *Szelőczei* névre hallgat. Amennyiben az előbbi angol eredetűnek tartjuk, afféle szóromlásnak, elgondolkozhatunk a két név kapcsolatán s a vele kifejezett írói-elbeszélői üzeneten, amit persze enélkül a kicsit erőltetett összefüggés keresés nélkül is meg kell tennünk. A különböző névvel jelölt azonos típus – egyfajta negáció megint – egyre sötétülő világlátásról vall. Hasonló következtetést vonhatunk le a játékos nevek s az emberi romlottság vagy pl. *Pipáki* esetében az életből történt tökéletes kivetettség ellentétében. A *Régi ismerős*ben az öreg, megcsalt férj és a *Kísértetekben* Flórusz jogos féltékenységet kiváltó, fiatal erdész azonos *Lorschmer* neve is az elbeszélő szkeptikus világlátását jelzi: akár fön, akár len, a gyenge vagy ártatlan ember kiszolgáltatottsága megmásíthatatlan.

VII.

Cholnoky életművében a műcímek is többjelentésűek. Igen gyakran a fikatív főszereplő pusztulásában kulcsszerepet játszó problémára utalnak, pl. arra vagy azokra a személyekre, akik ellen a fikatív hős vétett stb. *Piroska* sem csak Flórusz új szerelmének a neve, hanem a nyakkendő is, amely a rossz választást s Flórusz két világának összeegyeztetlenségét szimbolizálja. A *Régi ismerős* Mephistopheles maga, aki mindig jelen volt Miklós életében, tágabb értelemben azonban az embert vagy talán az egész emberiséget fenyegető rossz, az eredendő

bűn. A *Kísértetek* azok, akik ellen Róbert vétkezett, de nemcsak mások, ahogy megszoktuk az Én és Nem-Én felosztásban. A sor végén ott áll a hős maga is, aki önmaga ellen vétkezett a legsúlyosabban, akárcsak Prikk, aki önmagát ölte s rabolta meg jóvátehetetlenül. A *Bertalan éjszakája* egy pesti Bertalan kálváriája, de mögötte ott áll a mártírhálált halt apostol és a kegyetlenül lemészárolt hugenották tömege is. A *Tamás főhőse* Fridolin, az ő „vergődő életének történetét” olvassuk, tusakodását Tamás apostollal, akit a magyar kultúra Hitetlen Tamásként ismer. A „hitetlen” jelző hiányzik a műből, mégis az általa képviselt kételkedés a mozgatóerő – tízszer jelenik meg az öncsaló ábrándozásba merülő Fridolin mellett –, őt figyeli Fridolin, hozzá méri magát. Természetesen az apostolnak más megnyilvánulását is figyelembe kell vennünk. Tamás az új parancsolatot adó Jézusnak mondja: „Uram, nem tudjuk, hová mégy: honnan tudnánk akkor az utat?” Jézus válasza így hangzik: „Én vagyok az út, az igazság és az élet; senki sem mehet az Atyához, csakis énáltalam.” (János ev. 14: 5 kk.) Az utolsó képben már az apostolokról esik szó (ahogy majd minden Cholnoky műben megjelennek a tétovázó hős előtt). Jézus választát csaknem minden regény- és novellahős egyféleképpen – az apostolok tanításaira, a korai keresztények mártíromságkultuszára emlékeztetően – tolmácsolja: egyikük sem várja meg a hívó szót, maguk sietnek levetni a test rabruháját. Kérdésfeltevésük *contradictio*: lehet? lehetetlen élni?

A nevek s a hozzájuk fűzhető – ill. legtöbbször hozzájuk fűzendő – allúziók fényében a felszín és a mély föltáruló viszonyát a tagadás határozza meg. Az életmű egészét tekintve ez a *correlatio* (vö. modern kölcsönösségfelfogás) körforgásában az egyszerű (reduktív) ellentétől (*contrarium*) a poláris (abszolút) ellentétén keresztül az igen-nem *contradictív* felvetéséig mozog. Ez a névadásban is megnyilvánuló tagadás kiegészülve a példák százával – ha nem ezrével – igazolható grammatikus tagadás trendjével arra utal, hogy a fölbolydult világban az egyén krízishangulatát s hőseinek döntését Cholnoky László ezzel tudta a legadekvátábban kifejezni. Az életművet átható öngyilkossági tematika és a többféleképpen megnyilvánuló nyelvi tagadás megerősíti Kézdi Balázs megállapítását, mely szerint „magyar nyelven nem lehet nem tagadni, ha öngyilkosságról van szó”. (Vö. Kézdi 1987, 1988.) Esetünkben ez azért követeli meg a kutatások folytatását, mert Cholnoky művészete – az elbeszélő elbeszélése – része az öngyilkosságról folyó állandó, kulturális kommunikációnak, de tagadhatatlanul vall az író saját öngyilkossági kríziséről is. (Csak mellékesen jegyzem meg, hogy a közismert ténynek megfelelően, hogy ti. Cholnoky műveiben sok önéletrajzi elemmel találkozhatunk, regény- és novellahősei legtöbbször a hónap 22–24. napján kerülnek válaszütt elé, vagy / és vetnek véget az életüknek, mint ahogy Cholnoky László is április 24-én ugrott a Dunába.)

LABÁDI-BERTÉNYI GIZELLA

A reformkori irodalmi lapok címadási szokásairól

Ebben a dolgozatban a reformkor sajtójával foglalkozom, vizsgálódásom körét leszűkítve a magyar nyelvű, de nem feltétlen Magyarországon kiadott irodalmi lapokra és egyéb témájú újságok irodalmi melléklapjaira. Munkám során arra próbálok választ keresni, hogy mi jellemzi e korszak címadási szokását: mennyiben követi a XVIII. század gyakorlatát, illetve mennyiben lép új útra. A XVIII. századi újságok címadási szokásait ebben a dolgozatban nem vizsgálom – ezt THIMÁR Attila egy névtani tanulmányában már megtette (THIMÁR 1996: 28-32.). Ehelyett inkább e tanulmány folytatására vállalkozom. Tekintve azonban, hogy elődöm mindenféle újságot bevont elemzésébe (irodalmi, politikai, tudományos, gazdasági lapok; erkölcsi hetilapok, általános tájékoztatás, hirdetés), jelen dolgozat – éppen a vizsgált anyag leszűkítése miatt – annak szerves folytatása nem lehet.

A reformkor periodizációja még ma sem egyértelmű. Az irodalomtudomány, amely a történettudománytól kölcsönözte a terminust, maga is több datálási lehetőséget kínál. Dolgozatomban én nem ragaszkodtam a két legismertebb kezdetet jelölő dátum (1825 és 1832) egyikéhez sem, hanem – mivel sajtótörténeti szempontból ez látszott a legcélszerűbbnek – 1820-nál húztam meg a határt. A húszas évek elején ugyanis az előző századhoz képest jelentős változás áll be az újságok történetében: nagymértékben megszorodik nemcsak az irodalmi lapok, hanem más, egyéb témájú folyóiratok száma is. Az eddig ismert folyóiratok mellett megjelennek az almanachok és az első irodalmi divatlapok, s jelentősen megnő az irodalmi melléklapok száma is. Az utolsó adat, mely még szerepel felmérésemben: 1848; a szabadságharc utáni periódus vizsgálata egy másik dolgozat témája lehet majd. A vizsgált lapok címeit – THIMÁRhoz hasonlóan a kiadás évének, helyének megadásával, illetve az újságtípus és a kiadó megjelölésével – a könnyebb áttekinthetőség érdekében egy táblázatban foglaltam össze, amelyet a dolgozat végén egy függelékben közlök.

A magyar nyelvű irodalmi folyóiratok hazai előzményei a különböző témájú újságok melléklapjai voltak, melyek az adott lapot irodalmi vagy tudományos cikkek, közlemények seregének közlésétől mentesítették. Ezek a melléklapok azonban – ahogy azt KÓKAY megállapítja – elég alacsony színvonalúak voltak, mert a szerkesztők többnyire nem foglalkoztak velük, s szinte válogatás nélkül jelentették meg bennük azokat a munkákat, amelyek a kiadóhoz beérkeztek (KÓKAY 1979: 208.). A XVIII. században ilyen melléklapok voltak a *Magyar Musa* (a *Magyar Kurír* melléklapja; 1787–93.), a *Pozsonyi Magyar Musa* (a *Magyar Hírmondó* melléklapja; 1787–88.) és az *Új Bétsi Magyar Musa* (a *Bétsi Magyar Mercurius* melléklapja; 1793.), mely még ugyanezen évben a *Bétsi Magyar Bibliotheca* névre kereszteltetett. Ezek tehát azok a melléklapok, amelyeket 'a három Magyar Musa' néven is szoktak emlegetni címük azonossága miatt (PONGRÁCZ 1930: 374.). Tény, hogy a melléklapok címválasztása nem vall nagy fantáziára; ez talán éppen magyarázható, hogy ebben a kezdeti periódusban nem volt még nagy szerepük. Az első önálló irodalmi folyóiratok nem is a melléklapokból nőttek ki: előttük a külföldi lapok példái álltak, elsősorban az almanachok, a német morális hetilapok,

vagy (német közvetítéssel) a francia divatlapok (KÓKAY i.m.: 211.). Batsányi például induló lapja, a *Magyar Museum* első számában más nemzetek példájával hozakodik elő és konkrétan utal Wieland egyik német lapjára, a *Deutes Museum*-ra, amelyről az ő lapja elneveztetett (vö. THIMÁR: i.m. 31.). THIMÁR felmérése szerint a XVIII. században mindössze négy fontosabb magyar nyelvű irodalmi lap volt: a fent említetten kívül Kazinczy *Orpheus*-a (1789–90), Kármán *Uránia*-ja (1794–95) és a *Mindenes Gyűjtemény* (1789–92). Az általa gyűjtött információk alapján ő azt a következtetést vonja le, hogy a XVIII. századi irodalmi folyóiratok címadás tekintetében sokkal egyénibbek, mint a hírlapok, és egyéb újságok. Felhívja ugyanakkor a figyelmet arra is, hogy a *Mindenes Gyűjtemény* ebből a szempontból már a XIX. század címadási szokását előlegezi meg, amennyiben „praktikus tömörséggel, közvetlenül, nem metaforikusan fejezte ki a lap tartalmát” (THIMÁR: i.m. 32.). Az előzmények rövid áttekintése után nézzük meg, mi történik a XIX. században.

Az általam vizsgált 38 címből 25 név folyóiratot, 13 pedig irodalmi melléklapot jelöl. S bár később látni fogjuk, hogy ennek a ténynek van névtani vetülete is, az elemzés során nem teszek különbséget folyóirat és melléklap között. Az így egységesnek tekintett anyagot különböző szempontok szerint csoportosítom, s az így kapott eredmények alapján próbálok meg általános érvényű következtetést levonni.

Az első szempont a címekben szereplő szavak eredetére vonatkozik: ez alapján két fő csoportot különíthetünk el: az idegen és a magyar szavakat tartalmazó címek csoportját.

Idegen szót (is) tartalmazó címek a következők: a) mitológiai eredetűek (a mitológiai nevek feloldását ld. SZABÓ 1992.): *Aurora* (róm.; hajnal istennője), *Hébé* (gör.; ifjúság istennője), *Athenaeum* (gör.; Athéné, a bölcsesség istennője), *Felső Magyarországi Minerva* (róm.; Athéné megfelelője), *Aspasia* („egy éles elméjű, ékesen szóló Miletosbeli asszony”; SZENCZI 1990), *Muzárium* (Wieland epikus tankölteménye után; HALÁSZ 1987: 267.). b) a ’literatúrák’: *Szépliteraturai Ajándék*, *Élet és Literatura*, *Literaturai Lapok*, *Literáriai Csarnok*.

A csak magyar szavakat tartalmazó címeken belül négy alcsoportot állíthatunk fel: a) a benne szereplő szó/szavak régi eredetű/ek: *Hazánk* (haza: XIV. sz.), *Szemlélő* (szemlél: XV. sz.), *Mulattató* (mulattat: XV. sz.), *Társalkodó*, *Nemzeti Társalkodó* (társalkodik: XV. sz.), *Figyelmező* (figyelmez: XV. sz.), *Kedveskedő* (kedveskedik: XVI. sz.), *Kis Követ* (=hírnök: XIII. sz.), *Koszorú* (XIV. sz.), *Sas* (XIII. sz.); b) a benne levő szó/szavak régi eredetű/ek, de a nyelvújítás hozza újra használatba őket: *Regélő Pesti Divatlap*, *Pesti Divatlap*, *Buda-Pesti Divatlap* (divat: Szemere Pál újítása), *Regélő* (rege: Kazinczy újítása. Illetve: Kazinczy magának tulajdonítja e szó újrafelfedezésének érdemét, amikor kiírja Barczafalvy érdekes szavait annak egy művéből: SZILY 1988: 268.), *Lombok* (lomb: Csokonai újítása), Irodalmi *Őr* (őr: Baróti újítása), *Honművész*, *Honderű* (hon: Baróti újítása); c) a benne levő szó/szavak a nyelvújítással jöttek létre: *Közlemények* (Helmeccy Mihály, 1833.), *Rajzolatok*, *Budapesti Rajzolatok* (Bárány Gy. –Torlos J., 1754.), *Életképek*, *Magyar Életképek* (Thewrek József), *Magyar Szépirodalmi Szemle* (szemle: Bartzafalvy, 1787.), *Sürgöny* (Szontagh, 1834.), *Honderű* (derű: Szemere Pál, 1817.), *Honművész* (művész: Bartzafalvy, 1787.), *Irodalmi Őr*, *Ma-*

gyar *szépirodalmi Szemle* (irodalom: Szemere Bertalan, 1840.); d) a nyelvújítási szó idegen szó tükörfordítása: *Zsebkönyv* (<né. almanach), *Regélő Pesti Divatlap*, *Pesti Divatlap*, *Buda-Pesti Divatlap* (<né. Modezeitung <fr. Modejournal).

Amint az a fenti adatokból kiderül, a címek között sokkal több csak magyar szót tartalmazó van, mint olyan, amely idegen elemet tartalmaz. A címükben idegen szavakat tartalmazó lapok nevüket jórészt a görög-római mitológia egy-egy isten-nőjéről kapták, szervesen kapcsolódva ezáltal a XVIII. századi irodalmi lapok címadási szokásához. Az idegen szavak másik alcsoportját, mint azt láttuk, a *literatura* szó és annak változatai alkották. A *literatura* szó a TESz. szerint a múlt század 40-es éveiiig szinte kizárólagos formaként volt használatban az *irodalom* szóval szemben. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az a tény, hogy az *irodalom* szó még nem került bele a Tudós Társaság *Zsebszótárának* köteteibe (1835, 1838.): a német *literatur* szót a szótár *literatura*-ként fordítja. A szó ebben az értelemben azonban *tudományosságot*, *könyvtudományt* jelentett, így a korabeli írók méltán érezhették hiányát egy olyan szónak, amely *szépirodalmat* jelent, s ezt kezdetben a *poézis* és ritkábban a *költészet* szavakkal próbálják kifejezni (KOVALOVSKY 1955: 242.). A *literatura* szó *szépirodalom* jelentése végre 1840-ben születik meg (SZEMERE 1840: I. 200.); a *szépirodalom* szó pedig röviddel ezután, 1843-ban jelenik meg először a *Honderű* első számában. Úgy gondolom, a *literatura* és *irodalom* szavak harca nagyon jól érzékelhető az általam vizsgált anyagban is, hiszen a *literaturák*, mint azt a táblázat is mutatja, 1821 és 1839 közé datálhatók, míg az *Irodalmi Őr* és a *Magyar Szépirodalmi Szemle* a 40-es évek közepére tehető. Az idegen szavaknál – mint láttuk – sokkal nagyobb számban szerepelnek a címekben a nyelvújítás által újonnan létrehozott vagy felújított szavak. Ez a tény arra enged következtetni, hogy a XIX. századi lapok szerkesztői részben folytatták ugyan a megelőző század gyakorlatát, de sok tekintetben eltértek attól. Láttuk, hogy a XVIII. századi folyóiratok melléklapjai kivétel nélkül valamilyen *Musa* névvel ruháztattak fel; a 4 folyóirat közül 2 valamilyen mitológiai nevet viselt, 1 német cím tükörfordítása volt, s csupán 1 címben találunk olyan szavakat, amelyek nem metaforikusan fejezik ki a lap tartalmát. A fenti eredményeket összevetve azt mondhatjuk, hogy bár a folyóiratok címadási szokásai átöröklődnek a XIX. századba, gyakoriságuk nem: a nyelvújítási szavakat tartalmazó címek mellett a mitológiai eredetű és tükörfordításos szavakat tartalmazók egy kicsit háttérbe szorulnak s így az elnevezések egy része már sokkal konkrétabban utal a lap tartalmára.

Legyen tehát most ez – a cím és a tartalom viszonya – a vizsgált anyag rendszerezését meghatározó elv. Ennek alapján két fő csoportot különböztethetünk meg: elvontabb, *irodalmibb* címeket és konkrét utalást tartalmazókat.

Elvontabb jelentést hordozó címeknek tekinthetjük azokat a címeket, amelyek csak egy közös referencia révén utalnak a tartalomra. Ilyenek a) a fentebb felsorolt mitológiai eredetű nevek: *Aurora*, *Hébé*, *Aspasia*, *Felső Magyarországi Minerva*, *Muzárion*, *Athenaeum*, de ilyenek tekintem még b) a *Sas*, *Koszorú*, *Lombok*, *Laura*, *Hazánk*, *Honművész*, *Honderű*, *Sürgöny*, *Kis Követ*, *Szépliteraturai Ajándék*, *Irodalmi Őr* és *Literáriai Csarnok* című lapokat is.

Konkrétabb jelentéssel bíró címeknek azokat tekintem, amelyek közvetlenül utalnak a lap tartalmára, rendeltetésére vagy milyenségére. Ilyenek a) magát a lap-

típust meghatározó címek: *Zsebkönyv*, *Regélő Pesti Divatlap*, *Pesti Divatlap*, *Buda-Pesti Divatlap*, *Magyar Szépirodalmi Szemle*; b) a lap tartalmára konkrétan utalók: *Rajzolatok*, *Budapesti Rajzolatok*, *Életképek*, *Magyar Életképek*, *Közlemények*; c) olyanok, melyek a lap tartalmát kevésbé pontosan, de meghatározzák: *Kritikai Lapok*, *Literaturai Lapok*, *Sokféle*, *Élet és Literatura*; d) a lap rendeltetésére utalók: *Regélő*, *Regélő Pesti Divatlap*, *Kedveskedő*, *Társalkodó*, *Nemzeti Társalkodó*, *Mulattató* (= hasznos időtöltésre szánt. Vö: „A Mulattató, amint címje is már jelenti: hasznos időtöltésre van szánva (...)”. Előfizetési jelentés, ismertető, 1838. I. 262., 79. Idézi PONGRÁCZ 1930: 79.), *Szemlélő*, *Figyelmező*.

Az elvontabb címeket tartalmazó csoporton belül már nem kizárólagosan mitológiai eredetű neveket találunk, hanem olyan köznyelvi szavakat, melyek többkevesebb találékonyssággal utalnak az általuk képviselt lapra. A *Sas* esetében például az elnevezés több asszociációs mezőt is megnyit. A lapot olyan szerzők alapították, akiket az Aurora elutasított, így a címben érezhetjük az Aurorából kimaradt szerzők magányos útját, a közismert lappal való szembefordulását, vagy gondolhatunk a sas mint a legelőkelőbb madár fenségére is. A *Koszorú* cím a költői babérkoszorút idézheti fel emlékeinkben, csakúgy mint a Laura név (a latin *laurea* főnév ugyanis babérfát, babérkoszorút jelent), a *Szépliteraturai Ajándék* pedig arra utalhat, hogy az olvasók a melléklapot mintegy ajándékba kapják a folyóirat mellé. Érdekes még a *Honderű* cím is, amely nevét állítólag onnan kapta, hogy Széchenyi egyszer tréfából *Honderűnek* akarta keresztelni a fővárost, mert nem tetszett neki a Buda és Pest elnevezés (Dévényi–Nemes 1954: 79.). A konkrétabb címek ezzel a csoporttal szemben nem túl eredetiek, tekintve, hogy ezeket a lap tartalma határozza meg, de kétségtelenül megvan az az előnyük, hogy az olvasó tudja, mit tart a kezében. Kivétel ez alól a *Sokféle* c. melléklap, mely éppen a tartalom sokféleségére utal, közvetlenül kapcsolódva ezáltal a XVIII. századi *Mindezen Gyűjtemény* címadásához. A fenti adatokból tehát láthatjuk, hogy bár elvontabb jelentést hordozó címek még szép számmal keletkeznek, emellett a konkrét utalást tartalmazók száma is jelentősen megnő.

A harmadik csoportosítási szempont a cím külső referenciáira koncentrálna, s azt hivatott feltárni, hogy az egyes címekben találunk-e helynévre utalást vagy nemzetiségi megjelölést, illetve, hogy a címben szerepel-e konkrét utalás a folyóirat irodalmi jellegére. Ennek alapján három csoportot állíthatunk fel: a) a cím helynevet is megjelöl: *Regélő Pesti Divatlap*, *Pesti Divatlap*, *Buda-Pesti Divatlap*, *Budapesti Rajzolatok*, *Felső Magyarországi Minerva*; b) a cím nemzetiségre utal: *Magyar Életképek*, *Magyar Szépirodalmi Szemle*, *Nemzeti Társalkodó*, *Hazánk*, *Honderű*, *Honművész*; c) a címben konkrét utalást találunk az irodalmi jellegre: *Literaturai Lapok*, *Literáriai Csarnok*, *Élet és Literatura*, *Szépliteraturai Ajándék*, *Magyar Szépirodalmi Szemle*, *Irodalmi Ór*.

A helynévre illetve nemzetiségre utalás kritériuma, mint rendszerező elv THIMÁRNál is szerepel. Eltekintve most attól, hogy THIMÁR nem pusztán irodalmi folyóiratokat vizsgál, nézzük meg, milyen párhuzamokat találunk az általa és általam vizsgált anyag között. A XVIII. századi újságcímek vizsgálata azt az eredményt hozta, hogy a Pesten megjelent 5 újság közül mindössze egy jelöli meg címében a város nevét. Pest alulreprezentáltságára THIMÁR azt a lehetséges választ

adja, hogy az újságok valószínűleg azért nem akarták feltüntetni a város nevét, mert országos olvasóközönségre számítottak, amihez hozzájárult a pesti értelmiségiek büszkesége is látván a város jelentőségének rohamos növekedését (THIMÁR: i.m. 30.). Ezt a feltételezést látszik alátámasztani az a tény is, hogy Kazinczy – csakúgy, mint a *Magyar Museum* esetében – a *Felső Magyarországi Minerva* helyett egy másik címet javasolt (*Magyar Parnassus*), mondván, hogy ez túl hosszú, semmitmondó és a „feudális partikularizmust” erősíti (THIMÁR: i.m. 31.). Az új cím az ’malthea’ (görög nimfa, aki titokban táplálja és neveli Zeust) lett volna, de Dessewffy végül mégis megtartja az eredeti elnevezést (Mst: 331.). Az általam vizsgált folyóiratok közül 24 pesti, 1 pedig budai kiadású. Amint a csoportosításból kiderül, mindössze 4 címben találunk konkrét utalást a városra – az alulreprezentáltság tehát itt is érzékelhető. Ennek oka meglátásom szerint az lehetett, hogy a város fejlődése éppen a vizsgált korszakban emelkedik nagy jelentőségre, s egyszerűen nem volt szükséges külön megjelölni a város nevét a címekben, hiszen ezek nagy többségükben pesti illetőségűek voltak. Ezt látszik bizonyítani az a tény is, hogy a címekben akkor jelölik meg a várost, ha arra valamilyen okból tényleg szükség van. Így volt ez azoknak a divatlapoknak az esetében, amelyeknek névadói magát a tükörfordított szót, a *divatlapot* választották címül; a *Pesti* jelző ezeknél valószínűleg arra szolgál, hogy az olvasóban tudatosítsa: a már elterjedt és ismert külföldi divatlapoktól eltérően ez egy magyar, a fővárosban összeállított orgánus. A *Budapesti Rajzolatok* és a *Magyar Életképek* esetében hasonló magyarázatot találhatunk, illetve gondolhatunk arra is, hogy ezzel a szerkesztő azt akarta hangsúlyozni, hogy a benne szereplő művek tárgya és referenciális köre a fővárosra, illetve a magyarságra terjed ki. Ez vezet át bennünket a nemzetiségre való utalást tartalmazó címek körébe: ezek a megjelölések valószínűleg egy lap nemzeti jellegére voltak hivatottak utalni. THIMÁR úgy találja, hogy a felvilágosodás korában a magyar nyelvű újságok címében gyakran fordul elő a *magyar* jelző. Szerinte a nemzetiség hangsúlyozása a kor nemzettudatának változásával van kapcsolatban: a régi, hungarus-szemlélettel ellentétben ez a jelenség az újabb, nacionalistább vonalat képviseli (bővebben: BÍRÓ 1995: 117-139.). A XIX. században – úgy tűnik – a *magyar* megjelölés feltüntetése már nem számottevő, hiszen a 38 címből mindössze kettőben szerepel. Ha THIMÁR gondolatmenetét követjük, ez éppen a nemzeti jelleg fenti problémájához kapcsolható, amennyiben a XIX. századra a nemzettudathoz való viszonyulás e kétirányúsága jórészt megszűnt, s helyén egy újabb és egységesebb nemzettudat alakult ki. Ami a harmadik csoportot, az irodalmiságot hangsúlyozó címeket illeti, az ezekben szereplő *irodalom* és *literatura* szavakat megfeleltethetjük a THIMÁR által vizsgált újságokban mind nagyobb gyakorisággal megjelenő *hírvivő*, *hírmondó* vagy bármilyen *hír* előtagú szavaknak, hiszen mindkét csoport valamiképpen a lap jellegére utal.

Végül foglaljuk össze, hogyan viszonyulnak a reformkori címadási szokások a megelőző századéhoz: mennyiben követik azokat, illetve mennyiben térnek el azoktól. Az eddigi vizsgálati móddal ellentétben a folyóiratokat és melléklapokat most külön kell tárgyalnunk, hogy felvázolhassuk: endencia érvényesül külön-külön a két csoporton belül.

Korábban már utaltam arra, hogy a XVIII. századi lapok melléklapjainak elnevezése nem volt túl egyéni. A XIX. század, úgy gondolom, ebben nagyot lép előre. A 'Músá'-k helyett sorra jelennek meg a fantáziadús elnevezések, s még ha a szerkesztők nem is foglalkoznak a melléklapok színvonalával, megpróbálnak érdekes címeket adni nekik. Talán nem túlzás azt mondanunk, hogy ebben néha divatszerű hullámokat követnek: a *Mulattató*, *Kedveskedő*, *Figyelmező* és *Társalkodó*, *Nemzeti Társalkodó* címek erre engednek következtetni.

A folyóiratok, mint azt már láttuk, részben követik a XVIII. század címadási szokásait, sok tekintetben azonban újat hoznak. A mitológiai nevek mellett tömegesen jelennek meg a magyar szavak, főként azok, amelyeket a nyelvújítás hozott létre vagy újított fel. Változás áll be a cím és tartalom viszonyában is: az elvont utalások mellett megjelennek a tartalomra közvetlenül utaló címek is, olykor szó szerint utalva a lap tartalmára vagy fajtájára. Ez a tendencia sokkal inkább jellemzi a folyóiratokat, mint a melléklapokat. Megváltozik a lapok címe abban a tekintetben is, hogy a reformkori folyóiratok általában nem tartják szükségesnek a nemzetiségre vagy a kiadás helyére való utalást, illetve csak abban az esetben élnek ezzel az eszközzel, ha annak különleges funkciója van.

Azt mondhatjuk tehát, hogy a XIX. századi folyóirat- és melléklap-címek alapján véve továbbvizsik a XVIII. század szokásrendjét, de sokrétű változtatásokkal azt egy sokkal magasabb és főként eredetibb szintre emelik.

Irodalom:

- BÍRÓ 1995: Bíró Ferenc: *A magyar felvilágosodás irodalma*. Bp., 1995.
DÉVÉNYI-NEMES 1954: Dévényi-Nemes: *A magyar sajtó 250 éve*. Bp.
HALÁSZ 1987: Halász Előd: *A Német Irodalom Története*. Bp.
KÓKAY 1979: *A magyar sajtó története* I. Szerk. Kókay György, Bp.
KOVALOVSZKY 1955: Kovalovszky Miklós: *Tudományos nyelvünk alakulása: Nyelvünk a reformkorban. Tanulmánygyűjtemény*. Szerk. Pais Dezső, Bp.
Mst: *A Magyar sajtó története*.
PONGRÁCZ 1930: Pongrácz Alajos: *Szépirodalmi folyóirataink 1848-ig*. Budapesti Szemle 218–219.
SZABÓ 1992: Szabó György: *Mitológiai kislexikon*. Bp.
SZEMERE 1840: Szemere Bertalan: *Utazás keleten a világos napok után* I-II. Pest.
SZENCZI 1990: Szenczi Molnár Albert: *Dictionarium Latinoungaricum*. Bibliotheca Hungarica Antiqua XXV. Bp.
SZILY 1988: Szily Kálmán: *A magyar nyelvújítás szótára*. Bp.
THIMÁR 1996: Thimár Attila: *Adalék XVIII. századi újságjaink címadási szokásaihoz*: Névtani Értesítő 18. 28-32.

	cím	a kiadás		az újság	
		ideje	helye	típusa	szerkesztője
1	Zsebkönyv	1821-22	Bécs	almanach	Igaz Sámuel
2	Szépliteraturai Ajándék	1821-28	Pest	melléklap	Szemere Pál
3	Aurora	1821-30 (36)	Pest	almanach	Kisfaludy Károly
4	Hébé	1822-26	Bécs	almanach	Igaz Sámuel
5	Aspasia	1824	Kassa	almanach	Kovacsóczy Mihály
6	Kedveskedő	1824	Bécs	melléklap	Igaz Sámuel-Pánczél
7	Laura	1824	Révkomárom	folyóirat	Gödör József
8	Felső Magyar Országai Minerva	1825-36	Kassa	folyóirat	Dessewffy József
9	Élet és Literatura	1826-27	Pest	folyóirat	Szemere Pál
10	Muzáron	1827-29	Pest	folyóirat	Szemere Pál
11	Sokféle	1828-34	Bécs	melléklap	Márton József
12	Koszorú	1828-44	Pest	melléklap	Vörösmarty Mihály
13	Nemzeti Társalkodó	1830-44	Erdély	melléklap	Pethe Ferenc
14	Sas	1831-33	Pest	folyóirat	Thaisz A.-Csernecky J.
15	Kritikai Lapok	1831-36	Pest	folyóirat	Bajza József
16	Társalkodó	1832-40	Pest	melléklap	Bajza József, Szenvey József
17	Szemlélő	1833, 1836-37	Kassa	divatlap	Kovacsóczy Mihály
18	Honművész	1833-41	Pest	melléklap	Mátray Gábor
19	Regélő	1833-41	Pest	divatlap	Mátray Gábor
20	Rajzolatok	1834-39	Pest	divatlap	Munkácsy János
21	Literaturai Lapok	1836-37	Kassa	melléklap	Kovacsóczy Mihály
22	Figyelmező	1837-41	Pest	melléklap	Bajza J.-Toldy F.
23	Athenaeum	1837-43	Pest	folyóirat	Bajza J.-Toldy F.
24	Lombok	1838	Pest	melléklap	Kunoss Endre
25	Mulattató	1838-39	Erdély	melléklap	Köpe János, Veress György
26	Literáriai Csarnok	1839	Pest	melléklap	Munkácsy János
27	Budapesti Rajzolatok	1839	Pest	divatlap	Munkácsy János
28	Sürgöny	1840	Pest	divatlap	Munkácsy János
29	Közlemények	1841	Pest	divatlap	Kovacsóczy Mihály
30	Regélő Pesti Divatlap	1842-44	Pest	divatlap	Garay J.-Erdélyi J.
31	Magyar Életképek	1843-44	Pest	divatlap	Frankenburg Adolf
32	Honderű	1843-48	Buda	divatlap	P. Horváth Lázár
33	Életképek	1844-48	Pest	divatlap	Frankenburg Adolf
34	Irodalmi Ór	1845-46	Pest	melléklap	Frankenburg Adolf
35	Kis Követ	1846-48	Erdély	folyóirat	Magyari Lajos
36	Magyar Szépirodalmi Szemle	1847	Pest	folyóirat	Erdélyi J.-Henszlmann I.-Toldy F.
37	Hazánk	1847-48	Győr	folyóirat	Kovács Pál
38	Buda-Pesti Divatlap	1848	Pest	divatlap	Vahot Imre

SZABÓ KATALIN VIOLA

A gomba helyneveinkben

Mindeddig kevésbé kutatott, hogy a *gomba* szónak és gombaneveinknek van-e és mi a szerepe, jelentősége tulajdonnév-használatunkban. Ennek a kérdésnek a részleges megválaszolását kísérelem meg a továbbiakban. A tulajdonnevek közül ezúttal többnyire csak a helynevekről szólok.

Gomba szavunk szláv jövevényszó, amely még a X. század előtt került nyelvünkbe. Első adatolása mint személynévet említi, csak később fordul elő (a Besztercei Szójegyzékben) közszóként.¹

Sajátosan magyarnak tekinthető – és elég gyakori – helynévadási eljárás volt az, amelynek során pusztá személynévvel neveztek meg helyet, helységet.² *Gomba* helységnevünk a régi magyar *Gumba* személynévből (1138/1329) keletkezett. 1337 óta adatolt ilyen nevű település Pest megyében, Monortól északkeletre.³ Eltűnt helységnek is volt *Gomba* neve a Szilágyságban.⁴ A tárgyalt névhez hasonló a szerkezete és előzménye egy Nagykárolytól keletre fekvő falu nevének: *Gilvács* neve bizonyára a régi nyelvi, népnyelvi *gilva* 'lemezes gombafajta, laskagomba' főnév személynévi használatú, *-cs* képzős származékából keletkezett. Tudunk 1228-ban adatolt *Gilvad* magyar női névről.⁵

Gilvánfa Baranya megyei helység (1410/1509: *Gilwanfalva*). A régi nyelvi *Gilván* személynév és a birtokos személyranggal ellátott *falu* főnév összetétele. Valószínű, hogy a név első része ugyancsak a *gilva* gombanévre vezethető vissza.⁶ Az előbbi három hasonló jellegű, jelentésű név közt persze különbség van. Utóbbi kettő egy bizonyos gombafajtára utal, és nem általánosságban a gombára. Szerkezet szempontjából szintén elűtnek az ismertetett „gombás” helynevek.

A továbbiakban – egy kivétellel – általában a gombára utaló helyneveket mutatok be, aszerint csoportosítva őket, hogy képzett vagy összetett szavak-e.

Mielőtt erre sor kerül, hadd szóljak a kivétel névről, amely szerkezet szerint a *Gomba* helynévhez hasonlóan egy harmadik típust képvisel, az egyetlen morfémából álló, nem képzett szavakét. *Vargánya* határnevünk szláv eredetű szó, gombafajta megnevezése.⁷

Képzett szavak:

Gombás. Lakott hely Váctól északra (egyik részét *Kisgombás*nak, a másikat *Öreggombás*nak hívják). A név jó gombatermő helyre utal.⁸ A kézdíszéki Torján erdőt és kaszálót neveznek így, a szilágysági Hadadon pedig szőlőt.⁹ Valószínű, hogy az eddig ismertnél több helység határában is van *Gombás* nevű határrész.

Gombászó. Többszörösen képzett szó. A háromszéki Dálnok határneve volt. 1714-ből adatolt. A közelmúltban még ismerték, használták, de napjainkban már kihalt névnek számít csakúgy, mint a *Gombászóút* határnév.¹⁰

¹ TESz.

² KÁLMÁN 1989. 152–156.

³ FNESz.

⁴ SZABÓ T. 1994. 38.

⁵ FNESz.

⁶ FNESz.

⁷ Lásd FNESz. Hirip helységnevünk esetében – noha a FNESz. a fanévből való eredeztetést tartja elfogadottnak – nem zárható ki, hogy szintén gombanévre vezethető vissza. Erdélyben elterjedt népi neve a vargányának: *hirib*, *hirip*.

⁸ FNESz.

⁹ Lásd HINTS 1997. 34. és SZÉKELY 1994. 185.

¹⁰ Lásd BOGÁTS 1929. 58–59. és ZSIGMOND GYŐZŐ 1997. 6–7.

Összetett szavak:

Gombahát, Gombaháti kút cserszegtomaji helynevek.¹¹

Gombásbérc hegytető neve Háromszéken Kászonfürdő, Gyertyános (csángó telep) és Esztelnek határában.

Gombáshegyút szilágysági dűlőnevünk példa arra, hogy többszörösen összetett „gombás” helynévvel is kell számolnunk.¹²

Gombás-patak nevű ma is élő helynévre Torjáról (Kézdiszék) van adatunk.¹³

Gombászóút (1776) a háromszéki Dálnok határneve volt a már említett Gombászóval együtt.¹⁴

Gombaszög (Gombasek) Felvidék, Szlovákia egyik helysége.¹⁵

Gombatelek eltűnt szilágysági település neve.¹⁶

Kisgombás. A Vác melletti *Gombás* település egyik részét hívják így.

Magyarherepe Alsó-Fehér megyei település neve.¹⁷

Marosgombás falu Fehér megyében, Marosszéken, Nagyenyed közelében. *Csicsógombás* az egykori Szolnok-Doboka vármegye, ma Szilágysági megye települése.¹⁸

Nagygomba 1927-ben Marcalihoz csatolt település. Utal a FNESz. egy néhai *Kisgombára* is.

Oláhherepe Alsó-Fehér megyei település neve.¹⁹

Nemesgomba (Hubice) szlovákiai helység a Csallóköz nyugati részén. A megkülönböztető szerepű *Nemes-* előtag kisnemesi lakosokra utal.²⁰

Öreggombás a neve a már említett Vác melletti *Gombás* egyik részének.

Helynév és gomba kapcsolatának egyik vonatkozását taglaltam eddig. Az sem mellékes, hogy a helynév milyen szerepet játszik a gombanév létrejöttében. Növénynév és földrajzi név általában úgy kapcsolódik egymáshoz, hogy a hely viseli a növény nevét.²¹ Ugyanez a helyzet a gombák esetében. Tanúság erre az eddig említett „gombás” helynevek lajstroma. Van azonban gomba is, nem csupán növény (henye boroszlán, *Daphne cneorum*), amelynek a neve fordított szabály szerint alakult. A gomba viseli termőhelyének a nevét. A hely neve köznevesül, és *-i* képzővel vagy anélkül válik a gomba nevévé. Így lett a felcsíki Csíkszentmihályon egy még biztosra nem azonosított galambgombaféle (*Russula*) neve: *ködi*, illetve *ködgomba*. *Köd*-nek nevezik azt az erdőt, ahol ez a gombafaj terem. Elnevezői úgy tartják, hogy máshol nem lelhető fel a ködi gomba.²¹ Ez a vélekedés egyúttal sejteti, magyarázza a névadás indítékát.

¹¹ VAJKAI 1941. 247.

¹² SZÉKELY 1994. 185.

¹³ HINTS 1997. 34.

¹⁴ BOGÁTS 1929. 59.

¹⁵ FNESz.

¹⁶ SZABÓ T. 1994. 38.

¹⁷ SZABÓ T. 1994. 43.

¹⁸ SZABÓ T. 1994. 38.

¹⁹ SZABÓ T. 1994. 43.

²⁰ FNESz.

²¹ PÉNTÉK 1997. 429–430.

Összesen 26 „gombás” helynevet említ jelen írás. Közülük 21 kapcsolódik általában a gombához, 5 pedig bizonyos gombafajtákhoz (kétféle gomba három nevéhez). A helységnevek a magyar nyelvterület különböző részeiről valók. A határnevek jórészt székelyföldiek, valószínűleg azért, mert elsősorban ezen a vidéken nézett utána alulírott a tárgyalt kérdésnek, és mert a Székelyföld sokféle gomba szedésére alkalmas terület, ahol szép számmal gombásznak is. Mindaddig nem vonhatunk le messzebbmenő következtetést a gomba fontosságáról a magyar névadásban, amíg például valamely növény vagy állat (illetve neve) helyneveinkben betöltött szerepéről nem készül tanulmány, mert csak az összehasonlítás elvégzését követően bocsátkozhatunk becslésekbe a helynévanyag alapján. És természetesen folytatni kéne a gomba és a helynevek kapcsolatának a vizsgálatát.

Jel, tanúbizonyosság az említett gombával kapcsolatos helynév-, valamint gombanévszókincs. Adalékot jelent, amely elősegíti népi kultúránk megismerését, amelynek egyik része sajátos örökséget jelentő gombakultúránk.

Irodalom

BOGÁTS DÉNES, 1929. Háromszéki helynevek: Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára. A Székely Nemzeti Múzeum kiadása, Sepsiszentgyörgy, 58–71.

FNESz. = KISS LAJOS, 1988. Földrajzi nevek etimológiai szótára. Akadémiai Kiadó, IV. bővített és javított kiadás, Budapest.

KÁLMÁN BÉLA, 1989. A nevek világa. Csokonai Kiadó, IV. átdolgozott kiadás, Debrecen.

HINTS MIKLÓS, 1997. A Bodoki-hegység hét településének család- és helynevei. Magyar Névtani Dolgozatok, 151. ELTE, Budapest.

PÉNTEK JÁNOS, 1997. A növénynevek és a földrajzi nevek viszonyáról: Az V. magyar névtudományi konferencia előadásai. II. Szerkesztette: B. GERGELY PIROSKA és HAJDÚ MIHÁLY, Budapest-Miskolc, 427–430.

SZABÓ T. ATTILA - SZABÓ T. ÁDÁM, 1994. Erdélyi magyar történeti helynévmutató. Magyar Névtani Dolgozatok 131. ELTE, Budapest.

SZÉKELY PÁL, 1994. Hadad helynevei: Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények XXXVIII/ 2. sz. Kolozsvár, 184-188.

TESz. 1967–1976. A magyar nyelv történeti–etimológiai szótára. I–III. Főszerkesztő: BENKŐ LORÁND, Akadémiai Kiadó, Budapest.

VAJKAI AURÉL, 1941. A gyűjtögető gazdálkodás Cserszegtomajon. Néprajzi Értesítő.

ZSIGMOND GYÖZŐ, 1997. Dálnok helynevei. Kézirat, Sepsiszentgyörgy.

1998. Erdélyi népi gombanevek. Kézirat, Sepsiszentgyörgy

ZSIGMOND GYÖZŐ

Két fejezet a növénynévi helynevek vizsgálatából

I. Bevezető

1. A d o l g o z a t t é m á j a. – Cikkem témája a növényneveket tartalmazó mikrotoponímák részleges vizsgálata. Az eredetileg szakdolgozatnak készült feldolgozásból jelen esetben csak két fejezetet emelek ki bemutatásra.¹ Az egyik téma Az egyes növénynevek előfordulási aránya a vizsgált mintában; a másik téma A nevek családosulása.

Az általam vizsgált nevek a magyar nyelvterület egészéről nyújtanak információt. Ez azt jelenti, hogy 8 járás, illetve vidék névanyagát tekintettem át. A 8 területet megpróbáltam úgy kiválasztani, hogy nagyjából az ország főbb tájegységeiről nyújtsanak képet. Két területi egység határainkon kívül van, Erdélyben. A kiválasztott 8 terület a következő: Alsó-Szigetköz, Keszthelyi járás, Egri járás, Jászberényi járás, Baktalórántházi járás, Makó és környéke, Kalotaszeg és Nyárádmente. Ezeknek a területeknek az adattárából a növénynévi alapú (növénynevet tartalmazó) mikrotoponímákat gyűjtöttem össze. Mivel nem ismerem minden növényfajt és tájszót, amely valamilyen növényt jelölhet, így előfordulhat, hogy néhány név, adat kimaradt a gyűjtésből.

Mintegy 40.000 helynevet néztem át, ebből kb. 4000 tartalmaz valamilyen formában növénynevet. Mindezekből rálátás nyílik a növénytakaróra, növényföldrajzra, egyes növények tájmeghatározó jellegére, a felhasználásban, természetben betöltött szerepére. Egyes növények különféle neveinek területi megoszlása is felmerül a gyűjtés, illetve feldolgozás során.

2. A z e l ő z m é n y e k r ő l é s a f o r r á s o k r ő l – Dolgozatom alapjául 8, részben helynévgyűjtemény, részben elemzési minta szolgált. Közülük legkorábban SZABÓ T. ATTILA, Kalotaszeg helynevei c. munkája jelent meg (Kolozsvár, 1942.). Ez a hatalmas adattár rengeteg élőnyelvi és történeti adatot tartalmaz. BENKŐ LORÁND, A Nyárádmente földrajzinevei (Bp., 1947.) című műve azon kívül, hogy adattára is van, kategóriákat dolgozott ki a névkutatás számára. Kategóriái nemcsak névtörténeti, névélettani szempontokra épülnek, hanem alaktaniakra is. Tíz évvel később jelent meg KÁZMÉR MIKLÓSNak Alsó-Szigetköz földrajzi nevei című munkája (MNYTK. 95. sz. 1957.). Tipológiája két fontos pilléren áll: az alapelemek és megkülönböztető elemek rendszerén. Ő volt az, aki elindította a névadási típusok statisztikus bemutatását is. INCZEFI GÉZA: Földrajzi nevek névtu-

¹ A szakdolgozat a bevezetőn kívül két nagyobb egységből áll: A növénynévi helynevek külső nyelvészete (extralingvisztikája), és A növénynévi helynevek belső nyelvészete (intringvisztikája). A nagyobb egységeket fejezetekre osztottam. Az extralingvisztikai fejezeten belül a következő alegységek vannak: A nevek valóságához való viszonya, Az egyes növénynevek előfordulási aránya a vizsgált mintában. Az intralingvisztikai fejezetben pedig: A bizonytalan eredetű nevek besorolása, A nevek családosulása, A helynevek tótani vizsgálata, A nevek szerkezete, Nyelvjárási tanulságok. Mellékletként a felhasznált szakirodalmat és kb. 4000 helynevet tartalmazó adattárat csatoltam a dolgozathoz. A két nagyobb pillérből egy-egy kisebb átdolgozott, bővített fejezetet ismertetek most.

dományi vizsgálata – Makó környékének földrajzi nevei alapján (Bp., 1970.) című munkájában megpróbálja még sokoldalúbban rendszerezni a földrajzi neveket. Foglalkozik a nevek keletkezésével, váltoásaival, hangtani, alaktani, jelentéstani rendszerezésével. Az általa létrehozott kategorizálási rendszer nagyon bonyolult, hiszen több mint félszáz alcsoportot különböztet meg.

A mikrotoponímiai kutatások fellendülése az 1960-as évektől indult meg. Ekkor kezdődtek el országszerte a szervezett helynévgyűjtések. Ennek a munkának legjelentősebb irányítója VÉGH JÓZSEF, majd ÖRDÖG FERENC volt. Mára egyre kevesebb azoknak a területeknek a száma, ahol még nem történt meg a helynévgyűjtés, illetőleg nem láttak napvilágot a helynévtárak. Az adattárak elkészülte után sorra jelentek meg mikrotoponímákkal foglalkozó munkák a nyelvészeti folyóiratokban, konferenciakötetekben, a Névtani Értesítőben, a Magyar Névtani Dolgozatokban és más fórumokon.

Benkő, Kázmér és Inczeffi művein kívül dolgozatomhoz felhasználtam négy helynévtárat az utóbbi évtizedek terméséből: MEZŐ ANDRÁS: Szabolcs-Szatmár megye földrajzi nevei I. köt., A baktalórántházi járás. Nyíregyháza, 1967.; – PAPP LÁSZLÓ–VÉGH JÓZSEF szerk.: Heves megye földrajzi nevei. Az egri járás. MNyTK. 125. sz. Bp., 1970.; – BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC szerk.: Szolnok megye földrajzi nevei. Jászberényi járás. Jászberény, 1986.; – BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC szerk.: Zala megye földrajzi nevei II. köt. A keszthelyi járás. MNyTK. 178. sz. Bp., 1986.

A dolgozatomhoz felhasznált anyagot szinkrón korpuszként kezelem. Az adattárak 1942 után jelentek meg, és – mivel jórészt élőnyelvi gyűjtések – lényegében századunk közepének viszonyait tükrözik. Természetesen tartalmazhatnak korábbi adatokat is, de ezeket nem dolgoztam fel, hiszen a diakrón mozgások feltárására nem vállalkoztam. Mivel vizsgált korszakunkban a gyűjtés módszertana már eléggé egységes, a gyűjtött névanyag összehasonlításának nincs lényegi akadálya.

Ha már növényneveket tartalmazó helyneveket elemzek mint sajátos névfajtat, feltehető az a kérdés, hogy ezek vizsgálata mennyiben speciális. A kimondottan növényneveket tartalmazó mikrotoponímák kutatása „gyerekcipőben jár”, jóllehet az ilyen helynevek vizsgálata a földrajzi neveken belül önálló alcsoportot szokott képezni.

Olyan cikket, tanulmányt, amely növénynévi alapú helynevekkel foglalkozik, viszonylag keveset találtam. Ezek a következők: 1. PÉNTEK JÁNOS–SZABÓ ATTILA: A régi növényvilág és változásai a kalotaszegi földrajzi nevek tükrében: Nyelvészeti tanulmányok 1980. (Szerkesztette és az előszót írta TEISZLER PÁL. Bukarest, 1980. 131–72.) Ebben a tanulmányban Kalotaszeg mai és történeti földrajzinév-anyagát, a mai növényföldrajzi képet és a népi növényismeretet vizsgálja a két szerző. Megpróbálnak a hajdani növényföldrajzi viszonyokra, a változásokra, a növényzetnek a névadásban játszott szerepére következtetni. A dolgozat szócikkekre épül. Címzőként a növény vagy a növényzet neve szerepel, mely után alakváltozatok, latin és magyar név, a falvak adatai, majd a magyarázat következik. Összegzőként történeti növényföldrajzi és névtani következtetések találhatók. A cikk nagyon fontos támpontot jelent a kalotaszegi helynevek vizsgálatához. 2. GALLASY MAGDOLNA: Növénynévi alapú régi településneveink (MNyTK. 183. sz.

1989. 83–93), amely középkori források feldolgozásán alapul, és makrotoponímákat dolgoz fel. Vizsgálja a növényfajták arányát a névadásban, a víznévi közvetítést, és bizonyos névváltozatok eloszlását az országban. 3. VÖRÖS OTTÓ: Növénynevek Vas megye földrajzi neveiben (MNYTK. 183. sz. 1989. 207–11), amely cikk foglalkozik a növényzeti nevekkal, a növények névadó szerepével: milyen típusú növények mennyire gyakoriak (pl.: erdei fák, gyümölcsök, termesztett növények, vadnövények, bokrok, növényminőségek, virágok), és mi befolyásolja gyakoriságukat (pl.: tömeges elterjedésük, ritkaságuk). (Vörös O. kandidátusi értekezése [1994] Vízrajzi névelemek onomatodialektológiai vizsgálatával foglalkozik. Rendkívül érdekes szójelentést és térképeket mutat be a vízrajzi köznevek rendszeréről, jelentéseiről, előfordulásukról, gyakoriságukról. A dolgozat módszertani tanulságokkal szolgálhat a növényneveket tartalmazó helynevek vizsgálatához is, bár tematikailag nem tartozik ide.) 4. GRYNÆUS TAMÁS: A honfoglalás- és Árpád-kori magyarság növényei. (Növényismeret, növényi felhasználás, növényi földrajz). (In: PÓCS ÉVA–VOIGT VILMOS szerk., *Ősök, táltosok, szentek. Tanulmányok a honfoglalásról és Árpád-kor folklórijából*. Budapest, 1996. 121–37.) Ebben a munkájában a régi helynévanyagot is bevonja vizsgálatába, Hont megyéről növényföldrajzi térképeket is készít. 5. PÉNTEK JÁNOS: A növénynevek és a földrajzi nevek viszonyáról (MNYTK. 209. sz. 1997. 427–30) című munkájában a kipszultó növényekkel, melyek tulajdonnév alapjává válnak, a népi növénynevek tulajdonnévként való előfordulásával, néhány különleges növény nevével és névváltozataival foglalkozik. Az egyes növénynevek helynévi előfordulásaival több kisebb-nagyobb tanulmány is foglalkozik (l. pl. REUTER CAMILLO: *Tölgy és hasaszt*. MNY. LXI, 80–9; uő: Cserfa. MNY. LXXII, 340–3; SZABÓ T. ATTILA: *Sulyom: sólyom*. Anyanyelvünk életéből. Bukarest, 1970. 440–3; uő: *A Zimola helynév eredetéhez*. i. m. 457–9).

A dolgozatomból kiemelt két rész tehát a növénynevek előfordulási arányával, illetve családosulásával foglalkozik.

II. Az egyes növénynevek előfordulási aránya a vizsgált mintában

Mivel a vizsgált minta Magyarország és Erdély több területéről való, ez azt jelenti, hogy a névanyag nem egységes. Ez a tájak különbözőségéből adódik, hiszen az alföld és a hegyvidék növényvilága nagyon eltérő. Feltehetjük, hogy a növénynévi helynévadás kultúrafüggő, speciális sajátosságokat is tartalmazhat. Természetes, hogy névtani és táji különbségeket vethet fel az adott kérdés, hiszen a névrendszerre a természet és a társadalom is hatást gyakorol. Még mielőtt bármilyen vizsgálódást elkezdenénk, megállapíthatjuk, hogy a növénynevek diakrón szempontból szintén tagoltak. Van olyan növénynév, amely több száz éves múltra tekint vissza, mások egészen újak. A természetes növényzet elnevezése a legarchaikusabb, legrégebb, legállandóbb. Ezzel szemben a kultúrnövények kultúratükörzőek, gyakran változnak, tükrözik a gazdaság változásait, így mozgékonyabb részei a névadásnak. Eddigi tapasztalataink szerint ezek a megállapítások joggal feltehetőek, de itt elsősorban a táji megoszlást, differenciálódást vizsgáljuk.

Vizsgáljuk meg, mennyire befolyásolja a felszín a növényfajták számát egy-egy területen. Természetesen ideális esetben csak azonos nagyságú területeket lehetne

statisztikai vizsgálat alá vetni, hiszen csak így kapnánk jól értékelhető adatokat. Mivel a területek nagysága jelen esetben jelentősen eltér, ezt az elemzés során figyelembe kell majd venni. Ezeket az adatokat névsűrűségi számításokkal majd pontosítani lehet, ha a területek nagyságát is ismerjük. A táblázatban az előfordulás azt mutatja, hogy az adott területen hányszor fordul elő a növény alapalakban, továbbalakítás nélkül.

Terület	Községek száma	Növényfajták száma	Előfordulás
Alsó-Szigetköz	17	34	91
Keszthelyi járás	29	58	235
Egri járás	48	91	609
Jászberényi járás	17	46	124
Makó környéke	3	19	23
Baktalórántházi járás	19	57	157
Kalotaszeg	64	67	587
Nyárárdmente	32	51	237

Megállapíthatjuk, hogy az alföldi területen jóval kevesebb növényfajta játszik szerepet a névadásban, mint a hegyvidéken, ahol sokkal többfajta növényről neveztek el határrészeket, hiszen a növényzet sokkal változatosabb. Eger környékén 91 fajta növény volt motiváló hatású a névadáskor, Makó vidékén pedig csak 19. Persze ezt az is befolyásolja, hogy mekkora a járás területe, és hány község tartozik hozzá. Ha tovább vizsgáljuk az adatokat, megállapíthatjuk, hogy egy-egy községre átlagban 6-7 növényneves előfordulás jut (nem továbbalakított változatokban, csak alapalakban). Kimagaslóan az egri járásban és Kalotaszegen találhatjuk a legtöbb növényneves helynevet (az egri járásban több mint 12 alapalak jut egy falura, és természetesen ennek még családosulásai vannak).

Megvizsgáltam azt is, hogy járásonként melyek a névadásban is tükröződő legjellemzőbb növények. A leggyakoribb négyet, ötöt vagy hatot tüntettem fel külön, attól függően, hogy milyen volt a növényzet eloszlása:

Alsó-Szigetköz

kender	körte	meggy	káposzta	fűz	tölgy	egyéb
10,98	8,79	7,69	5,49	5,49	5,49	56,07

Az egyéb kategória (a kis százalékkal előforduló növényeket tartalmazza) elég magas együttes százalékaránya azt bizonyítja, hogy mennyire változatos a növényvilág. (Ha ezt a kategóriát is felbontottam volna szeletekre, sokszor igen apró hányadokat kaptam volna. Azért egypár különleges példát majd megemlítek területenként.)

Mivel alföldi terület, így nem meglepő, hogy termesztett növény adja a legtöbb növényneves helynév alapját, sőt, az első 4 helyen ilyen szerepel, az 5-6. helyen két vadnövény található. A *fűz* gyakorisága kiemelkedik a vizesebb terület miatt. Egyéb kategóriába tartozik pl.: a *zab*, *dinnye*, *rozs*, *gyűrű* ('vörösgyűrűsom'), *kapor*, *üstör* ('libatop féle növény'), *cigle* ('fűz'), *cirok*, *lucerna*.

Keszthelyi járás

bükk	cser	szőlő	kender	akác	dió	egyéb
6,82	6,02	5,62	4,41	4,41	4,41	68,31

Dombvidéki terület, így a természetes növénytakaró uralkodik a tájon. Természetesen a *szőlő* is jelentősebb százalékban jelen van, mint később majd több helyen is látjuk, de ugyanezt lehet elmondani a *kenderről* is. Nagyon sok községben válik névadás alapjává ez a növény. Meglepő módon a *dió* „előkelőbb” helyet foglal el, mint a *gesztenye*, bár ez az egyéb kategória egyik jelentős eleme. Egyéb kategória pl.: a *gomba*, *haraszt* ('tölgy' vagy 'éger' vagy 'páfrány'), *kömény*, *mogyoró*, *sáfrány* ('nőszirmmal egy családba tartozó, ősszel nyíló növény', vagy 'a fészkesvirágúak családjába tartozó, vadon élő növény'), *bálványfa* (vagy 'büdösfa'), *hályogfa* ('zsidócseresznye', 'hajagmeggy'), *mandula*, *békalencse*, *juhar*, *moha*.

Egri járás

szőlő	kender	nyír	cser	tölgy	egyéb
6,89	6,4	4,26	4,1	3,94	74,41

Itt természetesen a *szőlő* előfordulási aránya a legnagyobb, hiszen borvidékről van szó. Igen gyakran megfigyelhető a névadásban, hogy olyan növények, melyek sok helyen előfordulnak, nem játszanak szerepet egy-egy név kialakulásában, de olyan növény, mely ritkán fordul elő, helynév alapjává válik, hiszen megkülönböztető szerepe van. A *szőlő* jelölhet növényt és metonimiával szőlőtermesztésre használt területet is. A beszélt nyelvben is megfigyelhető a „kimegyek a *szőlőbe*” kifejezés, de az hogy „kimegyek a *kenderbe* (vagy a *nád*ba), nem. Az egri területen a természetes növénytakaró, különböző fafajták játsszák a nagyobb szerepet a névadásban. Egyéb kategória pl.: *som*, *barack*, *berkenye* ('erdőben vagy kertben termő vagy termesztett, apró szemű, savanykás ízű, piros gyümölcs'), *birsalma*, *borbolya* ('cserje, levelei tojásdadok, bogyója piros'), *cicka*, *dohány*, *galagonya*, *gyöngyvirág*, *hagyma*, *ibolya*, *kikerics*, *konkoly* ('lilás rózsaszín virágú mérges növény'), *lencse*, *piszke*, *répa*, *torma*, *tök*.

Jászberényi járás

szőlő	kender	nád	tölgy	meggy	szilva	egyéb
10,48	9,67	7,25	6,45	4,83	4,83	56,49

Szintén a *szőlő* és a *kender* fordul elő nagy arányban. De ha megnézzük a táblázatot, a hat növényből csak kettő a természetes növénytakaróhoz tartozó, a többi termesztett. Egyéb kategória pl.: *mák*, *borsó*, *kóró*, *kökény*, *hínár*, *káka*, *paraj*, *sóska*, *repce*.

Makó környéke

szőlő	üröm	eper	kender	egyéb
8,69	8,69	8,69	8,69	65,24

Nagyon kis névanyagon lehet vizsgálni a növénynévi helynevek arányát. Ráadásul szinte majdnem minden növény neve egyszer fordul elő alapelakként. Így nem meglepő, hogy a négy leggyakoribb növény százalékos megoszlása megegyezik. Alföldi terület lévén, itt is a termesztett növények vannak túlsúlyban, bár az *üröm* mint vadnövény jelentős arányban van jelen. Egyéb kategória pl.: *bibere* ('paprika'), *csipkerózsa*, *gyűrű*, *szilva*, *sulyom* ('állóvizek, mocsarak felszínén tenyésző, apró fehér virágú, úszó növény').

Baktalórántházi járás

szőlő	kender	nyír	fűz	nád	nyár	egyéb
11,46	6,36	6,36	4,45	4,45	4,45	66,92

Nyírségi terület lévén eléggé meglepő, hogy a hat leggyakoribb növény közül négy vad, sőt *alma* nem szerepel a „ranglista” első helyein. Ugyanúgy, mint sok területen, a *szőlő* és a *kender* a leggyakoribb növény. Egyéb kategória pl.: *vadmeggy*, *éger*, *bodza*, *csicsóka* ('napraforgóval rokon, takarmánynak termelt, de vadon is élő növény'), *komló*, *körte*, *páfrány*, *dohány*, *alma*, *gyertyán*, *ebtej*, *hárs*.

Kalotaszeg

szőlő	cser	bükk	kender	nyír	egyéb
6,3	5,45	5,11	5,11	4,77	73,26

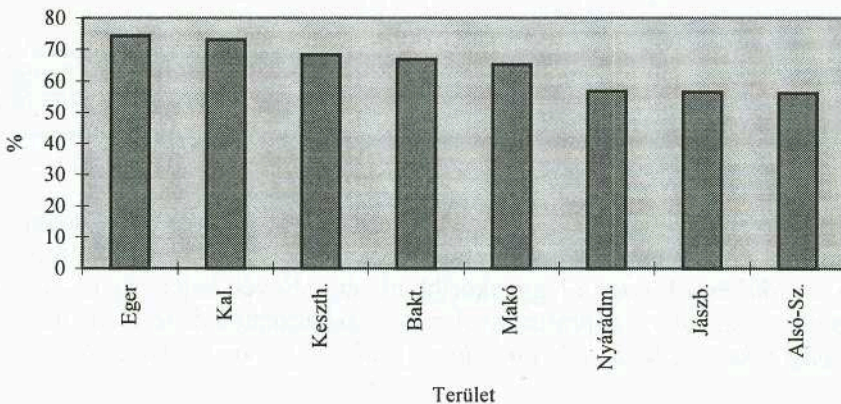
Az egyik növényekben leggazdagabb terület. Természetesen a *szőlő* és a *kender* mellett itt is a vadnövények kapnak nagyobb szerepet a helynevek névadásában. Nem aljnövényzetről vagy bokrokról van szó, hanem fákról. Az egyéb kategória igen magas százalékaránya bizonyítja, hogy az egri területhez hasonlóan, a növények fajtájának száma nagyon sok. Egyéb kategória pl.: *paszuly*, *baltacim* ('vetett pillangós virág, és vadon is él'), *pityóka*, *fenyő*, *gyertyán*, *gyopár*, *hajag*, *hanga*, *jegenye*, *kőris*, *málna*, *pipacs*, *száldob* ('hársfa'), *vadkörte*.

Nyárádmente

szőlő	cser	nyár	kender	szil	egyéb
12,65	10,54	9,7	5,8	4,46	56,85

Itt is, mint majdnem mindenhol, a *szőlő* és a *kender* az első öt növény között szerepel. Viszont meglepően magas a *szilfa* aránya, mely növény a többi területen csak alig játszott szerepet a névadásban. Talán nem véletlenül utal a táj- és folyónév a *nyárfá* jelentőségére, bár ezek történeti adatok. A legdominánsabb fanév viszont a *cser*. Nyárádmentét *Murokország*-nak is hívják, mégsem találtam egyetlen *murok* vagy *sárgarépa* elnevezésű területet sem. Egyéb kategória pl.: *kőris*, *vacok*, *borostyán*, *torma*, *száldob*, *árpa*, *dió*, *akác*.

Ha összehasonlítjuk az *egyéb* kategória eloszlásának arányát, a következő ábrát kapjuk:

Megállapítható, hogy ez a kategória főleg a hegyvidéki területeken magas. Ez azt bizonyítja, hogy itt használják a legtöbb növénynevet tulajdonnév alkotásakor. Persze ez a természeti adottságtól is függ. Az ábra a lexikális változatosságnak is jó mutatója.

Megnéztem még azt is, hogy az összes növény közül hány százalék a természetű és mennyi a természetes növényzethez tartozó:

Terület	Vadnövények
Keszthelyi járás	67,65%
Kalotaszeg	61,83%
Nyárádmente	61,60%
Egri járás	56,65%
Baktalórántházi járás	55,41%
Jászberényi járás	41,12%
Alsó-Szigetköz	40,65%
Makó környéke	39,13%

Terület	Kultúrnövények
Makó környéke	60,86%
Alsó-Szigetköz	59,34%
Jászberényi járás	58,87%
Baktalórántházi járás	44,58%
Egri járás	43,34%
Nyárádmente	38,39%
Kalotaszeg	38,16%
Keszthelyi járás	32,34%

Ezek az adatok is azt bizonyítják, hogy a hegyvidéki területen a természetes növénytakaró a domináns, míg az alföldi jellegű területen a természetű növények, és ez a helynévanyagban is megmutatkozik.

A vizsgálatot a két fő kategóriára külön-külön is elvégeztem. A vadnövények és a természetűek közül a leggyakoribb négyet-hatot választottam ki. A következő eredményt kaptam:

Alsó-Szigetköz (vadnövények)

fűz	tölgy	szil	nád	som	egyéb
13,51	13,51	10,81	10,81	10,81	40,55

(kultúrnövények)

kender	körte	meggy	káposzt	szilva	egyéb
18,51	14,81	12,96	9,25	7,4	37,07

Keszthelyi járás
(vadnövények)

csér	akác	nyír	fenyő	fűz	egyéb
8,17	6,91	6,28	6,28	5,66	66,7

(kultúrnövények)

szőlő	kender	dió	szilva	káposzta	egyéb
18,42	14,47	14,47	9,21	9,21	34,22

Egri járás
(vadnövények)

nyír	csér	tölgy	rózsa	bükk	egyéb
7,53	7,2	6,95	5,5	5,5	67,32

Egri járás
(kultúrnövények)

szőlő	kender	alma	dió	körte	egyéb
15,9	14,77	6,43	5,3	4,92	52,68

Jászberényi járás

nád	tölgy	szil	gyékény	paréj	egyéb
17,64	15,68	7,84	5,55	5,55	47,74

(kultúrnövény)

szőlő	kender	szilva	meggy	káposzta	egyéb
17,8	16,43	8,21	8,21	6,81	42,54

Makó környéke
(vadnövények)

üröm	szil	sulyom	káka	vörösn	egyéb
22,22	11,11	11,11	11,11	11,11	33,34

(kultúrnövény)

szőlő	eper	kender	dinnye	köles	egyéb
14,28	14,28	14,28	7,14	7,14	42,88

Baktalórántházi járás
(vadnövények)

nyír	nyár	nád	fűz	mogyoró	egyéb
11,49	8,04	8,04	8,04	5,74	58,65

(kultúrnövények)

szőlő	kender	dinnye	komló	meggy	egyéb
25,71	14,28	5,71	5,71	4,28	44,31

Kalotaszeg
(vadnövények)

cser	bükk	nyír	nád	éger	egyéb
8,81	8,26	7,71	6,88	6,33	60,01

(kultúrnövények)

szőlő	kender	borsó	szilva	alma	egyéb
16,51	13,39	11,6	8,03	6,69	43,78

Nyárárdmente (vadnövények)

cser	nyár	szil	mogyor	fűz	egyéb
17,12	15,75	6,84	6,16	6,16	47,97

(kultúrnövények)

szőlő	kender	szilva	dió	borsó	egyéb
32,96	14,28	6,59	5,49	5,49	35,19

Ha szétosztjuk a növényeket vad- és kultúrnövényekre, a táblázatokon belüli arányok természetesen változni fognak. Az egyéb kategória még mindig magas százalékban szerepel. A kultúrnövények diagramjain az aránya általában 40% körül van, de a keszthelyi területen és Nyárárdmentén 34-35%, míg Egerben a legmagasabb, több mint 50%. Ez valószínűleg azt bizonyítja, hogy a legtöbb területen a kultúrnövények nem mutatnak olyan változatosságot, mint a vadnövények. Sőt! Rendszerint a szőlő, a kender, a káposzta gyakoriságát tekintve szinte az összes területen az elsők között van. Alföldi területeken a gyümölcsfák aránya jelentős.

A vadnövények egyéb kategóriája rendszerint magas, főleg a hegyvidéki területeken, ahol akár a 60%-ot is elérheti. Ez azt bizonyítja, hogy nagyon sokfajta vadnövény játszik szerepet a helynévadásban, főleg gyakoriságuk alapján. Az alföldi részeken a vadnövények egyéb kategóriája 40% körül mozog. Azok a vadnövények, melyek szinte minden területen viszonylag magas százalékban szerepelnek, a következők: tölgy, fűz, cser, nyír, nád, szil, azaz különböző fafélék, kivéve a nádat.

Az alföldi táj legfőbb sajátossága, hogy elég egyhangú a felszíne, kevésbé változatos a növényvilága. Ehhez hozzájárul még az is, hogy a névadáshoz felhasznált növények túlnyomó többségben természetek, hiszen a természetes növénytakaró igen gyér. Ezzel szemben, ha megnézünk egy hegyvidéki területet, megállapíthatjuk, hogy sokkal többfajta növényről neveztek el határrészeket, hiszen a növényzet sokkal változatosabb. Tehát megnőtt a természetes növénytakaró motiváló hatása a nevekre: a táj különbözősége mennyiségi és minőségi különbségeket eredményez a növénynevekben, így a mikrotoponimákban is. A mennyiségi különbség vonatkozik a növényfajok változatosságára, a minőségi pedig a természet és természetes növénytakaró arányára.

Érdemes megfigyelni, hogy a táblázatokban előforduló kiemelt növények hogyan oszlanak meg tájanként:

	Alsó-Sz.	Keszth.	Eger	Jászb.	Makó	Bakt.	Kal.	Nyár.
kender	+	+	+	+	+	+	+	+
szőlő		+	+	+	+	+	+	+
szilva	+	+		+			+	+
nád	+			+	+	+	+	
cser		+	+				+	+
fűz	+	+				+		+
szil	+			+	+			+
nyír		+	+			+	+	
tölgy	+		+	+				
meggy	+			+		+		
káposzta	+	+		+				
dió		+	+					+
bükk			+				+	
nyár						+		+
mogyoró						+		+
körte	+		+					
alma			+				+	
borsó								+
dinnye					+	+		
som	+							
fenyő		+						
akác		+						
vadrózsa			+					
gyékény				+				
paréj				+				
üröm					+			
sulyom					+			
káka					+			
eper					+			
köles					+			
komló						+		
éger							+	

A táblázat csak az adott területek leggyakoribb 5-5 termesztett és vadon termő növényének nevét mutatja be, bár ez nem jelenti azt, hogy pl. éger csak Kalotaszegen fordul elő. Megtalálható más területeken is, csak kisebb gyakorisággal, így a névadásban betöltött szerepe nem olyan jelentős. A kender az egyetlen olyan növény, amely minden területen gyakran előfordul. Ez azt jelenti, hogy jelentős sze-

repe volt a gazdasági életben, hiszen ruhák és egyéb háztartási, háziipari termékek alapanyaga volt. A táblázatba foglalt növények nagyobb hányada vadnövény. Ez azt bizonyítja, hogy a tájékozódásban, névadásban jelentős szerepet játszanak.

Megállapítható, hogy a névadás arányai, motivációja nem csak a növények gyakoriságától függ. Ugyanis azok a növények, amelyeket mindenhol termelnek (búza, kukorica, árpa), nem játszanak fontos szerepet a névadásban, hiszen nincs differenciáló szerepük. Másrészt: termelési helyük sűrűn (akár évenként is) változhat. A vadnövények viszont általában gyakoriságuk és helyi állandóságuk alapján válnak a nevek alapjává.

III. A nevek családosulásáról

A valóságban jóval kevesebb a névadásra alkalmazott szavak száma, mint ahány területnek nevet kell adni. A nyelvi ökonómia azonban módot ad arra, hogy egy alapnevet újra fel lehessen használni más-más változatban. Ilyenkor beszélhetünk családosulásról. A családosulásnál meg lehet pl. vizsgálnunk azt, hogy egy-egy névnek hogyan történik a terjedése. Persze egy névadó közösségben (településen) nem minden növénynevből fog létrejönni továbbfejlesztett szerkezet. Általában az ismertebb növények nevei azok, amelyek alkalmasak a további bővítésre. Az ezekkel jelölt területek kiemelt tájékozódási pontok, és hozzájuk viszonyítva alakul ki a többi név, például az *alja*, *vége*, *eleje*, *útja* differenciáló elemekkel. Nézzünk néhány példát a családosulásra hajlamos nevek közül, és figyeljük meg azt is, hogy milyen módon, milyen nyelvi eszközök segítik a bővülést.

„Ha földrajzi tárgy egy határozott tájegységen belül osztatlan egységet mutat, a lokalizálásra alkalmazott név viszonylag egyszerű: *Báróutag*, *Natyszeg*, [...] ha azonban a földrajzi tárgy differenciáltságot mutat, a lokalizálásra használt név már komplikáltabb: *Báróutagosi tanya*, *Natyszegesi füzes*, [...]. Ezt a sajátságot, mivel a megosztatlanságot időrendben mindig később követi a megosztottság, fölhasználhatjuk a földrajzi neveink csoportosítására. Így azokat a földrajzi neveket, melyek egy határozott tájegységen belül megosztatlan földrajzi tárgyat jelölnek, elsődleges földrajzi neveknek mondjuk, szemben azzal a másodlagos földrajzi neveknek mondható típussal, melyek megosztott, differenciált földrajzi tárgyak lokalizálására szolgálnak” (BALOG LÁSZLÓ, A földrajzi nevek struktúrája: NyK. 1970. 98–99.) Természetesen ha már az „egyszer differenciálódott földrajzi tárgy újabb differenciálódást szenved, újabb, de még inkább komplikáltabb név keletkezik a lokalizálásra: *Báróutagosi tanyaudvar*, [...]. Az ilyen típusú földrajzi neveket a keletkezési időrendjük alapján harmadlagos földrajzi neveknek mondjuk” (BALOG i. m. 99).

Előfordulnak olyan nevek, amelyek nem családosulnak, egy alapforma él egy községben. Persze ez nem jelenti azt, hogy ez az alak csak tőszóként fordul elő. Sőt ilyen nagyon keveset találni: *Szőlő*, *Csipkerózsa* (Eger), *Galagonya* (Kalotaszeg), *Űstör* (Alsó-Szigetköz). A nevek többsége, ha differenciálódás alapjául szolgál, vagy tőszó, vagy a valamivel való ellátottságot kifejező *-s* képzős alak (*akácós*, *cseres*, *bükkös*, *égeres*).

Nézzünk meg néhány példát egy-egy név családosulására mind a nyolc területről.

Alsó-Szigetköz

Alsó Gyűrűs, Fősőgyűrűs, Gyűrűsiér, Gyűrűsikanális, Gyűrűsihid alakok találhatóak meg. (A különböző helyesírási alakok az adattárak helyesírását tükrözik.) A községben már nincs meg a *Gyűrű* vagy *Gyűrűs* alak, csak bővített változatokat ismerünk.

Az egyik legegyszerűbb bővülési lehetőség az, ha a megkülönböztető elem a helyzet, a fekvés, a térbeli viszonyítás szerint történik. Tehát a nevek kaphatnak melléknévi előtagot: *alsó, felső, belső, első, középső, külső*; vagy névutókat: *mögött, előtt, alatt, túl*. „A névutós nevek természetesen mindig legalább két lexémából állnak, de éppúgy egységesek, mint a raggal alakult nevek, s a névrész ezekben is csak az elhelyezkedést fejezheti ki. A lexikális összetettségéből adódóan azonban e nevek részt vehetnek újabb nevek alkotásában, s a továbbképzést is jól tűrik” (HOFFMANN ISTVÁN, Helynevek nyelvi elemzése. Debrecen, 1993. 88).

Lehetnek a nevek egymásnak szinonimái is. A szinonim helynevek jelentős csoportja olyan nyelvi elemekből alakult, amelyek közszóként is szinonim, felcserélhetőségi viszonyban állnak egymással. Az ilyen megnevezések különbözhetnek alapelemükben, mint például a *Gyűrűsiér* és *Gyűrűsikanális*, vagy megkülönböztető elemeikben.

Ebben az esetben még egy bővülési lehetőség is megfigyelhető: az *-i* képző használata: *Gyűrűsi*. Ezek az alakok azonban önállóan csak nagyon ritkán (pl. Keszthely: *Gyertyános*), általában csak más bővítési lehetőséggel együtt fordulnak elő.

A *Gyűrűsiér* azt mutatja, hogy helynév + képző + földrajzi köznévi morfológiai szerkezetű kiegészült nevek is léteznek. Ezt a kiegészülést alaptípusának tekinthetjük, melyet Hoffmann képzési kiegészülésnek nevez. Sőt! Ebben az esetben az *-i* képzős kiegészülés *-s* képzőt tartalmazó névvel történt meg.

Keszthelyi járás

Csaliti-szőlők, Csapáson aluli szőlő dűlő, Csapáson aluli szőlők, Csapáson fölülül szőlő dűlő, Csapáson fölülül szőlők, Csapáson fölül való szőlő, Csapáson túl való szőlő, Csutori-szőlők, Förtési-szőlő, Füzesi-szőlő, Ká-völgy-szőlőhegy, Kőháti-szőlők, Pap-szőlő, Szőlőhegy, Szőlőkalja, Szőlő-kert alja, Zsidi-hegyi-szőlők, Vár-völgy-alsó szőlőhegy

Bővíthet a név a tulajdonos nevével: *Füzesi-szőlő*, vagy esetleg foglalkozásával: *Pap-szőlő* (de ez lehet családnév is).

A jelzői előtagon kívül megkaphatja a szótó a többes szám jelét is: *szőlők* (*Csaliti-szőlők*).

Névadáskor nagyon sok összetett szó keletkezhet. Az összetétel „főtagja önmagában is földrajzi köznévi, mégpedig olyan általános jelentéssel (*föld, hely, kert, út*), hogy ebből adódóan önmagukban nem is fordulnak elő helynévben. A jelzői szerepű előtag azonban a hely funkciójának, növényzetének stb. a kifejezésével oly mértékben megszorítja az általános jelentést, hogy alkalmassá válik a tulajdonnévi szerepre. A névtudat ezeket kétrészes neveknek tekinti” (HOFFMANN i. m. 96.): *Szőlőhegy* `olyan hegy, ahol szőlő terem`.

Egy dolgot szeretnék még hozzáfűzni az összetett szavak kérdéséhez. Előfordulhat, hogy a helynév belső tagolása elhomályosul. A növénynév+*aszó*-ból

(‘száraz völgy’) egy csonkább alak jön létre: *Árpásszó, Eperjesszó, Kölesszó* (Eger).

Nemcsak kéttagú lehet a helyet meghatározó név, hanem akár 3-4 tagú is, pl. *Csapáson aluli szőlők*. A *Csapáson aluli szőlők* és a *Csapáson felüli szőlők* esetében az egyik megkülönböztető elem cserélődik a helyviszonynak megfelelően. Ezekben a nevekben a *szőlő* a névutóból képzett melléknév mellett kapott még egy bővítményt, egy helyhatározó-ragos köznevet. Sőt! Ezt még tovább lehet bővíteni egy köznévvvel: *Csapáson aluli szőlő dűlő*. Igaz, hogy itt már a *szőlő* nem fontos, csak ahhoz viszonyították a hely fekvését.

Bővíülhet még melléknévi igenévvvel a szerkezet, de ez ritkább forma: *Csapáson fölül való szőlő*. Ez a képzés egy és ugyanazon területet jelöli a *Csapáson fölüli szőlők*-kel.

Egri járás

Csipkés, Csipkés gödre, Csipkési-verő, Csipkési-rom, Csipkés-tető, Csipkés-verő-tető, Kis-csipkési-erdő

Itt is megfigyelhetjük az *-s* képzős megoldást, majd a név kap további *-i* képzőt: *Csipkés* ⇒ *Csipkési*.

A *Csipkési, Csipkés* név kiegészül a *gödör, rom, tető, verő* szavakkal, melyek a hely fajtáját jelölik meg. A *Csipkési-verő*-ről redukcióval lemarad az *-i* vagy rá sem kerül, majd bővíül még a *tető* szóval, így két helyjelölő szóval egészül ki a név (*verő*: a domboldal déli lejtője).

Megfigyelhetjük a terület nagyságára utaló jelzőt a *Kis-csipkési-erdő*-ben.

Ha a fejlődési folyamatot ábrázolnánk, ilyen ábrát kapnánk (bár nem mindig dönthető el, hogy kiegészülés vagy ellipszis, redukció vagy bővülés történt):

<i>Csipkés</i>	→	<i>Csipkés gödre</i>	}	Kiegészülés
		<i>Csipkés-rom</i>		
		<i>Csipkés-tető</i>		
	→	<i>Csipkési-verő</i>	}	Kiegészülés és bővülés
		<i>Csipkési-verő-tető</i>		
	→	<i>Kis-csipkési-erdő</i>		

Jászberényi járás

Lencsés, Lencsés-dűlők, Lencsés-dűlő kettő, Lencsés-egy-dűlő, Lencsés-halom, Lencsés-lapos-dűlő

Itt fordul elő először, hogy számozzák a területeket, és itt a leggyakoribb is. A többi járásban csak néha-néha lehet vele találkozni. A *Lencsés* volt a kiindulópont, ebből fejlődhetett ki a többi helynév:

<i>Lencsés</i>	→	<i>Lencsés dűlők</i>	→	<i>Lencsés-egy-dűlő</i>
			→	<i>Lencsés-dűlő-kettő</i>
			→	<i>Lencsés-lapos-dűlő</i>
			→	<i>Lencsés-halom</i>

Egy területnek így egyszerre több neve is lett. A dűlők számozása kétféleképpen történt ebben a községben: az egyik esetben a *dűlő* elé, a másikban utána került a számozás. (Általában a számozás nem a végére kerül.)

A *Lencsés-lapos-dűlő* szerkezetben a külső forma meghatározása is megtörténik: *lapos*. (Megjegyzendő: a szó itt már főnevesült, földrajzi közszóvá vált - 'olyan hely, ahol főleg tavaszi olvadáskor összegyűlik a víz'.) Ez a forma természetesen más is lehet: *hegyes, kerek* stb.

A *Lencsés-halom* vagy *dűlő* esetében kiegészülésről beszélhetünk, mert „egy meglévő helynevet osztályjelölő szerepű földrajzi köznévvvel toldanak meg. [...] kiegészüléssel mindig olyan kétrészes név keletkezik, amelyben a névrészek funkciója a megnevezés és a hely fajtájának a megjelölése” (HOFFMANN i. m. 131).

Makó környéke

Biberés, Biberésere, Biberésfokja, Biberéshát, Biberésirét, Bibe-réssíkja, Biberésszéle, Kis-Biberéshát, Nagybiberéshát, Vékony-biberéserei

Elkülöníthető a terület nagyság alapján is, ahogyan Lellén tették: *Kis-Biberéshát, Nagybiberéshát*, így kifejezik a jelzett dolog külső tulajdonságát, azaz méretét. „A földrajzi nevek megkülönböztető jelzői nem is mindig a névazonosság felszámolását szolgálják, hanem sokszor egy-egy földrajzi egység differenciálódását” (J. SOLTÉSZ KATALIN, A tulajdonnév funkciója és jelentése. Bp., 1979. 84). A két különböző méretű *hát* ugyanannak a területnek a kisebb és nagyobb darabja.

Baktalórántházi járás

Jármly-szőlő, Ócska-szőlő, Petró Pál-szőlőtelep, Régi-szőlő, Szőlőskert, Szőlőkert, Új-szőlő, Vityi-tagosi-szőlő

Megkülönböztető elemként használják a szőlők keletkezési idejét a név megalakításához: *Új-szőlő, Régi-szőlő*.

Ugyanazt a területet jelöli két összetett szó: *Szőlőkert* és az *-s* képzővel ellátott változata is: *Szőlőskert*.

Megjelölheti a bővítés a terület minőségét, állapotát is: *Ócska-szőlő* (de az is lehet, hogy itt a korára utal).

Megtudhatjuk a névből a tulajdonost is, hiszen a birtokos nevével alakult változatok is létrejöhetnek, akár jelölt a birtokos szerkezet, akár nem: *Jármly-szőlő, Petró Pál-szőlőtelep*.

Kalotaszeg

Csere oldala, Cser szél, Csertető, Csere vermi, Tsere alá járó, Valkócsere, Valkócserejé, Csere, Csere Domb, Kiccseródala, Kiccsere teteje, Kis Csere, Kis Csere Dombja, Kicsere híggya, Kis Csere kút, Kis Csere oldal, Kis Csere oldala, Kis Csere tető, Kis Tsere alatt való Forduló, Cser, Nagy csere

Talán az egyik leggazdagabb családosulás a kalotadamosi. Az eddigi családosulásoknál nem nagyon lehetett volna felrajzolni a teljes fejlődésről ábrát (tehát a töszótól kezdve a ragozott, képzett, jelezett stb. alakokig), mert nincs minden lehetőségre példa. Itt sem lehet minden fokozatot pontosan végigkövetni, de azért megalkotható valamiféle fejlődési ábra:

sem lehet eldönteni, hogy melyik volt az eredeti. (Az ábrázolásokban a jelöletlen alakokat tekintetem korábbiak.)

A nevek bővülése mellett még megfigyelhető a kiegészülés, hiszen a *Cseré*-hez hozzájárul a *domb*, a *tető*, az *oldal*, a *szél*, a *verem*, stb.

Szinonimák egész sorát találhatjuk meg a felsorolt nevekben is, éppen a birtokos személyjelezés miatt: *Kis Csere oldal* – *Kis Csere oldala* – *Kiccseódal*; *Csere-tető* – *Kis Csere tető* – *Kiscsere teteje*.

Nyárádmente

Pusztaszőlő, *Szöllőaja*, *Szöllő*, *Szöllőmege*, *Szöllőrejárorét*, *Szöllőre-járó*

Megtalálhatjuk itt is a már ismertetett bővülési lehetőségeket: az állapotra utalást: *Pusztaszőlő*, a névutóval a helyhez való viszonyítást: *Szöllőmege*, a kiegészülést, majd ennek birtokos személyjellel való ellátását: *Szöllőaja*; az egyszerű tőszót: *Szöllő*; majd a név külső helyviszonyára utaló határozóragot: *Szöllőre*, bár ez kiegészül a hely fajtájának megjelölésével, a *rét* és a *járó* főnevekkel (alaptaggá válik, hasonló módon, mint a *dülő*, *hágó*, mert az alaptag nélküli alak kezd megszilárdulni, utótag lesz belőle, és szófajilag módosulhat, de nem mindig dönthető el, hogy megtörtént-e a módosulás vagy nem), amely kifejezi, hogy odavezető útról van szó. Előfordulhat az is, hogy *Szöllőrejárorét* volt az eredeti alak és *Szöllőrejáró* lesz belőle. Ilyenkor ellipszisről beszélhetünk: „a helynévből egy funkcionális-szemantikai egység, azaz az egyik névrész eltűnik: a kétrészes helynév egyrészessé alakul. (E jellegzetessége alapján a folyamatot akár a névrészelhagyás terminussal is jelölhetjük)” (HOFFMANN i. m. 123). Általában azok a részek maradnak el, amelyek általános helyfajtákat jelölnek meg. HOFFMANN szerint „nehéz megítélni, hogy az *Érrejáró*, *Gyeprejáró* elliptikus nevek-e, vagy pedig keletkezésükkor a *járó* mint földrajzi köznévi önálló névrészként szerepelt” (HOFFMANN i. m. 126) a névben.

Összehasonlítva a különböző területek családosulásait, megállapítható, hogy főleg a hegyvidéki területeken változatos a helynévképzés. Szinte minden lehetőséget felhasználnak egy-egy név megalkotásához: a szótőtől akár a három, négy tagból álló szerkezetekig minden megfigyelhető. A képzők, jelek, ragok, névutós szerkezetek, szintagmatikus szerkezetek sorából jönnek létre a helynevek. Sokszor megfigyelhető az a jelenség, hogy az adott terület nevében szerepel egy-egy növény neve, de ott nem termelik vagy nem él az a növény. Ez azért van, mert itt már nem a növény a fontos, hanem az eredetileg növénynévvel jelölt területhez viszonyítják a hely fekvését.

Természetesen nemcsak bővüléssel, kiegészüléssel jöhetnek létre nevek, hanem fordított folyamatokkal is, redukcióval és ellipszissel.

Végül megállapíthatjuk, hogy egy-egy családosuláshoz, egy-egy név differenciálódásához igen bőséges lehetőség áll a névadók rendelkezésére.

ZÁNTHÓ EDINA

Az olasz névtani kutatások új fórumai: a Rivista Italiana di Onomastica (RION) és az Associazione di Onomastica e Letteratura (O & L)

Az olasz nyelvtudományban az utóbbi években bekövetkezett erőteljes fellendülés, úgy tűnik, a névtudományi kutatásokra is áttért: az egyre szaporodó, különböző irányzatokhoz tartozó, olykor több kötetes teljes nyelvtanok, továbbá a gyakran kommentált antológiákat is tartalmazó – elsősorban nyelvtörténeti – monográfiák, új általános és szakszótárak sora mellett 1995-től útjára indult a Rivista Italiana di Onomastica; 1994-től pedig megkezdte működését egy új olasz névtani társaság, az Associazione di Onomastica e Letteratura.

1. A Rivista Italiana di Onomastica (RION) létrejöttével az olasz nyelvtudomány régi adósságát törlesztette. A névtudomány, amely közismerten számos más diszciplínával érintkezik, s vizsgálati módszerei és eredményei révén egyúttal nélkülözhetetlen is ugyanezen tudományágak számára, természetesen eddig is jelentős eredményeket mutatott fel Olaszországban is, s éppen harminc éve működik az Istituto Italiano di Onomastica. Első ízben jelenik meg azonban olyan, kizárólag a névtannak szentelt, nemzetközi kitekintésekre is nyitott folyóirat, mely deklarálta az Onoma vagy a Beiträge zur Namenforschung tekintélyét szerelné idővel magának is kivívni (1995/1, 9).

A szerkesztők szándékai szerint az évente két kötetel megjelenő folyóirat a névtudomány, illetőleg a társtudományok művelői számára ad információkat, különböző terjedelmű és jellegű (tehát akár különböző iskolák módszereit követő) közleményekben; hangsúlyozottan teret kíván adni a fiatal kutatóknak (így például figyelemmel kíséri a névtani szakdolgozatokat, doktori értekezéseket). Dinamikus, a gyors informálást szem előtt tartó szerkesztési elveinek megfelelően különböző rovatokban tárja az érdeklődők elé a feldolgozott anyagot. Az antroponímia és a toponomasztika mellett külön teret szánnak a szerkesztők az irodalmi névadás kérdéseit feldolgozó tanulmányoknak is. Helyet kapnak a folyóiratban etimológiai, illetőleg gyakorisági vizsgálatok, recenziók és rövid ismertetések, beszámolók névtani kongresszusokról, valamint információk különböző (akár külföldi egyetemeken tartott) névtani előadásokról, folyamatban lévő kutatómunkákról, születőben lévő értekezésekről. Itt említem meg, hogy a RION számaiban immár rendszeresnek mondható a magyar vonatkozású események ismertetése. Beszámoló jelent meg benne az ELTE BTK Olasz, illetőleg Magyar Nyelvtörténeti Tanszékén folyó névtani kutatásokról (1996/2, 448–9; 1997/2, 619, 646); rövid ismertetés látott napvilágot Lőrincz–Redő *Onomasticon Provinciarum Europae Latinarum I.* c. könyvéről (1997/1, 244–45), a *Magyar Névtani Dolgozatok* c.

sorozatról (1997/1, 250), a *Névtani Értesítő* 16., 17., 18. számáról (1997/1, 255). Az 1997/2. szám beszámolt a Magyar Nyelvtudományi Társaság emléküléséről, amelyet a Honfoglalás 1100. évfordulója megünneplésére tartottunk, s amelyen több névtani vonatkozású előadás is elhangzott (621). Kálmán Béla haláláról nekrológgal emlékezett meg az 1997/2. kötetben Fábíán Zsuzsanna (670–672). Az 1998/1. számban ismertetés jelent meg az 1995-ben tartott miskolci névtudományi konferencia anyagát tartalmazó kiadványról, valamint Hajdú Mihály és Mező András akadémiai doktori értekezéséről, illetőleg annak könyv-változatáról. Megemlítem azt is, hogy a *Névtani Értesítő* a RION rendszeres cserekiadványai között szerepel.

Az első öt megjelent szám alapján azt mondhatjuk, hogy a szerkesztők eleget tettek ígéretüknek: a több mint 200 oldalas, könyv-szerű kötetekben az olasz filológia legjobb hagyományaira építkező, neves szerzők (Luca Serianni, Carlo Alberto Mastrelli, Giovan Battista Pellegrini, Sergio Raffaelli, Maria Giovanna Arcamone stb.) tanulmányai kaptak helyet. A színvonalas cikkek bővülnek ki azután a friss, aktuális recenziókkal, beszámolókkal, informatív tevékenységeírásokkal. Rendszeresen beszámol például a folyóirat a nagy európai romanista vállalkozás, a *Patronymica Romanica (PatRom)* munkálatairól, szerkesztőségi tanácskozásairól; (1995/1, 187; 189; 1996/1, 180–183; 1996/2, 436; 448; 1997/1, 271–273, 286; 1997/2, 627, 636–638); az 1997-ben a Niemeyer kiadónál, Dieter Kremer szerkesztésében megjelent első kötetéről (*Dictionnaire historique de l'anthroponymie romane: présentation d'un projet*) az 1997/2, 596–597 alatt olvashatunk rövid ismertetést; a teljes szótár – melyben a tíz egyetemet képviselő nemzetközi szerzőgárda a neolatin nyelvterület személynévállományát dolgozza fel mind történeti, mind szinkron szempontból – 2000-re készül el. (A PatRom az Interneten is elérhető: <http://patrom.fltr.ucl.ac.be>) Különösen értékes az információcsere szempontjából az, hogy a RION szerkesztői az informatív rovatok egyes hírei végén megadják azokat a neveket és címeket (egyre gyakrabban az e-mail elérhetőséget is!), akikhez és ahová a tárgyalt téma iránt érdeklődők fordulhatnak. A névtudományi kötetek ismertetésekor pedig gyakori, hogy a recensens felsorolja a kiadvány összes szerzőjének nevét és közölt tanulmányának címét: ez szintén sokat segít a gyors tájékozódásban.

A folyóirat rendkívül aktív főszerkesztője Enzo Caffarelli, aki maga is gyakori szerzője a RIONnak. (A szerkesztőség címe: I – 00199 Roma, Via Tigrè 37; fax: 06-85303074; e-mail: „ecafrion@mbox.vol.it”. A külföldi éves előfizetés 70.000 líra.)

2. Az 1994-ben megalakult Associazione di Onomastica e Letteratura (l. RION, 1995/1, 188–9; 1996/1, 178; 179; 1996/2, 437–8) pisai székhellyel működő társaság, melynek alapvető célja az irodalmi névtudomány művelése és népszerűsítése; elsőrendű feladatuknak tartják továbbá egy lehetőleg teljes irodalmi névadási bibliográfia összeállítását. A Társaság elnöke 1997-ig Riccardo Ambrosini, 2000-ig Bruno Porcelli; alelnöke Maria Giovanna Arcamone, titkára Davide De Camilli (mindannyian a pisai egyetem tanárai). A vezetőség 1995. júniusi ülése utáni második munkaértekezletre 1996. március 1–2-én került sor Pisában; az itt elhangzott felszólalások a RION 1997/1. számában jelentek meg

(47–197). A Társaság 1997. február végén tartotta harmadik összejövetelét, amelyen 13 előadás hangzott el (1997/2, 630–631). A negyedik tanácskozást 1998 telére tervezik.

A Társasággal kapcsolatos kérdésekkel Davide De Camilli, ill. Maria Giovanna Arcamone professzorhoz lehet fordulni (I - 56126 Pisa, Via S. Maria 44; fax/tel: 50-553088, 553020). Az éves tagdíj jelenleg 30.000 líra.

FÁBIÁN ZSUZSANNA

NAMENKUNDLICHE INFORMATIONEN

70. szám 1996. október

**Szerkesztők: Ernst Eichler, Karlheinz Hengst és Dietlind Krüger.
Leipziger Universitätsverlag.**

A. Tanulmányok és beszámolók:

IRINA GLUSHKOVSKAYA - EDWIN D.LAWSON: Az orosz zsidó bevándorlók névváltoztatása Izraelban; HANS ZIKMUND: A Szovjetunió utódállamainak nevei; MICHAEL GOCKEL: Adalékok Mildenstein birtokosainak néveredeztetéséhez; VOLKMAR HELLFRITZSCH: Helynévcsoportok és típusok az Érc-hegységben; ERNST EICHLER: Hans Walter hetvenöt éves; WILFRIED SEIBICKE: Új névkutató intézet Németországban; ALEKSANDRA CIESLIKOVA: A VI. nemzetközi szláv konferencia. „A ragadványnevek a szláv nyelvekben” Lublin 1995. november 24–26. ; INGE BILY: Tanácskozás a német - szláv névkutatásról (Lipcse 1996. március 6.) ; GERHARD KOSS: A 19. Nemzetközi Névtudományi Kongresszusról (Aberdeen/Skócia 1996. augusztus 4–11.) ; DIETLIND KRÜGER – INES SOBANSKI: A 19. Nemzetközi Névtudományi Kongresszuson az „irodalmi névadás” szekcióban elhangzott előadásokról. (Aberdeen/Skócia 1996. augusztus 4–11.) ; INGE BILY: A X. Lengyel Névtudományi Konferenciáról (Opole 1996. szeptember 18–20.) ; INGE BILY: Tanácskozás a szláv névtani atlasz munkálatairól (Opole 1996. szeptember 17.-én) ; INGE BILY: Tanácskozás a földrajzi nevekről (Bécs 1996. október 10-én); CORNELIA WILLICH: Tanácskozás a földrajzi nevek szerkezetéről és változásáról a korai és késői középkorban (Lipcse 1996. október 17–19.).

B. Új kiadványok:

Ebben a rovatban angol, bolgár, finn, lengyel, német, orosz, osztrák és svéd névtudományi kiadványokat ismertetnek.

C. Folyóiratszemle:

A Beiträge zur Namenforschung Neue Folge Heidelberg 1994–1996., a Blätter für oberdeutsche Namenforschung München 1993–1996. valamint az

Österreichische Namenforschung Wien 1993 - 1995. számairól DIETLIND KRÜGER közöl ismertetőt, G. RODRIGUEZ pedig az első olasz névtudományi szakfolyóirat , a Rivista Italiana di Onomastica 1995 - 1996. Roma cikkeiről nyújt áttekintést.

D. Krónika:

A folyóirat utolsó rovata 1996 legfontosabb névtudományi rendezvényeiről, eseményeiről számol be.

VINCZE LÁSZLÓ

**Szavak – nevek – szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára.
Szerk. Kiss Gábor és Zaicz Gábor.
MTA Nyelvtudományi Intézete. Bp., 1997. 502 l.**

Ismerve az emlékkönyvek geneziséét, tudható, hogy a kéziratok leadásának végső határideje „tegnap”. Ez a tény általában jellemzi is az emlékkönyvekben megjelenő tanulmányokat: csak ritkán van köztük igazán jelentős, keletkezésüket, létrejöttüket többnyire inkább az ünnepeelt személy előtti tisztelgés, mint az írás belső kényszere motiválja. Viszont minél szélesebb és mélyebb a jubiláns szakmai-tudományos érdeklődési és tevékenységi területe, annál gazdagabb tematikájú és sokszínűbb lesz az emlékkönyv, hiszen annál többen érzik magukat érintve, és tartják magukat – ha áttételesen is – tanítványainak, és érzik úgy, hogy feltétlenül csatlakozniuk kell az üdvözléshez.

Kiss Lajos több, mint negyven esztendőes tudományos tevékenységét igazán nem lehet néhány szóban elintézni. Csupán írásai címeinek felsorolása 22 nyomtatott lapot tesz ki az emlékkönyvben. Érdeklődése kiterjed az etimológia, a lexicológia, a szlavisztika, a névtan, a jelentésstan, a tudománytörténet, a kontrasztív nyelvészet stb., stb. területére. A Névtani Értesítő olvasói elsősorban a történeti helynévtan területén végzett kutatásait s ezek írásos lecsapódását kísérik megkülönböztetett figyelemmel, mindenekelőtt a FNESz.-t, és újabb írásai közül a Földrajzi neveink nyelvi fejlődését (NytudÉrt. 139. sz.), a Honfoglalás és nyelvészet kötetben (1997.) megjelent tanulmányait.

Az 502 lap terjedelmű emlékkönyv 62 tanulmányából a következők névtani tartalmúak: Bakró Nagy Marianne, *Boldogasszony*. – Balázs Géza, Helynévrövidülések antropológiai nézőpontból. – Balogh Lajos, A földrajzi köznevekről. – Bartha Csilla, Helységneveink ragozása határainkon innen és túl. – Benkő Loránd, Megjegyzések a *Begej* névhez. – Borbély Anna, A szociolingvisztikai interjúkban előforduló földrajzi nevek variabilitása. – Büky Béla, A pszichológiai nézőpont érvényesítése XX. századi névtani tanulmányokban. – Fehértúti Katalin, A *Dobák* nemzetséggel rokon *Madach*. – Györffy György, *Zobor*. – Hajdú Mihály, A magyar helységnevek jelentésszerkezete. – Hoffmann István, Név- és nyelvföldrajzi térképlapok az Árpád-korból. – Horváth László, Földrajzi nevek és szláv jövevényszavak. – Juhász Dezső, Tájnevek régi családneveinkben. – Kiss Gábor, Kísérlet a Földrajzi nevek etimológiai szótárának számítógépes feldolgozására. – Maticsák Sándor, A személy- és helynevek kapcsolata a mordvinföldi orosz névadásban. – Mező András, Elvarratlan szalak. – Mikešy Gábor, Településtörténeti adatok topográfiai térképeken. – Ördög Ferenc, Az első magyarországi református anyakönyv családnevei, ragadványnevei és névhelyettesítői. – Papp Zsuzsanna, Nevek kincsésbányái – a kódexírók művelésében. – Posgay Ildikó, *Füzes alja*. – Salánki Zsuzsa, Az udmurt nyelv helyzete a településszerkezet és a helynevek tükrében. –

Solymosi László, *Dusnok* neveink előfordulásai a középkori Magyarországon. – Zaicz Gábor, A burgenlandi helységnevek etimológiai statisztikája.

E 22 tanulmány között az ismertetés első bekezdése értelmében találhatóak hosszabbak és rövidebbek, jobban és kevésbé kimunkáltak.

Bakró-Nagy Marianne tanulmányában azt vizsgálja, hogy Szűz Mária középkori megnevezéseiből (*Boldogasszony*, *Szent Mária*) hogyan vált helynév, mi a két elnevezéstípus kronológiája, megfigyelhető-e a két forma közötti átnevezés tendenciája. Megállapítja, hogy a 14–15. századra a *Boldogasszony*-típus válik gyakoribbá, a *Szent Mária*-féle elnevezések pedig fokozatosan kivesztek, s a későbbi *Szűz Mária*-féle név már nem szerepel a helységnévadásban.

Balázs Géza a napjainkban lépten-nyomon megfigyelhető helynévrövidítésekről (*Felszab tér*) ír. Ezeket a szerző a mozaikszó–félmozaikszó (*cétea*) körébe utalja, s kiváltó okként az „ember természetéből eredő ősi nyelvi játékoságot” gyanítja.

A földrajzi köznevek igen sokféle problémát vetnek fel – írja Balogh Lajos. Az egyes szerzők mást és mást tekintenek földrajzi köznévként, szükséges lenne tehát valamely elvi kritérium megtalálása, hogy elválaszthassuk egymástól a valódi földrajzi közneveket és az egyéb közszoói elemeket. Majd a lehetséges elkülönítés szemantikai csoportjairól ír, és a térbeli kiterjedés alapján csoportosítja a földrajzi közneveket.

Bartha Csilla kutatási témaként jelöli meg a helységnevek helyhatározóragos alakjainak vizsgálatát. Megválaszolandó kérdései részben a helynevekhez, részben az azokat használó/ragozó személyekhez kapcsolódnak. Feltételezi, hogy a ragozásban megnyilvánuló ingadozás arra utalhat, hogy itt esetleg nem is stabil rendszerrel van dolgunk. Egy homogén csoport (egyetemisták) körében végzett próbavizsgálat részlettanulmányai alapján egyelőre az vált egyértelművé, hogy „helynévragozásunkat valóban bonyolult szabályrendszer jellemzi”.

Benkő Loránd Anonymus „*partes beguey*” megnevezése alapján leszögezi, hogy a Magiszter itt nem a Bega vizére, hanem annak vidékére utal. A név Benkő szerint elsődlegesen területet jelölhetett, s mint ilyen, etimonja végső soron személynév lehetett (tkp. tehát *Bég-é* = Bég tulajdona), és a víznév (*Bega*) a területnévről kaphatta a nevét.

Borbély Anna magyarországi román nyelvű adatközlőkkel végzett irányított beszélgetések véletlenszerűen előforduló helyneveit vizsgálja. Vizsgálati szempontjai voltak egyrészt a földrajzi nevek variabilitásának jellege, másrészt, hogy mitől függ az egyes névváltozatok használata. Azt állapítja meg, hogy a román sztenderd és a nyelvjárási változat használata függ a beszédhelyzet formalizáltságától, a földrajzi nevek típusaitól (falunév – országnév), de leginkább a beszélők életkorától.

Büky Béla XX. századi műveket, illetőleg alkotókat vizsgál aszerint, hogy a pszichológiai nézőpont megjelenik-e, illetőleg hogyan jelenik meg az egyes művekben vagy tudósi életműben (pl. Pais Dezső esetében). Általánosító megjegyzése, hogy „a hazai névtudomány képviselői nem fogékonyak a lélektan iránt”, mégis kiemeli Karácsony Sándor Zsigmondot, Balázs Juditot és Forgács Krisztinát, akiknek műveiben a névválasztás, névadás, névváltoztatás pszichológiai indoklása is megtalálható.

Fehértói Katalin nem kíván vitatkozni azon, hogy a *Dobák* nemzetséggel rokon *Madáchok* milyen nemzetiségűek voltak, de – Melichhellel ellentétben – leszögezi, hogy a *Madach* név is, a vele rokonságban előforduló személynevek között szereplő *Dubak* is legvalószínűbben szláv eredetre utalnak. Elvi tanulságként megállapítja, hogy tüzetesebben meg kellene vizsgálni és átértékelni az Árpád-kori név rövidítés történetét (véleménye szerint ez idegen hatásra alakulhatott ki), továbbá a „magyar” -s, -cs képzővel alakult nevek történetét.

Györfly György a *Zobor* helynév Árpád-kori adatolását adja az Árpád-kori történeti földrajz 4. kötetéből. A név az óegyházi szláv *svborb* 'gyülekezet, konvent' szóból származik, s az itt épített monostorra vonatkozott eredetileg.

A magyar helységneveknek van jelentése, ez összetett jelentésszerkezet, állítja Hajdú Mihály. Ennek a jelentésszerkezetnek az elemei: a denotáció (a név és a település tudatbeli azonosítása), a lokalizáció (a név helyhez kötése akár szótári körülírás akár térképes beírás formájában), a motiváció (mely az egyes nevek esetében különböző erősségű lehet, s belejátszik az idő hatására bekövetkező „motivációkopás” jelensége is), az információ (a tulajdonnév tájékoztató tartalma, mely a nyelvre is utalhat), az egyénnek a névvel kapcsolatos asszociációja (=konnotáció), mely asszociáció érzelmi és értelmi egyaránt lehet, s valójában már inkább pszichológiai, mint nyelvészeti megközelítést kíván. Végül fontos eleme a helységnév jelentésszerkezetének az etimológiai jelentés is, ez a név előző, közszoji vagy személynévi jelentését érinti.

Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. kötetén alapuló szótára anyagából közöl térképlapokat Hoffmann István. Abaúj vármegye névanyagán bemutatja a földrajzi köznevek időbeli felbukkanását, kiemelve az ezekben meglevő közsavak nyelvtörténeti–nyelvjárástörténeti hasznosíthatóságát. Térképeivel az abaúji mikrotoponímák eredetbeli rétegei is ábrázolhatók – a szerző közlése szerint a nevek eredetének meghatározásában a FNESz. játszott döntő szerepet.

Hogyan segíthetik a földrajzi nevek a lexikológiát? E kérdés megvizsgálására választotta ki Horváth László az EWUng. szláv jövevényszavait. A 981 szláv eredetű szó közel egyharmadában (305) találunk földrajzi nevet. A helynevek csaknem egyharmada (203) abszolút első adat, de leggyakrabban valamely lexikai variáns jelölésére vonták be őket (228). A szerző megvizsgálja az EWUng. helynevei számának alakulását századonként, sőt nyelvtörténeti korszakonként is, végül morfológiai és szófaji szempontok szerint is osztályozza őket.

Juhász Dezső azt vizsgálja, hogyan vesznek részt régi családneveink kialakításában a tájnevek. A történelmi Magyarország mintegy 300 tájnévének fele újmagyar kori, ezekkel tehát nem alakulnak családnevek. Mintegy 50 alakul családnévvé közülük, de egyes típusok (pl. a népnévi alapú *Jászság* és a folyóvíz+ *melléke*, *mente*, *vidéke*: *Lápos mente*) egyáltalán nem vesznek részt a családnevek alakításában. A gazdálkodástörténeti alapúak egy része (*Bányaság*), a szerkezetesek (*Kővár vidéke*), a latin eredetűek (*Partium*) szintén nem alkotnak családnevet. Minél ismertebb és minél régebbi azonban a tájnév, annál inkább várható, hogy családnév alapja lesz (*Alföld*).

Kiss Gábor a FNESz. helységneveiből 2585-öt vizsgált meg egy számítógépes adatbázis-kezelő programmal. Minden helység 9 jellemző adata (címszó, lokalizáció,

idegen nyelvi megnevezés, első előfordulás évszáma, első előfordulás alakja, etimológia, bekerülés más nyelvbe, vesd össze és megjegyzés) került be egy-egy ún. rekordba. Az így létrehozott adatbázis különböző műveletekkel vallatható. Így pl. az első előfordulások ötven évenkénti kimutatása párhuzamba állítható a magyar tőszavak első előfordulásaiival, vizsgálhatók a települések típusai, a hangrendi átcsapás névalkotó viselkedése, lista készíthető az idegen nyelvű nevekről, a növénynevekről. A gépi feldolgozás tehát új távlatokat nyithat az adatok egzakt feldolgozásában.

Maticsák Sándor az orosz eredetű személynévekből alakult mordvinföldi településnevekről ír. A 13. századtól folyamatos orosz expanzió következményeként a mordvinok egyre délebbre húzódtak. Az üres területeken orosz falvak létesültek, ezek nevet kaptak, s így a táj orosz és mordvin személynévi eredetű falvak tarka csoportját mutatja. A mordvin eredetű családnevek orosz képzőket vettek fel, s így lettek településnévvé. Az orosz falvak a tulajdonos neve után kapták nevüket. Ma a Mordvin Köztársaság területén kb. 400 orosz antroponímikus eredetű településnév létezik, melynek nagy része családnévből származik. E nevek alaki jellemzője, hogy helynévképzőjük (-*ovka/-jevka*, -*ovo/-jevo*, -*ivka/-ino*) első eleme eredetileg birtoklást kifejező morféma.

Mező András etimológiai írásában a *Keresztes-fák* nevet a 'keresztel megjelölt határjelzés' jelentéshez kapcsolja, a *Félszerfalva* nevet a régi adatok alapján inkább *Felszerfalvának* magyarázza, a középkori *Hétköz hely* városrésznévben a *hét-köz* szót ismeri fel, a hely tehát a vasárnap kivételével egész héten át tartott piacról kaphatta a nevét.

Mikesy Gábor felhívja a figyelmet az 1950-es évek közepétől készülő 1: 10000-es és 1: 25000-es topográfiai térképekre: ezek az 1991-ig titkosított térképek olyan névanyagot hordoznak, amely a múlt századi térképek anyagát jelentősen kibővítheti. Mikesy példát is ad ezen névanyag hasznosítására is: Györffy mindaddig azonosítatlan helynevei közül ötöt (*Bárd*, *Bódé*, *Dél-Déd*, *Tinódfő*, *Zsádár*) lokalizál a topográfiai térképek segítségével.

Ördög Ferenc a kiskomáromi református anyakönyv 17. századi (1624–1664) neveit vizsgálja. Közli az adott időhatárokon az anyakönyvben előforduló összes különböző családnevet a ragadványnevekkel és a névhelyettesítőkkel együtt. Megállapítja, hogy több ma már ritka közszót tartalmaznak, sok közülük *-i* képző nélküli alakban őriz helységnevet. A ragadványnevek között megtaláljuk a családi vonatkozású, a származásra, népcsoportra, vallásra utaló neveket, jelen vannak az életkorral, a testi tulajdonsággal, a foglalkozással kapcsolatos ragadványnevek is. A névhelyettesítők viselőik akkori közismertségét mutatják.

Papp Zsuzsanna két vizsgálatot végzett: a Szent Ferenc-legenda földrajzi névi adatait írta ki nemcsak a Jókai-kódexből, hanem más kódexek párhuzamos helyeiből is – arra kíváncsian, hogy azonos időben különböző kódexírók hogyan használják az azonos névállományt. Másrészt több szent legendájában előforduló helynevek főbb típusait vette sorra – itt viszont a leíró közös: Ráskay Lea. Az egyes névtípusok (puszta név, egyszerű szerkezetű név, körülírással szerkezetű név, templomcímek és országnevek) vizsgálata és összehasonlítása alapján megállapítja, hogy Ráskay sokkal fejlettebb íráskultúrával, jobb stílusérzéssel rendelkezett, mint kortársai. Nyelvi törekvései így hathattak a későbbi nyelvhasználók nyelvére.

Posgay Ildikó a *Füzes alja* földrajzi név kapcsán sorra veszi a *Füzes* kezdetű, majd az *alja* utótagú neveket. A rábaközi *Füzes alja* toldalékolása különleges: *Füzes alá, Füzes alatt, Füzes alól*.

Az udmurtok az Udmurt Autonóm Köztársaságban kisebbségben élő nyelvrokonaik. Az elmúlt évtizedekben a kis, 10–20 házaspáros udmurt falvakat központilag felszámolták, a lakosokat nagyobb falvakba és városokba költöztették. Ezáltal az emberek elfelejtik régi kultúrájukat s az ezt is őrző helyneveiket. Talán az 1995-ben megalakult udmurt Toponímiai Munkabizottság által kezdeményezett helynévgyűjtés segít ezen a helyzeten – írja Salánki Zsuzsa.

Solymosi László *Dusnok* neveink történeti adattárát közli. A 'toradó személy' jelentésű közszó köznévként, személynévként és helynévként összességében 27 tételben adatolható a középkori Magyarországon. A szó a magyarlakta területek központi részén (nagyjából a mai Magyarország területén) volt elterjedve.

Zaicz Gábor 283 egykor magyarországi, ma burgenlandi helység magyar és német neve esetében vizsgálja az elsődlegesség kérdését: elsődlegesen magyar, elsődlegesen német, illetőleg párhuzamos névadás eredménye-e az adott helységnév. Mindhárom egykori megye (Vas, Sopron, Moson) esetében a helységek több, mint 60%-a elsődlegesen magyar, a német elnevezés pedig 20% körül alakul. A szerző összesítve is közli Burgenland helységneveinek ősiségi statisztikáját [ám itt a számított százalékok hibásak, a valódi adatok 66,78%, 19,43% és 13,78% lenne]. Ugyanezen helynevek mai névalakjainak egybevetése a következő adatsort adja: eredetét tekintve magyar lehet 47,70%, német lehet 42,40%, párhuzamos névadás eredménye lehet 9,89%.

HEGEDŰS ATTILA

Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból.

1. Abaúj–Csongrád vármegye.

Közzéteszi: Hoffmann István, Rác Anita, Tóth Valéria.

Debrecen, 1997. 156 l.

Minden nyelvtörténeti és névtani kutatás első számú „szentsége” az adat. Adat hiányában – legyen bármilyen tetszetős az elmélet – csak sötétben tapogatózhat a kutató, elegendő számú, hézagmentesen egymás mellé illeszkedő adat birtokában azonban minden megállapításunk biztos talajon áll.

Az adatok kitermelése azonban általában fáradságos és időigényes munkát jelent. Ezért is kíséri figyelem és örvendezés az adattárak megjelenését. Valószínűleg helyesen állapítja meg Hoffmann István, hogy A magyar nyelv történeti nyelvtanából azért hiányzik a hangtani fejezet, mert a részletes hangtani elemzést kapott kis szövegmélekek anyagán kívül nincs kezünkben az Árpád-kor magyar szórványanyagának nyelvi szempontok szerint rendezett s így a kutatás számára alkalmassá

tett kiadása (Utak, lehetőségek történeti helyneveink kutatásában: Az V. magyar névtudományi konferencia előadásai. Szerk. B. Gergely Piroska és Hajdú Mihály. Budapest-Miskolc, 1997. 232–4).

A Magyar Névarchívum Kiadványai sorozat (szerk. Hoffmann István) 1. kötetként megjelent Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból ezt a hiányt próbálja meg enyhíteni: Györffy Györgynek Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. kötetéből szemelgeti ki azokat a mikrotoponímákat, amelyek e kötetben elrejtve, szócikkszerűen nem kiemelve találhatók meg. Nem tartalmazza tehát a helységek és a várak korai névadatait, hiszen a települések Györffynél mint szócikkek találhatók, régi adataikkal együtt. Nincsenek benne az egyes megyékben birtokos családok, nemzetségek Györffynél szórványosan (pl. 697. oldalon) előforduló névadatai sem. Hoffmann úgy látja, hogy elsősorban a helynevek alkalmassak a nyelvtörténeti vizsgálódásokra, mivel közöttük nagy a belső keletkezésűek aránya, etimológiailag áttetszőbbek a személyneveknél, jól helyez köthetők, és feltehetően közel állnak a korabeli beszélt nyelvhez.

A kötet tehát a Györffy közölte 13 vármegye és 2 városkörnyék mikrotoponímáit adja, betűrendes szócikkekben, a szócikkek elején a mai, illetve a kikövetkeztetett alakkal. A kötet tágan értelmezi a helynév fogalmát: tulajdonnévként vesz fel szintagmákat és pusztai földrajzi közneveket is, mivel elsődlegesnek tekinti a helymegjelölő funkciót (28. *Mezsgye*, 79. *Selymékes*). Minden megye névanyagát a megye Árpád-kori településeinek felsorolása zárja, majd a térképek következnek: egy térkép mutatja az adott megye településeit, egy további pedig a mikrotoponímákat. Ahol a nagyszámú adat miatt szükséges volt (pl. Abaúj vármegye), egy külön, harmadik térképet is találunk, a vízneveket. Az adattárt három különböző mutató zárja: a név- és szóalakmutató, a címszó- és névelemmutató és a névvégmutató. Kiemelendő a névvégmutató, melynek segítségével nemcsak a nevek és lexémák, hanem egyes szóelemek keresése is lehetővé válik, s ezáltal megkönnyíti a grammatikai kutatásokat. A névvégmutató – tudomásom szerint – páratlan a hazai névkiadásban.

Van azonban a névtárnak egy problematikus többlétszolgáltatása is: az olvasatoké. Érthetően igen nagy a kísértés nyelvi adatok közlétevéi számára, hogy – éppen azért, hogy egy szolgáltatással még többet nyújtson a kiadvány – megadják a szerintük valós korabeli kiejtést is. E kiejtémegadás nehézségeit a kötet közlétevéi is látják, több esetben ezért adnak vagylagos olvasatot (pl. 45. [drávca ~ drauca]). Mégis úgy látom, ezt a csapdát jobb lett volna elkerülni. A kötet ugyanis több olvasati ellentmondást tartalmaz, pl.: a 24. oldal Bükk-erdő 1270/272: *bykerdev* adatát [bikerdö]-nek, míg az 54. oldal Tölgy-erdő +1228/383/407: *Tulherdew* adatát [tülerdö]-nek olvassa; a 24. oldal Bükk-fő 1270/272: *Bykfew* adatát [bikfö]-nek, de az 53. oldal Séd-fő 1330: *Sedfeu* adatát [sédfü]-nek olvassa. A 30. oldal Szikszó pataka 1302>344: *Zekzoupathaka*-nak olvasata [székszou-], míg a 45. oldal Disznó-fertés 1267/380: *Gyoznoufertes*-nek [gyoszno-]. A nagyobb óvatosságra nemcsak az esetleges helyesírási következetlenségek megléte, több oklevél átírt volta, egyes hangok fejlődésének állomásairól való bizonytalanságaink (vö. a fentebb említett kettőshangzós eseteket, vagy a veláris rövid magánhangzók olvasati nehézségeit: nehéz elfogadni, hogy a 40. oldal *Loseuduna* olva-

sata [losëu-], a 77. oldal *Huzzeuozo* olvasata [husszëu] Jenne, valószínűbbnek tartjuk a nyíltabb tőhangzós olvasatot – vö. Benkő: ÁrpSzöv. 91–2), hanem az adattárba felvett területek szétszórta volna is figyelmeztethetett volna.

Eltételezve az olvasati problémáktól, leszögezhetjük, hogy a kötet vállalt feladatát magas színvonalon, igen pontos adatközléssel oldotta meg, sok-sok jó adatot bevonva az ómagyar kor hangfejlődéseinek példatárába (csupán szemelgetve két-két alak: 87. *Ruuozlicu* és *Ruhuz*; 24. *Blathan* és *Balatum*).

HEGEDŰS ATTILA

Bács-Kiskun megye földrajzi nevei.

I. Kiskunfélegyháza és környéke. Közzétette: Fekete János.

Szerkesztette: Balogh Lajos és Ördög Ferenc.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. 210. sz. 118 l.

1. Ismét újabb füzettel gazdagodott a földrajzi neves adattárak gyűjteménye. 1997-ben a Bács-Kiskun megyei gyűjtés első darabja, a Kiskunfélegyházát és környékét bemutató füzet jelent meg. Külön öröm ez Bács-Kiskun megyének, hiszen innen – noha a megye már három évvel a Zala megye földrajzi nevei című kötet megjelenése után, 1967-ben jelentkezett a gyűjtésben való részvételre – még nem jelent meg önálló gyűjtés. Az anyagot Fekete János tette közzé, a szaktanácsadást és az anyag szerkesztését Ördög Ferenc és Balogh Lajos látta el.

2. A füzet bevezetőjéből kiderül, hogy Fekete Jánosnak és gyűjtőinek milyen nehéz feladatot jelentett a vállalkozás, s ez rögtön arra a kérdésre is választ ad, hogyan maradhatott le ennyire a megye a földrajzi nevek gyűjtésének országos vonalától. A kezdeti munka még 1967-ben indult Végh József irányításával. Ez sajnos pár év után elakadt, a gyűjtés abbamaradt. Nagy veszteség, hogy ez az anyag nagyobb részt elkallódott, csak töredékek maradtak meg belőle. 1975-ben változás következett be az ügyben. A vezető szervek a földrajzi nevek szervezett gyűjtésének folytatásáról döntöttek, s 1980–81-re tüzték ki a nyomdai kézirat elkészültét. Sajnos ez a munka is félbemaradt, bár eredményeit tekintve sokkal jelentősebb az előző gyűjtésnél. 1990-ben a gyűjtésszervezők megpróbálták újra beindítani a munkát – sikertelenül. Hogy mégis megmozduljon valami, úgy gondolták, hogy az 1981-ben már kiadásra előkészített Kiskunfélegyházát és környékét feldolgozó füzetet újtárra bocsátják. A névanyag ezért az 1976-os állapotokat mutatja.

3. A bevezetőnek a történeti anyagról szóló részéből kiderül, hogy hasonlóan a közelmúltban megjelenő szinkrón földrajzi névi adattárak gyakorlatához, ez a gyűjtemény is feldolgozta a mai anyagot gazdagító régi kataszteri térképek és a Pesty Frigyes-féle névanyag adatait. Külön dicséretes, hogy az írásbeli nevek összegyűjtésekor a megyei levéltár térképállományának névanyagán túl az ott talál-

ható különféle ügyek kéziratos térképeit is feldolgozták, s hogy az ellenőrzés során számos, az adott vidékről régebben megjelent kiadványokat, régi térképeket is figyelembe vették. A bevezető következő részéből, mely *A névanyag közzététele* címet viseli, kiderül, hogy a gyűjtőktől és az ellenőrzőktől egyaránt elvárták a nyelvjárási sajátosságok jelölését, legalábbis ami a jellegzetességeket illeti. Ez így is van jól, azonban ezen a ponton – talán a szerkesztés alatt – összekeveredett a szöveg beosztása. A korábbi földrajzi neves adattárak (pl.: KmFn.) a bevezetőben a gyűjtés történetét, a történeti anyagot, a névanyag közzétételét, hangjelölését és helyesírását szokták röviden bemutatni és útmutatót adnak az adattár használatához. Ebben a füzetben is pontosan így van, csak hogy a történeti anyagot bemutató rész a névanyag közzétételét is tartalmazza, míg az utóbbival jelölt szöveg nem arról, hanem a névanyag hangjelöléséről szól. Hiányosságról tehát szó sincs, csupán a bevezetőn belüli alcímek keveredtek kissé össze.

4. Ezután következhetne maga a névanyag, ám teszünk még egy rövid, de kellemes és tanulságos kitérőt. H. Tóth Tibor tollából kis írást olvashatunk *A tájnyelv és a földrajzi nevek összefüggése a kiskunfélegyházi névanyag* alapján címmel. A hasonló kiadványok sorában ez meglepő újdonság, amit örömmel kell fogadnunk, nemcsak azért, mert értő igénnyel foglalja össze a Kiskunság legjelentősebb palócós nyelvjárásszigetének jellegzetességeit, hanem jó példát ad arra is, hogyan válhat a későbbiekben egy ilyen adattár a nyelvészeti kutatások kiindulópontjává.

5. A névanyag Kiskunfélegyházán kívül hat község (Fülöppjakab, Kunszállás, Gátér, Jászszentlászló, Petőfiszállás, Pálmonostora) földrajzi neveit tartalmazza. Ezzel kapcsolatban jegyzem meg, hogy a bevezető végén *A községek neve sorszám szerint*, illetve *A községek neve betűrendben* alcím kissé zavaró, hiszen Kiskunfélegyháza nevét is itt olvassuk, holott az város, nem pedig község. Szerencsésebb lett volna talán a 'település' szó használata.

A földrajzi nevek tárgyalása a már megszokott módon történik, látszik, hogy igyekeztek a korábbi kiadványok hibáit elkerülni, a bevált módszereket alkalmazni. A helynév rövid ismertetőjében a hol?, honnan?, hová? kérdésekre felelő helyhatározóragos alakok és az *-i* képzős származék megadásán túl a nyelvjárási jellegzetességeket csak három ízben, Kiskunfélegyházánál és Petőfiszállásnál, illetve Pálmonostora esetében a népnyelvi változatban jelölik. Az adatok alapján még egy helyen biztosan lehetett volna jelölni. Fülöppjakab esetében ugyanis találunk olyan adatot (1/110: *Öreg-jakabi-hégy: Jakab-hégy*), ami a településnévben is ajakkerekítéses, rövid *a*-ra utal.

A külterületet a belterülettől a feldolgozás során – hagyományosan – nem különítették el. Külön belterületi térképet pedig csak Kiskunfélegyháza esetében közöl a füzet. A térképek használati értékét nem is ez gyöngíti, hanem az, hogy az adatok helye nem mindig kereshető vissza rajtuk pontosan, mert egy térképrészen belül sokszor csak „intervallumokat” (pl.: 13–23) találunk. Így a gyűjtemény egyik fontos funkciója veszett kárba, amit részletesebb térképekkel ki lehetett volna küszöbölni. Mentségül szolgálhat, hogy az 1978 utáni időben az eredeti térképek elkalódtak, s ezek pótlása a közzétevőre hárult.

Az egyes nevek magyarázatai lényegretörőek. Korábban előfordult, hogy túlzott hangsúlyt fektettek a névélettani adatok feljegyzésére, s így sok új hivatalos nevet

is közöltek, amelyek elhagyhatók lettek volna. Itt erre nem találunk példát, ez is a gyűjtemény pozitívumai közé sorolható. Van azonban a neveknek egy olyan csoportja, ami egy kicsit nyugtalanít. Ezek a tanyanevek. Az ilyen típusú földrajzi név legtöbbször kijelölő vagy birtokos szerkezet, alaptagja maga a *tanya* mint földrajzi köznévi, meghatározó eleme pedig tulajdonnév, általában személynév. Van emellett azonban egy másik típus is, az, amikor a földrajzi név azonos a tulajdonos, az ott lakó egy vagy két elemű személynévvel (vö. Hegedűs Attila: NÉ. 3: 15). Ez mindenesetre elgondolkodtató, főleg azért, mert az a gyűjtése, amire e helyütt Hegedűs hivatkozik, szintén Bács-Kiskun megyében zajlott. Ebből kiindulva a névanyag ilyen és hasonló adatai elbizonytalanítanak a valóságukat illetően: 3/1438.: *Tót János - féle tanya*, 3/1158. *Szabó Lajos bácsi - féle tanya*, stb.

6. A kötet végére érve jó lett volna egy rövid, de részletes értelmező szótárt összeállítani a földrajzi köznevekről. Ez a gyakorlat a hasonló gyűjteményekben csak az utóbbi időben terjedt el, de rendkívül fontos, hiszen minden vidék, tájegység helynevei közt szerepelnek sajátos köznevek. Másrészt azért is hiányzik, mert esetleg a későbbiekben megjelenő Bács-Kiskun megyei füzeteknek is jó példa lehetett volna, kiindulópont az egész megyét átfogó gyűjtemény ezen részének.

Végül a mutatóról. Igényes, a nevek valamennyi elemét idézi. A mutató lényegéhez tartozik, hogy itt a névanyaghoz képest már „javított változatú” adatot találunk, azaz a népnyelvi alak „helyesírását” a mutató kijavítja: 3/1139.: *Prím dűllő* – Prím dülő; 3/934.: *Drozgyik-kérészt* – Drozdik-kereszt; stb. Ferencszállás számozott dűllőit pedig nyilván a számítógép „keverte össze”, egy kis sajtóhibát okozva: a 2. dűllő a 19. után, a 3. pedig a 29. után következik. A mutató pozitívuma, hogy tartalmazza a lokalizálhatatlan történelmi neveket is.

7. Összességében jól használható, haszonnal forgatható a gyűjtemény. Köszönjük a közreműködőknek, hogy felvállalva e hiányt pótló munka feladatait, Bács-Kiskun megyében is megindították a gyűjtést. Reméljük, hogy minél hamarabb újabb füzetek látnak napvilágot, s rövidesen a teljes megyét felölelő gyűjteményt is kézbe vehetjük.

TÓTH LÁSZLÓ

Fercsik Erzsébet – Raátz Judit
Hogy hívnak?
Könyv a keresztnevekről
Korona Kiadó. Bp., 1997.

1943-ban jelent meg KALLÓS EDE, *Nevek és napok* című keresztnevszótára, utána közel fél évszázadon keresztül egyetlen hasonló látott csak napvilágot (de az legalább nyolc kiadásban), mert ez volt a „hivatalos”, a törvényt emelt és a rendszer számára elfogadható című: *Utónévkönyv*, amelynek szerzője LADÓ JÁNOS

valóban hiányt pótol, s nem az ő intézkedése nyomán lett ez a norma, hanem a mindent korlátok közé szorító, uniformizáló rend akarta így. Az utóbbi időben nem panaszkodhatunk: elárasztanak bennünket a keresztnévszótárak. 1990-ben Utóneveink címmel és Kis magyar utónévkönyv. 1700 név származása, eredete, névnapjai, jelentése alcímmel megjelent a Bibliotéka Kiadónál egy szerző nélküli névtár, amelynek szerkesztője LAIK ÁGNES (és még lektora is volt: BAKONYVÁRI ÁGNES), s tulajdonképpen a Ladó-féle könyv kivonata. Egy-két kihagyással átveszi belőle a neveket, azok nyelvi eredetét és magyar jelentését, csak az egészet lerövidíti, majdhogynem zanzásítja. Mindezt olyan következetességgel, hogy a nem létező Kiadói Főigazgatóság minden bizonnyal fölfigyelne rá, de a Szerzői Jogvédő Iroda aligha teszi meg. Az olvasó meg csak ámul az olyan megdöbbentő tömörítéseken, amiken a „neves” (mármint minden bizonnyal névtannal foglalkozó) lektor könyvedén átsiklott, mint például az *Ella* név származásának bemutatása: „héber-német-magyar”. Ha valaki ezt nem érti, menjen vissza a (meg nem jelölt) forráshoz, Ladó könyvéhez. Hiába, minden kezdet nehéz, az okos plagizálás megtanulásához is idő kell! (De mint mindjárt látni fogjuk, nem reménytelen vállalkozás.) A könyv sikere minden bizonnyal nagy volt, mert új köntösben, de a régi szedéssel és évszám nélkül újra kiadták, de már arra nem gondoltak, hogy az irodalomjegyzék zavaros szedését kiküszöböljék.

1992-ben jelent meg második, bővített kiadásban FEKETE ANTAL Keresztnéveink, védőszentjeink című nagyszerű névszótára (Szent István Társulat k. Bp. 208 lap). (Zárójelben megjegyzem, hogy őt viszont megvádolták könyve első kiadásakor, 1974-ben idegen szellemi alkotás részbeni eltulajdonításával, s nehezen tudta kimagyarázni, hogy ha valaki eltalálta egy szónak, névnek az etimológiáját, magyarázatát, jelentését, akkor azt az egész világon elfogadják, és egyetlen szótár összeállítója sem írhat mást, s ez olyan közhellyé válik, amire nem kell a továbbiakban mindenkinek hivatkozni. Elhitték. Megúszták!)

Ugyanebben az esztendőben ifj. KULCSÁR LÁSZLÓ összeállításában az Új Nap Kiadó is megjelentetett egy címlapképével és címével is misztikus könyvet: A keresztnévek titkai-t. Tényleg titokzatos „munka”! Minden naptári naphoz kapcsol egy nevet (általában a legelfogadottabb névnapit), megmondja eredetét, jelentését, s aprólékos leírást ad a név viselőjének jelleméről. Micsoda merészség! A *Klaudia* nevű hölgy szerinte „Rámenős, néha indulatos. A flörtök nem állnak távol tőle... Általában korán megy férjhez, de a flörtre való hajlandósága legtöbbször ezután is megmarad...” (Hány Klaudiát kellett ahhoz megismerni, hogy ezt az általánosítást megtehesse? Nem is annyira a „szakírót”, mint inkább a Klaudiákat sajnálom!) És ez így megy 70 lapon keresztül! Azért nem tovább, mert a könyv többi része a születésnap szerinti jellemvonásokat tartalmazza (bizony ám!). Csak azt kell tudni valakiről, hogy mely napon született, s hogy mi a keresztnéve, aztán mint a nyitott könyv áll előttünk a jelleme minden jó és rossz tulajdonságával! Hogy néha a két jellemrajz ellentmond egymásnak, az kit érdekel? Kicsinyesség! Ne törődjünk vele!

ÚJVÁRI BÉLA összeállításában két kötetben (rózsaszín borítóval a lányok, kékkel a fiúk nevei) jelent meg a Magyarországi utónévkönyv 1996-ban oly nagy példányszámban, hogy még ma is kapható féláron a leárazott könyvek legtöbb eláru-

sító helyén. (pedig az eddigiekből azt gondolhatnánk, hogy jó üzlet az efféle keresztnévszótárak kiadása.) Hogy ez a könyv egyáltalában megjelenhetett, az a magyar könyvkiadás szégyene. Főntebb is plágium gyanújával illetem egy szerzőt, ebben az esetben azonban már vádolni kellene, mert néhány szó vagy mondat kihagyásával ez a könyv szóról-szóra, bötüről-bötüre megegyezik Ladó könyvével. Közállapotaink nem csak az utcai bűnözésben, rablásokban, kocsilopásokban, lakásföltörésekben mutatkoznak meg, hanem szellemi életünk elaljasodásában, a gátlástalan plágiumban is.

A Belügyminisztérium (végre) elavultnak (vagy túl drágának) tekintve a törvényerejű eddigi Utónévkönyvet, Új magyar utónévkönyv címmel kiadott egy újat 1997-ben a saját kiadója által. Ezt már nyilván meg tudja venni minden csőd szélén álló kórház szülőotthona is, hogy a főmadám a kismamák renitens névválasztását ellenőrizhesse, s azt törvényszerű keretek közé nyesegebbe. Ennek a könyvnek a „neves” része természetesen csupán szótár, azoknak a neveknek a felsorolása, amelyeknek a választásához hozzájárul eleve az anyakönyvi hivatal. Kiváló összeállítója BÍRÓ ÁGNES, aki szerencsére az eddigieknél kevésbé szigorúan állt hozzá a válogatáshoz, pontosabban a nevek gyarapításához, s igen gazdag adattára lett az anyakönyvezhető neveknek. Hasonlóképp hasznos része, s a névtanosok számára igen tanulságos is A névviselésről és a névválasztásról című UGRÓCZKY MÁRIA által összeállított fejezet, mert ír a jogtörténeti előzményekről, a korábbi névjogi szabályokról és a mai szabályozási gyakorlatról is, természetesen erről legrészletesebben.

Biztosan nem volt szerencsés a Vince Kiadó részéről LADÓ JÁNOS könyvének BÍRÓ ÁGNES által átdolgozott és bővített változatát a régi Magyar utónévkönyv címmel kiadni, hiszen előtte már megjelent a főnt ismertett Új magyar utónévkönyv című, de sem ebbe, sem a szerzői névsorrendbe nem engedtek beleszólni, jóllehet egyik lektora voltam a könyvnek. Azt pedig csak az impresszum aprólékos áttanulmányozása után lehet megérteni, hogy miért ugyanazzal a címlappal jelent meg ez a könyv, mint korábban az egyik szerző neve alatt egy hasonló, de mégis másik könyv egy másik kiadónál a Kulturtrade-nél. (Nem magyarázgatom, mert talán megint valamiféle kiadói anomáliába ütköznék. Akit érdekel, járjon utána!) Külön ismertetést érdemel a munka, s remélhetően ezt meg is teszi a hazai népes névtanos gárdából valaki, mert ha nem, magam kényszerülök rá, természetesen nem most, hanem majd a jövőben valamikor. (Ez nem fenyegetés szándékozik lenni.)

Mindezek után üde színfoltot jelent címével is FERCSIK ERZSÉBET és RAÁTZ JUDIT Hogy hívnak? című könyve. Valóban maga a cím is megnyerő: kedves, könnyed, személyhez szóló, közvetlen. Hát még az alcím! Könyv a keresztnevéről (végre nem az utónevekről!) Tárgyilagos, hagyományos, egyértelmű, pontos. Mintegy ellensúly a cím könnyedségének. Részben megmagyarázza azt, részben azt sugallja, hogy nem valami gyerekes, komolytalan dologról van szó, hanem tudományos vállalkozásról. Ez az amiben főleg eltér néhány főnti „utónévkönyv” jellegétől (természetesen nem a Bíró Ági neve által fémjelzettekre gondolok). Elsősorban tudományos megalapozottsága teszi mássá, értékesebbé hasznosabbá. Meg azután nem csupán az előzőkhöz hasonló keresztnévszótárat tartalmaz a jelentések megadásával. Jóval több ennél: nyelvtudományi, néprajzi, kulturtörténeti,

egy szóval: névtani munka, sok aprólékos kutatáson alapuló, gondos, tervszerűen fölépített névtudományi alapmű.

Hihetetlenül merész, szép és megható a könyv első részének indítása. A két szerző megmondja a saját nevét (választékosan, kétféle módon): „Fercsik Erzsébet vagyok. Engem Raátz Juditnak hívnak.” Szokatlan ez, s még inkább az a folytatás: „És a kedves olvasót?” Innentől már nincs tegezés, komolyabb a hangnem, de továbbra is a közvetlenség adja meg az alaphangulatot. Nagyszerű példa ez arra, hogyan lehet nemcsak közérthetően, de személyhez szólóan tudományos témáról írni. Milyen részletei vannak ennek a témának? A nevek többeleműsége nálunk és más nemzeteknél, a magyar nevek rendszere, kialakulásuk története, módja, mai állapota, összetétele stb. Mind külön-külön névtípusonként: az egyelemű nevek, családnevek, ragadványnevek, keresztnévek, becenevek körében. Talán logikusabb lett volna az egyelemű nevek után közvetlenül a keresztnéveket venni, de indokolható ez az elrendezés is: a családnevek típusai inkább hasonlítanak a pogánykori, magyar közszoói nevekhez. Családneveink között azonban már vannak egyházi keresztnévi eredetűek is bőven, s egyelemű neveink között is található ilyenek. Igaz, hogy a fejezetcímben nem használják a szerzők az „egyelemű” meghatározást, de a szövegben igen, s még rejtve arra is utalnak (bár ki nem mondják), hogy majd később, a keresztyénség fölvétele után a keresztnévek is egyeleműként voltak eleinte használatosak. Ez az első rész olyan tömör tudományos összefoglalása a magyar személynevekről való ismereteinknek, hogy mestermunkának kell tekintenünk. Tömörsége és tudományossága ellenére nem nehéz, nem unalmas, hanem szórakoztató, kellemes olvasmány, s ezt nem csak változatos, színes példatárunkkal érik el. Jól tudjuk, akik írunk, de még inkább akik beszélünk is a nevekről, hogy első sorban a példaanyaggal tudjuk változatosá, érdekessé tenni az elmondandónkat. Ebből a könyvből azt láthatjuk, hogy nem csupán azzal lehet. Az ikerítést és ikerítésből való kiválást könnyű hangulatos példákkal színesíteni, de a magyarázatot így kezdeni: „Játszhatunk is a név eleji hangokkal” – ez stilisztikai bravúr! Számítalan ilyen szép és kedves fordulattal találkozunk ebben az igen rövid (13–30) bevezető részben.

A könyv zömét (33–317) az egyes nevekről írott szócikkek, de inkább mondhatjuk: tanulmányok alkotják. Mindegyik név önállóan is helytálló egy-két-három lapos, némelyik akár hétlapos (Erzsébet, János) terjedelmű munkában kerül földolgozásra. Az egyes névcikkeknek megtalálhatjuk azt a fonalát, amire a mondandóikat fölfűzik a szerzők. Ez semmiképp sem sablonos, hiszen már a terjedelemtől függően is el kell tőle térniük, mert egyes nevekre nem lehetett jeles magyar névviselőket találni, másokra több is akadt; némely név esetében szinte végtelen az irodalmi idézések lehetősége, másokra alig van mód, mert vagy nincs, vagy nem lehet közismert író művéből idézni példát.

Valamennyi név ismertetése azzal kezdődik, hogy bemutatják annak bölcsőjét, vagyis honnan ered: idegen nyelvből, a magyarból, közszóból, egy másik névből stb. Ez csupán néhány soros tájékoztatás, körülbelül annyi, amennyi a névszótárakban lenni szokott. Ezek után jön a könyv különlegessége, a név kulturtörténeti bemutatása. Hol jelent meg először, kik használták és mikor? Védőszentje kicsoda, miért lett az, mikor ünnepelik, mi fűződik hozzá, külön a névhez, külön az ünnepé-

hez? Mikor kezdték el Magyarországon, magyar nyelvterületen használni? Mindez sokoldalú kutatómunkát, elsősorban művelődéstörténeti tájékozottságot, olvasottságot kívánt.

Kimondottan nyelvészeti, névtani ismereteket föltételez a nevek becealakjainak létrejöttét, egyes vidékeken való használatát bemutatni. Szerencsés megoldásnak tartom, hogy ez nem olyan részletező, s ezáltal nem egyhangú, mint a régi Utónévkönyvben volt. Hihetetlenül időigényes kutatást igényelt volna annak alapos és részletes bemutatása, hogy milyen mértékben volt Magyarországon elterjedt a név történeti és földrajzi vonatkozásban. Amikor találtak erre adatokat a szerzők, azokat eredményesen és érdeklődést keltve fölhasználták, de ezen a területen található a legféhérebb foltok. Mindezt azonban nagyon ügyesen leplezték el, s az olvasó észre sem veszi, hogy Kálmán Béla néhány XVIII–XIX. századi, debreceni névlistáján kívül alig állt rendelkezésükre adat. Olvasmányosan vezetgetve a gyér számú utalás között az 1967-es és az 1980-as évekből való fölmérésekből kerekítik ki a sokszor nagyon szemléletes képet a nevek elterjedéséről.

Gazdag anyagú és nagyon érdekes a nevet viselő személyekről szóló része a névcikkeknek. Némely név esetében (Balázs) izgalmas, krimibe illő jelenetet írnak le, máskor néprajzi leírással színesítik a név bemutatását (Eszter), névcsőfűlők tömegét találjuk egy-egy névcikkben (Éva, Ferenc), de hosszan kellene sorolni a szellemesebbnél szellemesebb megoldást az élénkítésre, hangulatteremtő, kedves, játékos névbemutatásra. Mindemellett, vagy inkább ezzel és ebben is tudományos igényű a munka: irodalomjegyzéke tartalmazza azokat a néprajzi, kultúrtörténeti forrásokat, ahonnan merítettek, amelyek alapján az eredetnél mindig színesebben, hangulatosabban leírták mondandójukat.

Fölöttebb gazdag és jól válogatott a névvel kapcsolatban idézett szépirodalmi anyag. A Bibliától a legújabb korban élt szerzőkig olvashatunk a címben szereplő névről történetet, verset, prózát stb. Ezeknek megtalálása, összeválogatása különösen elismerést érdemel, mert sokkal nehezebb, mint a nevet viselő jelesebb személyeket fölsorolni, hiszen minden szaklexikon, életrajzi lexikon, újabb Ki kicsoda? stb. tartalmazza őket. Azt viszont, hogy ki és hol írt egy-egy névről, nagyon nehéz és fáradságos dolog fölkutatni. Mindezek mellett idegen nyelvben való előfordulásokról, helynevekben való szereplésükről, közszóval való kapcsolatáról: közszóvá válásáról, más nevekkal való összefüggéséről s még sok minden másról is olvashatunk az egyes névcikkek végén. Azonban ez sem ilyen egyhangú. Nem lehet automatikusan a névcikk végén keresni valamelyiket a fölsoroltak közül. Sokszor elrejtik a szöveg belsejébe, máskor ezeken kívüli érdekességet találunk befejező részként. Hihetetlen a szerzők variáló hajlamának, játékos kedvének, szerkesztési szokásainak a változatossága! Mindenütt találunk meglepetést, sehol sem unalmas a könyv, s mindenütt tanulságos, lenyűgöző ismeretanyagról vall, mindig tudományos megalapozottsággal.

A befejező rész (318–49) megint szokatlanul, váratlanul, de hangulatosan az Isten éltesen sokáig! főcímet viseli. Ebben a különböző népek (általában kezdetleges kultúrájú, világtól elzárt emberek) névadási szokásaival ismerkedünk meg. Sorra veszik a névválasztást befolyásoló tényezőket, s ezek között szerepel a névhangulat is. Pontokba foglalva fölsorolják azokat az elsősorban nyelvi tényezőket,

amelyeket mindenkinek figyelembe kellene venni keresztnévválasztáskor. Főként a családnévvel való együttthatásra térnek ki. Azután szólnak a mintaképekről, az idegen hatásokról, névcserekről, kettős keresztnevekről stb. A keresztelési, névadási ceremónián túl bemutatják a ma szokásos névnapi köszöntéseket, névünnepléseket, ajándékozási szokásokat, s szép, gazdag válogatást adnak névnapi köszöntőkből. Bőséges irodalomjegyzék zárja a kötetet.

Természetesen minden egyes névről nem írhattak a szerzők, mert tucatnyi kötetbe sem fért volna el ily részletességgel megírt névismertetésük. A közölt 85 névcikk azonban sokkal több nevet jelent, hiszen a rokon nevek is bekerültek némelyikbe (mások esetében – Anna, Anikó, Anita; Gergely, Gergő – külön cikket kaptak), s megsokszorozódik az ismertett nevek száma. Persze hogy akkor sem sok, s válogatni kellett, mit vegyenek föl, mit hagyjanak ki. Ez lehetett a legnehezebb, s mindenki belekötöhet, aki akar. Főleg azt kifogásolhatja valaki, hogy ez vagy az a név miért maradt ki (különösen ha véletlenül a saját neve az). Ez semmiképp sem jogos, hiszen akkor azt is meg kellene mondania, hogy mit lehetett volna kihagyni. Ilyen pedig nincs (legföljebb össze lehetett volna vonni a fönti félét). A válogatás mindig és mindenki számára szubjektív, ez természetes. A nevek kiválasztása viszont ebben a kötetben minden szubjektivitása ellenére kielégíti az átlagolvasót éppen úgy, mint a nevekkel foglalkozó szakembert. A könyv tehát elérte célját: mindenki számára tudott újat adni érdekesen, olvasmányosan, tudományos igényvel. Mind a magyar névtudomány, mind pedig az ismeretterjesztés sokat nyert a megjelentetésével.

HAJDÚ MIHÁLY

Dénes Wildner: Ortslexikon der ehemaligen Gebiete des historischen Ungarns. Band I. Das Namenmaterial der Komitate im 20. Jahrhundert/A történelmi Magyarország egykori területeinek helynévtára. I. kötet. A vármegyék névanyaga a 20. században. Mit 31 Karten/31 térképpel. Bearbeitet von/Sajtó alá rendezte Ralf Thomas Göllner. Verlag Ungarisches Institut München 1996. – Studia Hungarica 44. Schriften des Ungarischen Instituts München.

Dénes Wildner: Ortslexikon der ehemaligen Gebiete des historischen Ungarns. Band II.

Register/A történelmi Magyarország egykori területeinek helynévtára II. kötet. Névmutató. Zusammengestellt von/Összeállította Ralf Thomas Göllner. Verlag Ungarisches Institut München 1998. – Studia Hungarica 45. Schriften des Ungarischen Instituts München.

Újabb művel, pontosabban két kötettel gyarapodott azoknak a könyveknek a sora, amelyek a történelmi Magyarország hivatalos helyneveivel foglalkoznak. E művek között klasszikusnak számít Lipszky János „Repertorium locorum”-a (I–II., 1808.) és a Fényes Elektől összeállított „Magyarország geographiai szótára” (I–IV., 1851). Ezeket követik az 1863-tól rendszeresen megjelenő helységnévtárak (melyeket általában népszámlálásokat követően publikáltak). Ezek közül az utolsó, mely még a trianoni határok meghúzása előtt jelent meg, 1913-ban hagyta el a nyomdát, de a későbbi évek névtárai is felsorolják az elcsatolt területek helységeinek hivatalos nevét mind magyarul, mind az illető állam nyelvén.

Ezeknek a műveknek a sorába illeszkedik Dénes Wildner munkája is. A Helynévtár – miként a címben is áll – nem a teljes egykori Magyarország helyneveit tartalmazza, hanem csak azokat, amelyek a trianoni békeszerződés következtében Magyarországtól elcsatolt területeken fekvő településeket jelölik (továbbá az a három Pozsony környéki község is szerepel a kötetekben, amelyeket a II. világháború után juttattak Csehszlovákiának).

A szerzőt elsősorban az ösztönözte munkájára, hogy a 20. század elejétől az érintett területek településeit, melyek több néven is szerepeltek, azonosítani lehessen, s ezáltal településtörténeti összefüggések is megállapíthatók lehessenek.

Ha ehhez hozzávesszük a két világháború közötti, illetve az azutáni időben történt önállósulásokat, akkor a feldolgozott helységek száma 10 939 – óriási szám, de ennél is nagyobb a névadatok száma: ez meghaladja a 47 000-et.

A Helynévtár két kötetből áll, mindkettőben németül és magyarul olvashatjuk az egyes kifejtő, magyarázó részeket. Az I. kötet elején tájékoztatást kapunk többek között a vármegyékről, a helységekről, a névváltozatokról, a német helynevekről és a forrásokról általában, továbbá a cirill betűk transliterációját is itt találjuk.

A Használati útmutató-t a Rövidítésjegyzék nyitja, ezt követik a Magyarázatok. Ez a rész példákkal mutatja be azt, hogy az adattárban szereplő egységeket hogyan kell értelmezni. Mivel a helynévtár a feltárt időszakban használatban volt összes magyar és idegen nyelvi írásbeli változatot, valamint a közigazgatási egyesítéseket és elválasztásokat is közli, az olvasónak célszerű a mű használata előtt ezt a néhány lapot alaposan tanulmányozni, mert jó eligazítást kap az egyes helynevek vonatkozásában.

Az I. kötet 47–51. lapján két statisztikai táblázatot találunk. Az első címe: A Magyar Királyságtól elcsatolt községek 1918. október 31-i, valamint az 1919 és 1990 közötti közigazgatási önállósulások statisztikája. Ebből a táblázatból kiolvashatjuk, hogy pl. az egykori Csongrád vármegyéből összesen 1 település (nevezetesen *Horgos*) került át Szerbiába, az egykori Nyitra vármegye 417 települése (gyakorlatilag az egész vármegye) Szlovákia része lett, az egykori Vas vármegye 195 települése Ausztriához, 122 pedig a mai Szlovéniához csatoltatott. A második táblázat címe: A közigazgatási változások statisztikája (1900–1990). Ebben az egykori vármegyék városainak és községeinek, illetve az új községek és helységek számszerű változásairól kapunk információkat.

A Forrásjegyzék (I., 53–59) az általános vonatkozású (főleg a mindenkori magyar államot érintő) rész után az egyes utódállamok statisztikai kiadványainak és helynévtárainak az adatait adja meg.

A Helynévlexikon I. kötetének törzsanyaga a 61. és 607. lap között található: ez tartalmazza megyénként a hatalmas névanyagot. Az egyes községek szócikkeinek az élén az 1918-ig érvényes utolsó hivatalos magyar helységnév áll, ezután szögletes zárójelben a különféle magyar névváltozatok állnak; ezt követik az utódállamok fennhatósága alatt használt nevek, a ma is használatban levők félkövérrel vannak szedve. Egyes községek szócikkeinek végén német helyneveket is találunk (l. még alább).

Az első kötetet a 609–644. lapig terjedő részen található vármegyei térképek zárják. Ezek bemutatják az egykori járásbeosztást, és különféle jelekkel utalnak arra, hogy mely városok voltak törvényhatósági joggal felruházva, illetve melyeknek volt rendezett tanácsuk. A kötet hátsó borítójára ragasztva pedig a történelmi Magyarország 1905-ös átnézeti térképét is megtaláljuk.

A mű első kötetének általános bemutatása után néhány megjegyzés. A megyék sorrendje a megfogalmazás szerint „az országrészek... – földrajzi és politikai adottságokkal alátámasztott – történeti felosztásának felel meg” (32). Ez éppenséggel lehetséges is, és a „Duna jobb partja”, a „Tisza-Maros szöge” egység esetében teljesen egyértelmű is. Ám meddig tart a „Duna bal partja”, a „Tisza jobb partja”? Heves megye szerintem ez utóbbihoz jobban tartozhat, mint a „Duna-Tisza köze” területhez. Úgy gondolom, hasznos lett volna a megyéket ábécérendben is felsorolni, hiszen így sokkal könnyebb őket megtalálni. A tartalomjegyzékben a megyék felsorolásánál (és az egyes megyék anyagát tárgyaló részek elején is) kétféle utalás található, pl.: 1) Tolna vármegye – ma Magyarországon (hiszen semmilyen formában nem érintette az elcsatolás), 2) Árva vármegye – ma Szlovákiában (hiszen az egész megye Szlovákiához került). Szerintem kellene egy harmadik minősítés is az olyan megyékre amelyeknek csak egy része került idegen állami fennhatóság alá, pl. így: Komárom vármegye – ma r é s z b e n Szlovákiában.

Az I. kötet 165. lapján található 249-es sorszámmal *Nyitrabajna*, melynek a helynévtár szerint a német neve *Kriecker-Hau*. Ez utóbbit azonban nem tartalmazza az 1994-es Szlovákia-térkép, és a FNESz⁴ sem utal rá. Viszont ugyanazon a lapon a 250. település *Nyitrabánya*, ennek német neve *Kriegerhaj*. Csak az itteni adatokat látva úgy tűnik – valamikor, valahol – valamilyen téves azonosítás történetett: a magyar *bajna* és *bánya* idegen anyanyelvűek számára könnyen összetéveszthető alakok, ami azt indukálhatta, hogy a jelentősebb *Nyitrabánya* német nevének korábbi írásos változatát ráruházzák a tőle mintegy 70 km-re nyugatra fekvő, tehát egyáltalán nem érintkező településre. Érdemes volna kinyomozni, hogy mi a valóság ebben a kérdésben.

A német neveknél maradvány: a kötet szerkesztői azt írják, hogy a jelenleg használatos német neveket közlik, de ez is 1910-re vonatkozik. Úgy vélem, a megadottak közül ma már sokat bizony egyáltalán nem használnak, és mivel egyébként is közel kilenc évtizeddel (sőt egyes esetekben akár 140 évvel ezelőtti) adatokat közöl, ezeket a neveket aligha kezelhetjük minden tekintetben élő anyagnak. Ám mégsem tanulság nélküli a német nevek közlése, mert ebből mindenféleképpen következtethetünk településtörténeti tényekre, vagyis arra: a történelmi Magyarországnak mely területein éltek nagyobb tömegben németek, mennyire vettek részt a

névadásban. Természetesen viszonylag kevés településnek van német neve a mai ukrán területen az egykori Bereg és Ung vármegyében, pl.: *Bárdháza ~ Barthausen, Beregszász ~ Lampertshaus*, illetve *Köblér ~ Köbler, Ungvár ~ Unghvar*. Am Máramarosban már lényegesen magasabb ezek száma: *Irhóc ~ Irholz, Királymező ~ Königsfeld, Középpapsa ~ Mittel-Apsa* stb. Az is természetes, hogy az egykori Szepes, Pozsony (Szlovákia), Szatmár, Beszterce-Naszód, Szeben (Románia), Torontál (részben Románia, részben Szerbia), Vas és Sopron (Ausztria) vármegyében igen sok települést jelölnek meg németül is.

A települések (egykori) etnikai összetételének a hivatalos névhasználatra gyakorolt hatására két példa: az egykori Torontál vármegyének ma Romániában levő két települése románul is hivatalosan *Iohanisfeld* (I, 443. l. 20. *Jánosföldre ~ Johannisfeld*), illetve *Gottlob* (I, 444. l. 26. *Kisöz ~ Gottlob*).

Nyilvánvaló, hogy a helynévjegyzékek jó anyagot szolgáltatnak a névtani nyelvészeti kutatásokhoz is, és a nevek alapján azt is megfigyelhetjük, miként alakul az egyik hivatalos név egy másikká. Megfigyelhetjük a nevek fordítással történő megváltoztatását. Pl. I, 164. l. 232. *Nagyvendég ~ szlovák Velké Hoste*; I, 524. l. 87. *Oláhbükkös ~ román Făget* (a német név azonban érdekes módon *Birkendorf* és *Birkenwald*, vagyis a nyírfa a névadás alapja).

Számos példán láthatjuk azt is, miként adaptálódik egy magyar név (fonetikai átvételként) egy másik nyelvhez, majd hogyan lép ennek helyére egy teljesen más alak, mely már nyomokban sem emlékeztet az egykori hivatalos magyar névhez. Pl.: I, 165. l. 267. *Nyitramalomszeg*: a szlovákban 1927-ig *Malomseg*, 1960-ig *Mlynský Sek* (ez részfordítás), 1960-tól **Lipová**; I, 536. l. 207. *Szászfenes*: a románban 1930-ig *Feneșul săsesc* (ez részfordítás), 1930-tól **Florești** (németül *Fenesch*).

A Helynévtár II. kötete a Névmutatót tartalmazza. Ez egy ilyen jellegű adatközlésben rendkívül fontos, hiszen nélküle csak óriási nehézségek árán lehetne egy-egy nevet annak különféle változataival együtt megtalálni.

A kötet az egyes utódállamok hivatalos nyelve szerint csoportosítva közli a szoros ábécérendbe szedett neveket. Ez alól egy kivétel van – német neveket két helyen találhatunk: egyrészt a ma Ausztriában előforduló német anyagban, másrészt az egykori Magyar Királyság területén használt történeti német helyneveket felsoroló részben (II, 25–64). A névmutató legnagyobb részét természetesen a magyar anyag teszi ki: II, 339–539, ez a kötetnek több mint harmada. A legkevesebb a lengyel anyag (II, 65), összesen 38 tételt tartalmaz, ám ez csak 6 településre vonatkozik. A magyaron kívül a legtöbb adatot a román (II, 67–184) és a szlovák (II, 205–310) névanyagban találjuk, ez is mutatja, hogy mely mai államok területe bővült az egykori Magyarország megyéivel, illetve ezek részeivel.

Összegezve a fentieket, elmondható, hogy jól szerkesztett, pontos, értékes művet vehetnek a kezükbe azok a kutatók, akik településtörténettel, történeti statisztikával vagy névtannal foglalkoznak, hiszen munkájukhoz az ismertett kötetekben feltárt igen gazdag anyag szinte kimeríthetetlen forrást nyújt.

GERSTNER KÁROLY

ÚJ KIADVÁNYOK

A Névtani Értesítő 18. számában (1996) 137 - 139 p. megjelent ismertetésem óta a Namenforschung kézikönyv második kötete, valamint külön kötetben a névmutató is elhagyta a nyomdát. A háromkötetes, összesen 2259 oldalnyi tejedelmű alapmű pontos bibliográfiai adatai a következők:

Namenforschung. Name Studies. Les noms propres. Ein internationales Handbuch zur Onomastik. 1. Teilband. Hrsg. von Ernst Eichler, Gerold Hilty, Heinrich Löffler, Hugo Steger, Ladislav Zgusta. Berlin, New York: Walter de Gruyter 1995. XXI. + 977 S. (= Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Hrsg. von H. Steger und H. E. Wiegand. Band 11.1.)

Namenforschung. Name Studies. Les noms propres. Ein internationales Handbuch zur Onomastik. 2. Teilband. Hrsg. von Ernst Eichler, Gerold Hilty, Heinrich Löffler, Hugo Steger, Ladislav Zgusta. Berlin, New York: Walter de Gruyter 1996. XXX + 912 S. (979 - 1890 S.) = Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Hrsg. von H. Steger und H. E. Wiegand. Band 11.2.

Namenforschung. Name Studies. Les noms propres. Ein internationales Handbuch zur Onomastik. Registerband. Hrsg. von Ernst Eichler, Gerold Hilty, Heinrich Löffler, Hugo Steger, Ladislav Zgusta. Berlin, New York: Walter de Gruyter 1966. XXXII + 369 S. (1891 - 2259 S.) = Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Hrsg. von H. Steger und H. E. Wiegand. Band 11/Register.

VINCZE LÁSZLÓ

Seibicke, Wilfried: Historisches deutsches Vornamenbuch. Bd.1: A - E. Berlin, New York: Walter de Gruyter 1996. XCVII + 712 S.

A történeti német keresztnévlexikon az első olyan kézikönyv, amely szinte az egész német nyelvterületről 1400-tól kezdve közöl nyomtatott és kéziratos forrásokból származó névadatokat. A szerző művét négy kötetre tervezi. A második kötet előreláthatólag 1998 őszén hagyja majd el a nyomdát.

A névcikkek ábécé sorrendben követik egymást, tartalmazzák a nevek etimológiai magyarázatát és használati körét. Wilfried Seibicke könyvét olvasva választ kapunk arra a kérdésre, hogy adott név használatát engedélyezheti-e az anyakönyvi hivatal vagy sem. A lexikon tájékoztat bennünket a nevek kiejtéséről, írásmódjáról, a védőszentek neveiről és a legfontosabb források bibliográfiai adatairól is.

A hiteles adatokra támaszkodó pontos szófejtések, névtani kérdésekről közölt bírósági határozatok, nyelvtörténeti adatok valamint az irodalmi hivatkozások lehetővé teszik a szótár sokoldalú felhasználhatóságát. A kézikönyvet haszonnal forgathatják a nyelvészek, anyakönyvi hivatal munkatársai, az anyakönyvi hivatalokat felügyelő szervek dolgozói, valamint a névtani döntésekkel foglalkozó bírósági szakemberek is.

VINCZE LÁSZLÓ

Николаой Ковачев: Честотно-етимологичен речник на личните имена в съвременната българска антропонимия. Велико Търново, 1995. 7–620.

Nyikolaj Kovacsev keresztnévgyakorisági és etimológiai szótára a bolgár névtudomány egyik kiemelkedő alapműve. A szerző az 1900-as évektől 1980-ig 13770 férfi és 19718 női keresztnévet vizsgált meg a mai Bulgária egész területén. Művében az ország területét négy nagy tájegységre osztja fel, majd felsorolja az egyes tájegységekhez tartozó kerületeket. Kilenc nagy idősíkot állít fel. Ezek a következők: I. –1900-ig; II. 1901–1910; III. 1911–1920; IV. 1921–1930; V. 1931–1940; VI. 1941–1950; VII. 1951–1960; VIII. 1961–1970; IX. 1971–1980.

A szótár gerincét (31 - 580) a szócikkek alkotják. A szerző szócikkeit a vizsgált keresztnévvel nyitja, külön feltünteti, hogy női vagy férfi névről van-e szó, megadja az egyes idősíkokban, valamint a négy nagy tájegység területén (DNY, ÉNY, DK, ÉK) az adott név előfordulási számát.

Megtalálható szócikkeiben az egész ország területéről a vizsgált név százalékos eloszlása, valamint változatai más nyelvekben. A szócikk végén Kovacsev rátér a keresztnévek etimológiájára, valamint kicsinyítőképzős változatainak ismertetésére. Az 583–601 oldalakon 15 jól áttekinthető statisztikai táblázat található, majd ezt követi a 605–620 lapokon a személynév kutatás legjelentősebb külföldi (főleg szláv nyelvű) szakirodalmáról összeállított bibliográfiai jegyzék.

A fontos kézikönyvet haszonnal forgathatják a szláv nyelvekkel foglalkozó szakemberek. A könyv végén szereplő statisztikai táblázatokat, a néveredeztetéseket a névtan hazai kutatóinak figyelmébe ajánlom.

VINCZE LÁSZLÓ

Ellenállás névmagyarosítással

Bizony, bizony volt egy második világháború! Rögtön az egyetem elvégzése után jelentkezni kellett katonának. Nekem viszont Németh és Ligeti professzorok jóvoltából a harmincas évek végén minden évben jutott egy-egy külföldi tanulmányút. Úgyhogy az 1940-es évek elejére igencsak túlkoros lettem, és azt hittem, hogy száraz lábbal megúszom a katonaságot.

Sajnos nem így történt, 1942-ben behívtak, mégpedig a szegedi gépkocsizó és fogatolt vonatos ezredbe. Elhelyezésünk egy ledöglött Meinl raktárépületben volt. Akkoriban öltözet tekintetében nem tetszelegtünk, mint a mai örömkatonák, akiknek a katonai szabómesterek remekbe szabott úri öltönyt fabrikálnak, hanem uccu neki, mindjárt másnap betelereltek bennünket a ruharaktárba, ahol halomban feküdtek a sokszor használt, ványadt, komisz ruhák, ezekből kellett válogatnunk. Következő nap már el is kezdődött a gyakorlatozás. Igen ám, de nekem rögtön az első naptól furcsa érzéseim támadtak, viszkettem, mint a szitakötő. Kisült, hogy valami nem kellőleg kifőzött ruhát kaptam, és „leprafoltok” kezdtek mutatkozni az egész testemen. Mosdás ide, mosdás oda, semmi sem segített.²² Ezért azonnal bevittek a katonai kórházba. A foltok és a viszketés hosszú hetekig nem múlt el. Így aztán beraktak az ún. „gyengélkedőbe”. Néhány hasonló sorsú társammal egész éjjel poloskairtással szórakoztunk.

Mikor hónapok múltával végre kikerültem a kórházból, a velem együtt bevonult századot éppen elküldték tisztiiskolára. Én ott maradtam talonban. A fegyveres képzés ekkorra már végetért. Így nem maradt más hátra, minthogy jelentkeztem GH tanfolyamra és annak elvégzése után egy zupás őrmester mellé beosztottak a GH-ba., karpaszományos őrvezetői fránya magas rangban.

Nappalaim a GH-ban teltek, estéim viszont szabadok voltak. Családom Budapesten, én pedig Szegeden. Az egyedüli menekülési útvonal: az egyetem. Be is mentem a nyelvszakra, melynek vezető tanára Klemm Antal kanonok volt. Rögtön kunyeráltam is tőle nyelvészeti irodalmat. A könyvtár 1/2 6-kor zárt, így az egyetemi könyvtárban nem dolgozhattam, kölcsönbe pedig nem adtak ki könyveket, pláne folyóiratokat. Slussz!

Szerencsémre fölfedeztem, hogy van egy csodálatos irodalom és esztétika tanár, amellet piarista rendfőnök: Sík Sándor. Rendszeresen bejártam esti óráira. Kétszer

²² "A több mint hétezer újonc katona mindegyike 120 ezer forint értékű ruházatot kapott múlt heti bevonulása alkalmából, amely magában foglalja a gyakorló, a kimenő, illetve a saját tulajdonú ruhaneműt is – tájékoztatott *Hazuga Károly* alezredes, a Magyar Honvédség Ruházati Szolgálatának főnöke. (MTI)" (Százhuszszet ér a mundér. Népszabadság. 1998. június 6.)

egy héten irodalmi klubot is rendezett. Mondanom sem kell, állandó hallgatója lettem és fáradhatatlan résztvevője a vitaesteknek. Illetlen lenne kérkednem, hogy több pályázatot is nyertem.

És a legcsodálatosabb az volt, hogy mikor panaszkodtam Sík Sándor professzornak, hogy nem jutok könyvekhez, rögtön adott egy kulcsot az irodalmi könyvtárhoz. A portásnál pedig kialkudtam, hogy este 8-ig benn maradhatok az épületben, sőt Sík professzor engedélyével a kaszárnyába is kivihettem könyveket. A nagy katonai szellemi nyomorban így két és fél éven át üdítő estém voltak az irodalom mezején.

Hanem eljött 1944. március 19. A katonaelet forgatagában gyermeki tudatlanságban éltünk, fogalmunk sem volt, hogy mi zajlik a nagyvilágban. Azután egyszerre váratlanul „együtt-tartást” rendeltek el, ami azt jelentette, hogy nem kell puskát pucoválni, egész pazarul éltünk: egész nap kártyáztunk és iszogattunk.

A nagy meglepetés viszont akkor ért engem, mikor valamilyen gazdasági ügyben beküldtek a Hadtestparancsnokságra. Mikor kiléptem a kapun, rögtön megláttam, hogy túloldalról egy ágyú volt szegezve a laktanyánk épületére. Ekkor esett le a tantsz: a németek bevonultak Magyarországra.

A parancsnokságról visszatérve rögtön nekifogtam egy névmagyarosítási kérelem megfogalmazásához. Két nevet adtam meg: Szinnyei és Szaturdai. Így akartam eljátszani a nagy ellenállót. Tudtam, hogy a Szinnyei védett név, tehát nem kerülhet szóba, a másik viszont az én invencióm volt.

De mindjárt másnap el is jött a hadd el hadd. Ezredesem becítált magához. Hadurunk úgy „letolt”, ledorongolt, mint a pinty. Gazember provokátornak titulált, majd simán kidobott. Azt hiszem, nem kell magyaráznom, hogy miért.

Azt hittem, ezzel megúsztam a dolgot. De sokkal szomorúbb következménye lett. Váratlanul az történt, hogy beosztottak az egy hét múlva frontra kiküldendő századba. Persze nem messzire jutottunk ki, csak Ukrajnába, hiszen a magyar front igencsak visszavonulóban volt. Nem részletezem visszavonulásunk történetét. Csehországon keresztül Letenyébe jutottunk el, hazánk délnyugati csücskébe. A század fele átment a határon nyugatra, a fele pedig itthon maradt, és „dokument” kérésével bement az orosz parancsnokságra. Mondanom sem kell, nemhogy hazatérési dokumentet nem kaptak, hanem mindnyájukat bevagonírozták és vitték a Szovjetunióba. Nekem jó orrom volt, nem akartam hazaindulni, hanem megszálltam egy parasztszaládnál, és nappal velük együtt mentem ki a mezőre ásni, kapálni. Két hét múlva óvatosan nekiindultam gyalogosan, civil ruhában hazafelé.

Miután hazakeveredtem, megpróbáltam utánanézni a belügyminisztériumban kérvényem sorsának. Nyomát sem találtam; ezredes parancsnokom nyilván a páprikosárba dobta azt még Szegeden. Így maradtam mindmáig: Schütz!

De hogyan jut eszembe e magyarosítási kísérlet? Múltkorjában a Piarista utcai Bölcs Bagolyban az alagsori menza étkezdében találkoztam L. Lawrence kollégámmal, aki felidézte emlékezetemben a „Szaturdai” sztorit.

Én még annakidején elmeséltem ezt a Ligeti – Tosu bácsi fuzionált Kruzsokban. Tosu bácsi megkérdezte, hogy honnan van e név: Szaturdai.

Mire én, mint vajtfülü köz- és váltónyelvész elmagyaráztam Tosu bácsinak, hogy hiszen ott van tanuságul az a hangulatos Mátravidéki falu: Szaturda. Még a

helynév etimológiáját is kifejtettem neki. Hiszen a szótő: *Szatur*. Gyönyörű török etimológiája van: *satyr-* (eladó, eladott), melynek jól ismert negatív párja: *Szatymaz* (eladatlan). De akár a latin *satur* szóból (jóllakott) is származhatott, plussz az ősmagyar *-da* kicsinyítő képző. Mire Tosu bácsi rövid, de velős szentenciája ez volt: marhaság, marhaság!

SCHÜTZ ÖDÖN

